

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Valdas Lučunas

Paveldosaugos studijų programa
Magistro darbas

Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita Lietuvoje

Darbo vadovas:

Dr. J. Poškienė

Vilnius 2008

Turinys:

Įvadas	3
1. ARCHEOLOGIJOS PAVELDO SĄVOKA IR SPECIFIKA	10
2. PAGRINDINIAI NEKILNOJAMOJO ARCHEOLOGIJOS PAVELDO APSKAITOS DĖMENYS	14
2.1. Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas	14
2.1.1 Nekilnojamojo archeologijos paveldo identifikavimas ir jo metodai	14
2.1.2. Informacijos apie nekilnojamąjį archeologijos paveldą dokumentavimas	22
2.2. Nekilnojamojo archeologijos paveldo atskleidimas	23
2.3. Nekilnojamojo archeologijos paveldo registravimas	24
3. NEKILNOJAMOJO ARCHEOLOGIJOS PAVELDO APSKAITA LIETUVOJE	27
3.1. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita 1918 – 1945 metais.	27
3.1.1 Teisės aktai, reglamentuojantys nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitą	27
3.1.2 Valstybinių paveldosaugos institucijų veikla nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitoje	30
3.1.3 Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas	33
3.2. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita sovietmečiu	37
3.2.1 Teisės aktai, reglamentuojantys nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitą	37
3.2.2 Valstybinių paveldosaugos institucijų veikla nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitoje	41
3.2.3 Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas, atskleidimas ir registravimas	43
3.3. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita atgavus nepriklausomybę	50
3.3.1 Teisės aktai, reglamentuojantys nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitą	50
3.3.2 Valstybinių paveldosaugos institucijų veikla nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitoje	54
3.3.3 Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas, atskleidimas ir registravimas	55
Išvados	64
Registration of Immovable Archaeological Heritage in Lithuania (summary)	67
Šaltiniai ir literatūra	68
Priedų sąrašas	78

Ivadas

Archeologijos paveldas – arba archeologiniais metodais tiriama žmonijos kultūros paveldo dalis – sudaro subtilų, sunaikinimo grėsmėje esantį, baigtinį ir neatsinaujinantį kultūrinį klodą. Vienas iš svarbiausių etapų šio paveldo apsaugos ir naudojimo visuomenės poreikiams užtikrinime yra šio paveldo apskaita.

Kaip teigia Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R. (89) 5 “Dėl archeologijos paveldo apsaugos ir stiprinimo miesto ir kaimo vietovių planavimo veikloje”, priimta 1989 metais, „pirma ir esminė bet kokios paveldosauginės strategijos sąlyga yra nacionalinio archeologinių objektų registro formavimas ir atnaujinimas“¹. „Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija“, priimta Tarptautinės paminklų ir vietovių tarybos Lozanoje 1990 metais, šią nuostatą išreiškia taip: „Archeologijos paveldo apsauga turi būti grindžiama visomis įmanomomis žiniomis apie jo apimtį ir pobūdį. Archeologinių išteklių bendrasis identifikavimas yra pagrindinė darbo priemonė, vystant archeologijos paveldo apsaugos strategiją. Todėl archeologinė identifikacija turi būti pagrindinė pareiga, saugant ir prižiūrint bei tvarkant archeologijos paveldą“². 1999 metais Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuota „1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija“ įpareigoja ratifikavusias valstybes „parengti arba atnaujinti jų jurisdikcijoje esančių archeologinių vietovių apžvalgas, aprašus ir žemėlapius“³.

Šių tarptautinių normatyvinių aktų teikiama mintis akivaizdi: kad būtų įmanoma racionaliai valdyti bet kokius paveldo išteklius, reikia disponuoti informacija apie šių išteklių dydžius ir erdvinį išsidėstymą. Tik disponuojant tokiomis žiniomis galima priimti tvirtai motyvuotus su paveldo naudojimu susijusius sprendimus, kad ateities kartoms išsaugoti pakankamą jų reprezentatyvumą moksliniu ir paveldosauginiu požiūriu. Tokių duomenų stoka sąlygoja menkas kultūros paveldo apsaugos politikos įdiegimo teritorijų planavimo metu galimybes bei verčia priimti sprendimus remiantis abejotinais ir nepilnais duomenimis, ko pasekoje neretai įvairūs investiciniai plėtros projektai pradami įgyvendinti archeologiškai vertingose teritorijose, iššaukiant skubotų ir brangių gelbėjamųjų tyrimų būtinybę.

¹ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (89) 5 concerning the protection and enhancement of the archaeological heritage in the context of town and country planning operations // <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=701006&SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=44016> [Žr. 2008 02 24]

² ICOMOS Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990). Article 4. Survey. // http://www.international.icomos.org/e_archae.htm#Art4 [Žr. 2008 02 14].

³ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. 7 straipsnis // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=131120 [Žr.: 2008 02 14].

Sparčiai vystantis Lietuvos ekonomikai pastarąjį dešimtmetį (ypač po įstojimo į Europos sąjungą), augant plėtros projektų ir su tuo susijusių statybų skaičiui, efektyvi nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita įgauna pirmaeilį ir svarbiausią vaidmenį šios kultūros paveldo kategorijos apsaugoje.

Magistrinio darbo tikslas atskleisti ir įvertinti nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos procesą ir jo rezultatus Lietuvos paveldosaugoje.

Šiam tikslui pasiekti išskelti uždaviniai:

- 1) apžvelgti ir išanalizuoti nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos proceso specifiką;
- 2) išanalizuoti nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos reglamentavimą kultūros paveldo apsaugos teisiniuose dokumentuose;
- 3) išanalizuoti valstybinę nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitą koordinuojančių ir realizuojančių institucijų struktūrą, funkcijas bei jų veiklos sritis;
- 4) atlikti Lietuvos nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos kokybinę analizę, kiekybinius pokyčius nepriklausomos Lietuvos, sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiais;
- 5) įvertinti nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos rezultatus, suformuoti tirtų laikotarpių charakteristikas ir jas palyginti tarpusavyje bei su kitų šalių patirtimi.

Sąvokos, terminai, chronologija, tyrimo metodas

Archeologijos paveldo sąvokos eksplikacija ir problematika pateikiama pirmojoje šio darbo dalyje.

Archeologiniai objektai sudaro nekilnojamąją archeologijos paveldo dalį – praeities ūkinės ar gynybinės veiklos, gyvenamosios, laidojimo ar kulto vietas, kurių vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra archeologiniai tyrimai ir radiniai. Istorinių laikotarpių tėkmėje *archeologiniai objektai* įvardijami skirtingai. Pirmuosiuose Lietuvos valstybės paveldosaugos dokumentuose⁴ (1919-1933 m.) archeologiniai objektai pateko į *kultūros vertybių, praeities liekanų, kultūros turtų bei senienų* terminijos sferą, o nuo 1936 m. paveldas kaip visuma ir atskiri objektai, tame tarpe archeologiniai, pradėti vadinti *paminklais*⁵. *Archeologinių paminklų* terminas vartotas ir visuose sovietmetyje paveldo apsaugą reglamentavusiuose teisės aktuose. 1994 m. archeologiniai paminklų terminas, pagal LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos

⁴ Valstybės archeologijos komisijos įstatymas, Laikinosios vyriausybės žinios, 1919 08 28, p.1; Valstybės archeologijos komisijos taisyklės, Laikinosios vyriausybės žinios, 1920 03 26, p.1.

⁵ Vytauto Didžiojo Muziejaus įstatymas // Vyriausybės žinios. Nr. 555. 1936 10 22.

įstatymą ir poįstatymynius aktus, pakeičiamas *archeologinių vertybių ir archeologinių vietų terminais*⁶. 2004 m. priėmus LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą įtvirtinamas *archeologinių objektų terminas*⁷. Darbe naudojamą *archeologinių objektų terminą* atskirais tiriamaisiais laikotarpiais atitinka *archeologinių paminklų, archeologinių vertybių, archeologinių vietų terminai*.

Kultūros paveldo apskaita - pirmasis iš keleto nuoseklių apsaugos procesų, kurio metu praeities liekana paverčiama įstatymų saugomu kultūros paveldo objektu⁸.

Archeologinio objekto teritorija – archeologinio objekto užimamas ir jam naudoti reikalingas žemės plotas, kuriam nustatomi paveldosaugos reikalavimai⁹.

Archeologinių objektų identifikavimas – archeologinių liekanų paieškos ir atpažinimo procesas. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme buvo įtvirtintas kultūros vertybių *paieškos* sinonimiškas terminas, kuris naujoje šio įstatymo redakcijoje nevartojamas, įvedus inventorizavimo sąvoką. Užsienio archeologinėje ir paveldosauginėje literatūroje (anglų kalba) archeologinių objektų identifikavimo procesui įvardinti dažniausiai vartojami *reconnaissance*¹⁰ ir *survey* terminai. Terminas „survey“ verstinas kaip archeologiniai žvalgymai, tačiau anglakalbėje archeologinėje literatūroje ši sąvoka dažniausiai vartojama įvardijant visumą priemonių, nukreiptų surasti archeologiniams fenomenams, tuo tarpu Lietuvoje archeologinių žvalgymų sąvoka įsitvirtino apibūdinant vieną (bene pagrindinę) “survey” metodiką – lauko darbus, kuomet vaikstant renkama informacija apie archeologines liekanas (field walking; single-pass sweep).

Archeologiniais žvalgymais šiame darbe įvardijamas neardomasis archeologinių objektų identifikavimo metodas, kuomet vaikstant tam tikroje teritorijoje tiesiogiai žvalgomas žemės paviršius ieškant archeologinių liekanų¹¹.

Archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai – ribotos apimties archeologiniai tyrimai, kurių metu kasinėjant riboto dydžio perkasomis, šurfais arba gręžiant gręžinius siekiama aptikti naujus

⁶ LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. 1994 12 22. Nr. I-733 // Valstybės žinios. 1995-01-06. Nr. 3-37. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15165&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008-04-03]

⁷ Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 2004 10 19, Nr. 153-5571 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008-03-21]

⁸ J. Markevičienė. Kultūros paveldo inventorizavimas :tikslai, metodai, strategija. KPC. Vilnius. 2000.

⁹ Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 2004 10 19, Nr. 153-5571 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008-03-21]

¹⁰ Nesant tiksliai atitiktmeniui šiam terminui lietuvių kalboje, V. Pryšmantas 1939 m. archeologinių objektų identifikavimą vadino “rekognaskavimu”. V. Pryšmantas. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalu // Židinys. 1939. Nr. 10. P.416.

¹¹ Lietuvoje pastarajame dešimtmetyje įvedus archeologinių tyrimų reglamentavimą, archeologiniais žvalgymais įvardijami ir ribotos apimties archeologiniai tyrimai, atliekami judintame grunte ar ribotame gylyje ir plote žemės paviršiuje, kuomet stebint archeologui siekiama surinkti duomenis apie archeologinius objektus, jų plačiau nekasinėjant. KVAD įsakymas 2001 m. rugsėjo 3 d. Nr. 318 “Dėl Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos ir Mokslinės archeologijos komisijos nuostatų patvirtinimo” Valstybės žinios. 2001-09-07. Nr. 77-2717

archeologinius objektus, juos lokalizuoti, nustatyti kultūrinio sluoksnio storį, paplitimo ribas, būklę, chronologiją.

Archeologiniai tyrimai – tyrimai, kuriais siekiama moksliskai ištirti žemėje, po vandeniu ar iš dalies po vandeniu esančius archeologinius objektus, nustatyti nekilnojamosios kultūros vertybės istorinę raidą patvirtinančius faktus, juos apibendrinti ir dokumentuoti. *Archeologiniai tyrinėjimai* – platūs archeologiniai tyrimai, kurių metu kasinėjant perkasomis siekiama surinkti išsamius duomenis apie archeologinius objektus¹².

Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas – nekilnojamojo archeologijos paveldo identifikavimas ir jo išraišką apibūdinančios, fiksuojančios dabarties ir praeities informacijos surinkimas, surašant visas galimas sudedamąsias dalis, taip pat šios informacijos kaupimas, tikslinimas ir sisteminimas.

Nekilnojamojo archeologijos paveldo atskleidimas – tyrimai, kurių metu nustatoma archeologinių objektų sudėtis, apimtis ir reikšmingumas.

Tiriamą laikotarpio chronologinės ribos apima visą Lietuvos administracinėse ribose veikusios institucinės paveldosaugos sistemos (juridinės-administracinės) veikimo laikotarpį nuo Valstybės archeologijos komisijos įstatymo priėmimo (1919–08–18d.) iki dabar - 2008 metų pirmos pusės imtinai.

Rašant darbą taikytas istorinis tyrimo metodas, kuris remiasi šaltinių tyrimu, teisės aktų ir literatūros analize. Taip pat pasitelktas statistinis duomenų analizės metodas.

Literatūros ir šaltinių apžvalga

Literatūra panaudotą šiame darbe yra sąlyginai dvejopo pobūdžio. Tai tekstų grupė užsienio kalbomis, analizuojanti įvairius archeologijos paveldo apsaugos ir jos neatsiejamos sudėtinės dalies – identifikavimo metodikų ir kitų apskaitos procesų teorinius ir praktinius aspektus bei apžvelgianti įvairių šalių patirtį archeologijos paveldo apsaugos bare. Kadangi tokio pobūdžio literatūros pakankamai daug, daryta jų atranka, remiantis kokybiniu informacijos atrankos kriterijumi – pasirinkti žinomų autorių ir daugiau dėmesio apskaitos specifikai skiriantys tekstai. Kitą grupę sudaro tekstai lietuvių kalba.

Lietuvių kalba kol kas nėra publikuota teorinių archeologijos paveldo apskaitą ar identifikavimą analizuojančių darbų, todėl remtasi užsienio literatūra, nagrinėjančia šią sritį. Daugelyje archeologijos mokslą ir jo objektą pristatančiuose vadovėlinio pobūdžio veikaluose

¹² Paveldo tvarkybos reglamentas. Archeologinio paveldo tvarkyba. Projektas.
http://www.heritage.lt/t_aktai/projektai/archeologijos_PTR_Projektas%20II.doc [Žr. 2008-04-26]

skiriama nemažai dėmesio archeologijos paveldo identifikavimo problematikai ir metodikai. Ir, jei senesnio leidimo knygose archeologijos paveldo identifikavimas nagrinėjamas daugiau kaip naujų šaltinių archeologijos mokslui aspektu¹³, tai pastarųjų dešimtmečių leidiniai akcentuoja ir paveldosauginę šio proceso svarbą. Bene žymiausi ir populiariausi tokio pobūdžio leidiniai yra C. Renfrew ir P. Bahn knyga „Archeologija“¹⁴ bei tokio pat pavadinimo B. Fagan ir K. De Korsk¹⁵ veikalas. Archeologijos paveldo identifikavimo teorijai ir praktikai nagrinėti išleista ir specializuotų knygų ir metodinių nurodymų vadovų. G.G. White ir T. F. King¹⁶, J. M. Collins ir B. L. Molyneaux¹⁷, E. B. Banning¹⁸ išleistose knygose yra apibendrinta archeologinių objektų identifikavimo patirtis, pateikta metodologija. Taip pat šia tema publikuota nemažai straipsnių¹⁹. Gausu literatūros ir apie konkrečias archeologijos paveldo identifikavimo metodikas ir jų taikymą²⁰.

Nors užsienyje publikuota nemažai teorinių veikalų archeologijos paveldo apsaugos tematika, daugumoje jų identifikavimas ir apskaita minimi tik protarpiais kaip sudėtinė apsaugos dalis, plačiau nesigilinant į specifiką ir problematiką. Išskirtinis šiuo požiūriu yra Z. Kobyliński veikalas²¹, nagrinėjantis teorinius archeologijos paveldo apsaugos pagrindus, kuriame skiriama daug dėmesio identifikavimo, apskaitos teorijai, praktikai bei patirčiai Lenkijoje ir pasaulyje apžvelgti ir apibendrinti. Pravartus ir Z. Kobyliński redaguotas leidinys, pateikiantis daugumos Europos šalių patirties archeologijos paveldo apsaugoje glaustas įvairių autorių analizės²², kuriose dažnai užsimenama ir apie apskaitos procesus bei rezultatus.

Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita Lietuvoje, išskyrus B. Dakanio straipsnį, kuriame šis procesas glaustai apžvelgiamas sovietmečio laikotarpyje²³, nėra nagrinėta. Kelios publikacijos buvo skirtos archeologinių objektų kartografavimo patirčiai ir problemoms Lietuvoje

¹³ A. A. Knopf. *The Testimony of the Spade*. 1956.

¹⁴ C. Renfrew, P. Bahn, *Archaeology: theories, methods and practice* (2nd edition). 2000. London.

¹⁵ Б. Фоган., ДеКорс К., *Археология. В начале*. 2007.

¹⁶ G.G. White, T. F. King. *The Archaeological Survey Manual*. California. 2007.

¹⁷ J. M. Collins, B. L. Molyneaux, *Archaeological Survey. Archaeologist's Toolkit*. Volume 2. New York. 2003.

¹⁸ E. B. Banning. *Archaeological survey*. New York. 1997.

¹⁹ A. P. Sullivan. *Survey Design, Theory // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*. 2000. New York, London. P. 601-612; B. L. Molyneaux. *Archaeological Survey // Handbook of Archaeological Methods*. 2005. P.106-132.

²⁰ R. H. Bewley. *Aerial photography for archaeology // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*. 2000. New York, London. P. 3-10; A. Clark, *Seeing Beneath the Soil, prospecting methods in archaeology*. Routledge. UK. 1997; Z. Kobyliński. *Archeologia lotnicza w Polsce*. Warszawa. 2005; O. Williams – Thorpe, *Electrical and electromagnetic prospecting // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*. 2000. New York, London. P. 165-173.

²¹ Z. Kobyliński. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*. Warszawa. 2001.

²² *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*. Warszawa. 1998.

²³ B. Dakanis. *Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*. Lietuvos TSR Kultūros ministerija mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1988. P. 97-106.

apžvelgti²⁴. P. Tebelškis apibendrino trumpo 1990-1995 m. laikotarpio nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos proceso Lietuvoje eigą ir rezultatus²⁵. Apie archeologinio paveldo identifikavimo patirtį ir problemas iki 1995 m. yra rašęs G. Zabiela²⁶.

Geriausiai paveldosauginiu aspektu ištirtas pirmosios Lietuvos nepriklausomybės laikotarpis (1918 – 1940 m.). G. Jankevičiūtės²⁷, B. Dakanio²⁸, E. Bakonio²⁹, K. Misiaus³⁰ straipsniuose aptariama bendra paveldosaugos raida tarpukario Lietuvoje, D. Mačiulio³¹, N. Keršytės³² publikacijose skiriama dėmesio ir archeologinių objektų apskaitos procesams šiame laikotarpyje. D. Bražėnaitės – Dijokienės³³, E. Riaubienės³⁴, J. R. Glemžos³⁵, J. Markevičienės³⁶ darbuose analizuojama viso XX amžiaus Lietuvos paveldosaugos sistema ir teisinė bazė, kas pravertė tiriant paveldosaugos institucijų veiklą bei juridinės pusės vaidmenį nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitoje.

Esant ribotam tyrimų ir publikacijų, susijusių su nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita Lietuvoje, kiekiui, svarbus informacijos šaltinis yra archyvuose ar bibliotekose saugomi paveldosaugos dokumentai. Kadangi dokumentai archyvuose dažniausiai strukturuojami chronologiniu ir teritoriniu aspektais, informacija apie archeologijos paveldo apskaitą dažniausiai yra fragmentiškai pasiskleidusi daugybėje bylų, esančių atskiruose fonduose, todėl jos analizei apžvelgta daug keliuose archyvuose saugomų bylų.

²⁴ B. Dakanis. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR. 1967 -1987 m. Istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai Konferencijos pranešimų tezės (Vilnius, 1987 m. rugsėjis). Lietuvos TSR kultūros ministerija Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius, 1987, p. 37 – 44; B. Dakanis. Archeologinių vietų kartografavimas // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P.69-78.

²⁵ P. Tebelškis. Archeologijos objektų, esančių IP ir LA sąrašuose apskaita, kartografavimas, archeologijos žvalgomieji tyrimai // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P. 113-117.

²⁶ G. Zabiela. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje. Vilnius. 1997. P.46-48.

²⁷ G. Jankevičiūtė. Kultūros paveldo likimas tarpukario Lietuvoje // Lietuvos istorijos metraštis. 2002. P. 85-93.

²⁸ B. Dakanis Valstybės archeologijos komisijos archeologinė medžiaga (1919-1925) // Jaunųjų istorikų darbai. 1987. P. 90-94.

²⁹ E. Bakonis. Istorijos ir kultūros paminklų apsauga Lietuvoje 1918 -1940 // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. XXXIII. 1994. p. 18 – 33.

³⁰ K. Misius. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla // Kultūros paminklai. T.11. Vilnius. 2004. P. 3-8.

³¹ D. Mačiulis. Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940)// Lituistica. 2003. Nr. 4(56). P. 26-38.

³² N. Keršytė. Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija. Vilnius. 1996. 2 (9).P. 24-32; N. Keršytė. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus - Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936-1940 metais. // Mūsų praeitis. 1997. Nr.5. P.82-103.

³³ D. Bražėnaitė – Dijokienė. Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje // Urbanistika ir architektūra. 2000. T. XXIV. Nr.2.P.72-77.

³⁴ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. VGTU. Mašinraštis. 2003.

³⁵ J. R. Glemža. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius. 2002.

³⁶ J. Markevičienė. Kultūros paveldo apsauga. Teisinis aspektas. // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. V. 1996. P. 7-11.

Didžiausia dalis 1919-1936 m. veikusios Valstybės archeologijos komisijos dokumentų dalis saugoma Kultūros paveldo centro fondų poskyrio (KPCA) archyve. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos požiūriu vertingiausios yra fondo Nr. 1, aprašo Nr. 1 byloje saugomi 1935-1936 m. Lietuvos administraciniuose vienetuose vykdytos archeologinių objektų inventorizacijos dokumentai. Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje rankraščių skyriuje saugomas minėto inventorizavimo iniciatoriaus V. Pryšmanto vardu pavadintas fondas, kuriame gausu organizacinę šio proceso pusę atskleidžiančių bei kitų dokumentų.

Lietuvos valstybiniame literatūros ir meno archyve, fonduose 342 ir 476 saugomi dokumentai, atskleidžiantys sovietinio laikotarpio (iki 8-tojo dešimtmečio) archeologinių objektų apskaitos raidą ir ypatumus. Mokslinės - metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dokumentacija (metinės ataskaitos, protokolai, ekspedicijų ataskaitos) saugoma minėtame KPCA archyve.

Pastarųjų dešimtmečių apskaitos duomenys (apskaitos dokumentacija, poįstatymiai teisės aktai) yra Kultūros paveldo centre ir Kultūros paveldo departamente, tačiau jie nėra suformuoti į atskirą archyvą.

1. ARCHEOLOGIJOS PAVELDO SĄVOKA IR SPECIFIKA

Lietuvoje archeologijos paveldo sąvoka yra sąlyginai nauja ir išplitusi su tarptautinių normatyvinių dokumentų vertimais į lietuvių kalbą dvidešimtojo amžiaus pabaigoje. Lietuvos archeologijoje tradiciškai vartoti „archeologinio paminklo“ arba „archeologinės vertybės“ terminai.

1992 metų pataisyta „Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija“ archeologijos paveldą apibrėžia kaip: „visas archeologines liekanas ir objektus bei kitus iš praeities epochų mus pasiekusius žmonijos pėdsakus: 1) kurių išsaugojimas ir tyrimas padeda geriau suvokti žmonijos istoriją ir jos ryšį su natūralia aplinka; 2) kurių atžvilgiu pagrindiniai informacijos šaltiniai yra kasinėjimai bei kiti žmonijos ir aplinkos tyrimo metodai“ bei konkretizuojant: „tiek žemės paviršiuje, tiek po vandeniu esančios: struktūros, konstrukcijos, pastatų grupės, įsisavintos aplinkos, kilnojami objektai, kitų rūšių paminklai bei jų aplinką“³⁷.

Panašią definiciją siūlo ir 1990 metų „Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija“: „Archeologijos paveldas yra ta medžiaginio paveldo dalis, apie kurią pirminė informacija gaunama archeologijos metodais. Archeologijos paveldui priklauso visi žmogaus egzistavimo palikti pėdsakai ir vietos, susijusios su bet kokios žmogaus veiklos apraiškomis, apleisti statiniai ir visų rūšių liekanos (įskaitant statinius žemėje ir po vandeniu) kartu su visa kilnojama kultūrine medžiaga“³⁸.

Tarptautiniuose dokumentuose, reglamentuojančiuose archeologijos paveldo apsaugą, išskiriamos ir pagrindinės archeologijos paveldo savybės: jis yra materialus; sąlygotas žmogaus egzistencijos ir veiklos; yra praėjusių epochų palikimas; gali būti nekilnojamas arba kilnojamas; gali būti po žeme, virš žemės paviršiaus arba po vandeniu; gali būti pažintas archeologinių tyrimų metodų pagalba.

Keli šio apibrėžimo elementai sukelia keblumų archeologijos paveldo apsaugą įgyvendinant praktikoje. Pirmiausia kiek paini yra archeologijos paveldo amžiaus kriterijų apibrėžianti sąvoka „praeities epochos“, suponuojanti, kad kalba eina apie itin laiko atžvilgiu nutolusią žmogaus egzistenciją ir veiklą, arba priešistorinius laikus. Taip pat remiantis šia sąvoka galimas teiginys, kad archeologijos intereso objektas gali būti ir visai nesenos žmonių veiklos palikimas. Kadangi laikantis antrojo požiūrio kultūrų daug keblumų paveldosaugos srityje, buvo išskirtas archeologijos paveldą apibrėžiantis kriterijus – objektas ir jo paskirtis neturi funkcionuoti

³⁷ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. 1 straipsnis. // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895.

³⁸ Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. 1997.P.250.

dabartinėje socio-kultūrinėje sistemoje. Diskutuojama ir dėl archeologinių tyrimo metodų pasitelkimo apibrėžiant šį paveldą. Kadangi archeologinių tyrimų metodų spektras vystantis mokslui smarkiai plečiasi pasinaudojant ir kitų mokslų pasiekimais, šis archeologijos paveldo apibrėžimo rodiklis netampa esminiu. „Materialių pėdsakų“ suvokimas taip pat kelia klausimų. Akivaizdu, kad archeologijos mokslo objektas negali būti nematerialūs dalykai, tačiau tai nereiškia, kad archeologija tiria tik materialiąją kultūrą. Dažnai archeologija materialių liekanų pagrindu suteikia žinių apie kultūros dvasinio ar socialinio gyvenimo aspektus. Taipogi žmogaus veiklos pėdsakai gali būti materialiai apčiuopiami, bet neturintys individualaus materialinio pavidalo, pvz.: vietos, kuriose cheminė ar botaninė analizė parodytų žmogaus veiklos intensyvumą ir apimtį. Remiantis šiais argumentais Z. Kobyliński apibrėžia archeologijos paveldą kaip „bet kokias po žeme, virš jos ar po vandeniui esančias nekilnojamąsias ar kilnojamąsias materialios žmogaus egzistencijos ir kūrybinės ar destruktivios veiklos liekanas, visiškai nefunkcionuojančias egzistuojančioje socio-kultūrinėje sistemoje“³⁹.

Minėti tarptautiniai archeologinio paveldo apsaugos dokumentai išryškina ir esminę šios kultūros paveldo dalies specifiką:

1) Archeologijos paveldas yra žinių apie praeitį šaltinis („archeologijos paveldas yra itin svarbus žmonijos istorijos pažinimui“⁴⁰; „archeologijos paveldas yra pagrindinis žmonijos praeities veiklos liudijimas. Todėl jo apsauga ir tinkama priežiūra bei tvarkymas yra iš esmės svarbūs, sudarant galimybes archeologams, kitiems mokslininkams studijuoti ir aiškinti šį paveldą esamų bei būsimų kartų labui“⁴¹; „archeologijos paveldas - Europos kolektyvinės atminties šaltinis ir istorinių bei mokslinių tyrimų objektas“⁴²).

2) Archeologijos paveldas yra kolektyvinės tapatybės šaltinis, apeliuojantis į tautų, genčių, visuomeninių – kultūrinių grupių praeitį. („archeologijos paveldo - informacijos apie senovės istoriją šaltinis“⁴³; „archeologijos paveldas - Europos kolektyvinės atminties šaltinis“⁴⁴; „archeologijos paveldas yra pagrindinis Europos žmonių kolektyvinės atminties ir kultūrinio

³⁹ Z. Kobyliński, *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa 2001. P. 50.

⁴⁰ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. Preambulė // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895.

⁴¹ Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija. Įvadas. // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. 1997.P.249.

⁴² 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. 1 straipsnis // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895.

⁴³ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. Preambulė // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895.

⁴⁴ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. 1 straipsnis // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895.

identiteto elementas“⁴⁵; „žmonių bendruomenės kilmės ir vystymosi pažinimas bei supratimas turi esminę reikšmę žmonijai, nustatant jos kultūrinę ir socialinę raidą“⁴⁶).

3) Archeologijos paveldas prisideda prie šiuolaikinių visuomenių kultūrinio ir ekonominio vystymosi. („archeologijos paveldas yra trapus ir neatkuriamas kultūros turtas“⁴⁷; „archeologijos paveldo apsauga ir atgaivinimas (enhancement) yra svarbus ekonominio vystymosi ir turizmo plėtros veiksnys“⁴⁸).

Toks kompleksinis požiūris į archeologijos paveldą ir jo vertes, suponuojantis ne vien tik mokslinį, bet ir kitą platų su įvairiomis šiuolaikinio gyvenimo sferomis susijusį jo potencialą, buvo sąlygotas ir pamatinių pokyčių pačioje archeologijos mokslo sampratoje. Skirtingai nuo XIX amžiaus antikvarinės archeologijos, kultūrinės-istorinės XX amžiaus pirmos pusės archeologijos, kurios tikslas buvo iškastų senienų studijavimas, peraugantis į atitrūkusį nuo likusio pasaulio žinojimą, antropologiškai orientuotos 7-8 dešimtmečių procesinės archeologijos, ieškančios universalių bendrų bruožų bei žmonių elgsenos įvairiuose laikotarpiuose ir regionuose šablonų ar galiausiai filosofuojančios ir teoretizuojančios XX amžiaus pabaigos postprocesinės archeologijos, neigiančios istorinės tiesos egzistavimą ir veikiau tiriančios būdus, kuriais archeologai kuria praeities vaizdus, ateities archeologiją sudarys visu pirma archeologinio paveldo apsauga ir valdymas, suprantamas kaip kaip daugelio ir įvairių archeologiniams objektams keliamų šiuolaikinės visuomenės reikalavimų suderinamumas, galiojančios įstatyminės bazės, suderintų strategijų ir visuotinai priimtų etikos kodų kontekste⁴⁹. Archeologijos ateitis yra paveldosaugoje, prognozuodamas archeologijos mokslo tolimesnę raidą, teigia P. Bahn⁵⁰. Tai indikuoja pamatinius šios disciplinos sampratos pokyčius, ypač jos visuomeninio ir kultūrinio vaidmens.

Šiuos pokyčius pirmiausia nulėmė XX amžiaus 8-tojo dešimtmečio pradžioje įsivyravusi archeologinių išteklių, kaip baigtinio, jautraus ir neatsinaujinančio kultūros turto samprata, tapusi fundamentaliu šiuolaikinės paveldosaugos teiginiu. Šio fakto įsisavinimą didele dalimi įtakojo

⁴⁵ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (89) 5 concerning the protection and enhancement of the archaeological heritage in the context of town and country planning operations // <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=701006&SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=44016> [Žr. 2008 02 24]

⁴⁶ Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija. Įvadas. // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. 1997.P.249.

⁴⁷ Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija. 2 straipsnis.. // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. 1997.P.250.

⁴⁸ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (89) 5 concerning the protection and enhancement of the archaeological heritage in the context of town and country planning operations. // <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=701006&SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=44016> [Žr. 2008 02 24]

⁴⁹ T. Darvill. Public archaeology: a European perspective // Archaeology (Edited by John Bintliff). 2006. P. 428.

⁵⁰ P. Bahn. Archaeology: Definitive Guide. 2002. P.110.

ekologiniai judėjimai, kai aplinkosaugininkai įtvirtino suvokimą, kad nekontroliuojamas išteklių eksploatavimas gali turėti katastrofiškas pasekmes.

Pasak Z. Kobyliński⁵¹, archeologų suvokimą, kad praeities liekanų išsaugojimas yra jų moralinė pareiga ir atsakomybė geriausiai iliustruoja reikšmingi terminijos pokyčiai archeologijoje. Terminą „archeologiniai šaltiniai“ pakeitė „archeologinis paveldas“. Jei šaltiniai suteikia archeologams teisę neribotai semtis iš jų žinių, tai paveldas yra kažkas, kas svarbu visiems žmonėms, ne tik archeologams, bei kažkas ką privalome gerbti ir saugoti.

Suvokimas, kad paveldas yra neatsinaujinantis ir neatkuriamas itin smarkiai įtakojo šiuolaikinę archeologijos mokslą ir paveldosaugą. Tai akivaizdžiai sąlygoja teiginį, kad šio paveldo eksploatavimą reikia apriboti iki būtino minimumo, ne tik ribojant ūkinę ar investicinę veiklą jame, bet taip pat ir mokslinius tyrimus, nes, net ir aukščiausio metodinio lygio archeologiniai tyrimai negrįžtamai naikina archeologinį paveldą. Kitas iš to išplaukiantis postulatas yra atitinkamų išsaugojimo sąlygų užtikrinimas tam kas jau „išgauta iš žemės“ bei išsamus iki šiol atliktų tyrimų dokumentavimas.

Lietuvoje šiuolaikinės archeologijos paveldo sampratos skvarba į archeologijos mokslo sferą bei nacionalinę paveldosaugos juridinę bazę buvo sąlygota daugiau „išorinių“ veiksmų, tą įtakojo minėti tarptautiniai normatyviniai archeologijos paveldo apsaugą reglamentuojantys dokumentai bei Vakaruose pasireiškiančios įvairių archeologijos atšakų atstovų teorinės diskusijos. Pasak G. Zabielos⁵² Lietuvos archeologijoje niekada nebuvo generuojamos originalios idėjos, o kaip atskleidė R. V. Sidrio⁵³ ir M. Michelberto⁵⁴ diskusija spaudoje, teorinis archeologijos suvokimas Lietuvoje po sovietmečio dar nepatyrė kardinalių kokybinių pokyčių. Šiuolaikinis archeologijos ir paveldosaugos santykis, išskyrus R. Čepaitienės straipsnį⁵⁵, Lietuvoje taip pat nėra plačiau nagrinėtas ir diskutuotas.

⁵¹ Z. Kobyliński. Ochrona i zarządzanie dziedzictwem archeologicznym e Europie – wprowadzenie // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.8.

⁵² G. Zabiela, P. Kulikauskas. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 metų). 1999. P. 14.

⁵³ R. V. Sidrys. Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Vilnius. 1999. P. 205–238.

⁵⁴ M. Michelbertas. Amerikiečio žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. Pastabos R. V. Sidrio straipsnio parašėse // Archaeologia Lituana. 2001. T. 2. P. 144–148.

⁵⁵ R. Čepaitienė. Nuo Indianos Džons iki Laros Kroft arba kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje // Miestų praeitis. T.1. Vilnius. 2004. P. 9-41.

2. PAGRINDINIAI NEKILNOJAMOJO ARCHEOLOGIJOS PAVELDO APSKAITOS DĖMENYS

Kultūros paveldo apskaita yra pirmas ir vienas svarbiausių iš keleto apsaugos procesų, kurio metu praeities liekana paverčiama įstatymų saugoma kultūros paveldo vertybe. Apskaitos dėmenys įstatymuose ir teorinėje literatūroje dažnai įvardijami skirtingais terminais: identifikavimas – paieška – inventorizavimas, nustatymas – įvertinimas – išaiškinimas – atskleidimas, registravimas, dokumentacijos duomenų atnaujinimas⁵⁶. Šiame darbe apskaitos dėmenys pateikiami pagal dabar galiojančiame Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme apibrėžiamą kultūros paveldo apskaitos proceso sudedamųjų dalių įvardijimo seką: inventorizavimas, atskleidimas ir registravimas.

2.1 Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas.

2.1.1 Nekilnojamojo archeologijos paveldo identifikavimas ir jo metodai.

Vienas pagrindinių archeologų darbo uždavinių – archeologijos paveldo identifikavimas, yra ganėtinai komplikotas ir daugiausiai pastangų reikalaujantis procesas palyginus su kito (pvz. architektūrinio) nekilnojamojo kultūros paveldo identifikavimu. Archeologinių objektų paieška yra specifinė veikla archeologijoje, reikalaujanti reikšmingų finansinių, organizacinių ir intelektinių pastangų, tuo pačiu tai būtina ir bene svarbiausia paveldo apsaugos užtikrinimo sąlyga.

Archeologinių objektų identifikavimas turi bent du vienodai svarbius ir susijusius aspektus: mokslinį ir paveldosauginį. Iš vienos pusės objektų identifikavimas ir apskaita yra neišvengiama sąmoningos, apgalvotos ir suplanuotos mokslinės veiklos sąlyga, iš kitos – tai yra būtini kultūros paveldo apsaugos veiksmai. Iki visai neseno laiko archeologinių objektų identifikavimas nebuvo pirmeilės svarbos veikla archeologijoje. Pasak A. P. Sullivan, paieškos tikslai buvo surasti „tipinius“ objektus, užfiksuoti tam tikro pobūdžio objektų išsidėstymą arba (dažniausiai) lokalizuoti potencialiai „produktyvius“ objektus. Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio Vakarų (ypač JAV) archeologijoje archeologinių objektų paieška pradėta traktuoti kaip integrali (kai kurių

⁵⁶ Terminologija pateikiama iš: Markevičienė, J. Kultūros paveldo inventorizavimas :tikslai, metodai, strategija (šiuolaikinio pasaulio proceso apžvalga). KPC. Vilnius. 2000.

LR nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymas. 1994 12 22. Nr. I-733 // Valstybės žinios. 1995-01-06. Nr. 3-37. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15165&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008-04-03];

LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 2004 10 19, Nr. 153-5571 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008-03-21]

mokslininkų nuomone net fundamentali) archeologinių tyrimų dalis⁵⁷. Jei tradiciškai lauko archeologija buvo apibūdinama archeologinio objekto atradimo ir kasinėjimo terminais, tai šiuo metu archeologinio tyrimo objektas išsiplėtė apimdamas ištisus kraštovaizdžius, o archeologinių žvalgymų metodas naudojamas kaip papildomas, o dažnai ir visiškai pakeičiantis archeologinius tyrinėjimus. Šių pokyčių pradžia siekia XX amžiaus ketvirtąjį dešimtmetį, kai Šiaurės Amerikoje ir Europoje pradėta suvokti archeologinės kultūros ir aplinkos sąveikos svarba⁵⁸. Archeologinio tyrimo objektu tapo tapo praeities žmonių veiklos pėdsakai jų ryšių su socialine ir gamtine gyvenamąja aplinka kontekste.

Vakarų archeologijoje šiais laikais dažnai organizuojamos archeologinių liekanų paieškos programos, turinčios ir paveldosauginius ir mokslinius tikslus. Jos varijuoja pagal tiriamą plotą ar metodikas, bet tikslas idealioje atveju visada yra vienas – rasti visus ar beveik visus praeities žmonių gyvenimo pėdsakus tiriamame plote. Išskiriami ir du esminiai archeologinės medžiagos paieškos tyrimų tipai: 1) ekstensyvūs – jų metu išnagrinėjamas tam tikras tiriamasis plotas tam, kad identifikuoti objektus ir nustatyti jų orientacinę išsidėstymą; 2) intensyvūs – sistemiški, detalūs ir identifikavimą nukreipti tyrimai apimantys visą regioną⁵⁹. Nauji akcentai ištisus regionus apimančiose paieškos programose, naujos nuotolinės archeologinių objektų aptikimo metodikos (remote-sensing techniques) ir pirmiausia būtinybė išsaugoti objektus suteikė naują aspektą tyrimams, nukreiptiems į archeologinių objektų paiešką.

Dalis archeologinių objektų gali būti lokalizuota be specialių archeologinių žinių pagalbos. Tokie objektai paprastai yra vizualiai išsiskiriantys aplinkoje bei buvo žinomi ir ankstesniais laikais (pvz. istorinės pilys, gynybinės sienos ar jų griuvėsiai). Taip pat ne visų naujų archeologinių objektų atradimai priklauso archeologams. Nėra tiksliai suskaičiuota kiek dabar žinomų archeologinių objektų surasta atsitiktinai. Žymų įnašą tokiems „atradimams“ suteikė naujų kelių, dujotiekių tiesimas, karjerų kasimas ar kitokie statybos darbai.

Archeologinius objektus galima identifikuoti pagal įvairius požymius. Kai kurie jų yra akivaizdūs (pvz.: piliakalniai, pylimai ir grioviai, pilkapiai), kitus galima identifikuoti pagal išlikusius griuvėsius arba buvusių atliekų sankaupas. Tokie objektai yra palyginus nesunkiai randami, nes juos lengva identifikuoti kraštovaizdyje. Kitaip yra su stovyklavietėmis, gyvenvietėmis ir kitais neišsiskiriančiais paviršiuje objektais, kurių požymiais gali būti nedidelis kiekis keramikos šukių ar išsiskiriančios spalvos dirvožemio plotas. Daugelį archeologinių objektų

⁵⁷ A. P. Sullivan. Survey Design, Theory // *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*. 2000. New York, London. P. 601.

⁵⁸ J. M. Collins, B. L. Molyneaux, *Archaeological Survey. Archaeologist's Toolkit*. Volume 2. New York. 2003. P. 6-7.

⁵⁹ Фаган Б., ДеКорс К., *Археология. В начале*. 2007. P.207.

galima aptiktiti tik išsiskverbus po paviršiniu žemės sluoksniu. Pagrindiniai archeologinių objektų identifikaciją įgalinantys požymiai yra šie:

1) ryškiausi yra iš žemės suformuotos struktūros (grioviai, pylimai, kt.), griuvėsiai ir kiti žemės paviršiuje esantys požymiai.

2) paviršiuje esantys archeologiniai radiniai – jų iškilimą gali įtakoti daugelis veiksnių (augmenija, arimas, erozija, urviniai žvėrys). Radiniai žemės paviršiuje gali būti pasklidę vienetais ar sankaupomis.

3) augmenija taip pat gali indikuoti archeologinio objektų buvimą. Dėl antropogeninės veiklos praeityje gali pakisti tam tikrų dirvožemio plotų rūgštinė ar šarminė sudėtis, kas atsiliepia floros vešėjimui. Amerikoje žinomos specifinės medžių ar krūmų rūšys, kultivuotos ikikolumbinėse kultūrose ir indikuojančios jų gyvenviečių vietas⁶⁰.

4) dirvožemio spalva neretai išduoda praeityje kultivuotos žemės vietas, kurios suartame lauke išsiskiria kaip tamsios dėmės, dažnai su keramikos šukėmis ar kitais radiniais.

Daug naujų objektų randama gelbėjamosios archeologijos⁶¹ metu, kuomet archeologo užduotis, pasitelkus žvalgymus ar žvalgomuosius tyrinėjimus, yra lokalizuoti ir užfiksuoti kiek įmanoma daugiau archeologinių požymių turinčių vietų, iki jos bus negrįžtamai sunaikintos statybų ar melioracijos metu. Projektuojamų darbų trasoje turėtų būti užtikrinti į identifikavimą nukreipti archeologiniai tyrimai iki darbų pradžios arba jiems vykstant, tačiau bet koku atveju anksčiau už statybos darbus. Tokiu būdu lokalizuotoms vertingoms archeologinėms vietoms gali prireikti pilnų archeologinių tyrimų, o kartais ir pačių projektų keitimo.

Kartais archeologiniai objektai identifikuojami pasitelkus rašytinius šaltinius. Žymiausias šio metodo pavyzdys yra Trojos atradimas H. Schliemann išstudijavus antikinius literatūrinius kurinius. Rašytiniais šaltiniais remiasi ir taip vadinama biblijinė archeologija⁶². Lietuvoje rašytiniai šaltiniai padeda identifikuoti viduramžių laikų objektus⁶³.

Daugelyje kultūrų išlikusi žodinė tradicija perduodama iš kartos į kartą. Padavimai, epai, dainos kartais mini ir galimas archeologines vietas.

Nors atsitiktiniai ir „nearcheologiniai“ objektų atradimai sudaro nemažą visų žinomų archeologijos paveldo objektų dalį, archeologijoje visada buvo vystomos objektų paieškos metodikos, kurios paprastai skirstomos į neardomasias ir ardomąsias. Pirmajai grupei priklausytų

⁶⁰ Фаган Б., ДеКорс, Археология. В начале. 2007. 199-200.

⁶¹ Archeologinių lauko tyrimų metodų taikymas teritorijoje, kuriose numatyta modernios infrastruktūros plėtra: greitkelių tiesimas, užtvankų ar pastatų statymas ir kt.

⁶² C. Renfrew, P. Bahn, Archaeology: theories, methods and practice (2nd edition). 2000. London. P. 68.

⁶³ Naujausias pavyzdys būtų Kukaveičio šventvietės lokalizavimas remiantis „Livonijos kronikos“ ir J. Dlugošo „Lenkijos istorijos“ tekstais. V. Vaitkevičius. Kukaveičio šventvietės mįslės // Šiaurės Atėnai. 2008-05-02 nr. 891 http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=891&kas=straipsnis&st_id=15940

archeologiniai žvalgymai, aerofotografijos metodas, geofiziniai, geocheminiai metodai bei „numatymo“ metodas, kuomet galima objekto lokalizacija nustatoma geografinės analizės pagrindu (paprastai pasitelkus geoinformacines (GIS) sistemas), susiejus archeologinių objektų išsidėstymo dėsningumus su tam tikrais kraštovaizdžio ypatumais. Ardomųjų grupei priklauso gręžimo ir šurfavimo metodai (archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai).

Pagal galimybes naudoti tik neardomuosius (neinvazinius) archeologinio paveldo paieškos metodus rekomenduoja tarptautiniai dokumentai, susiję su archeologinio paveldo apsauga. Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartijoje teigiama, kad „būtina vadovautis principu, kad informacijos apie archeologijos paveldą rinkimas nenaikintų išlikusių archeologinių pėdsakų daugiau, negu tai būtina apsaugos ar moksliniams tikslams. Todėl, kur tik įmanoma, reikia skatinti neardančius būdus, matavimus iš oro ir žemės bei žvalgomuosius tyrimus, o ne visuotinius kasinėjimus“⁶⁴. 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija taip pat įpareigoja pasirašiusias šalis kai įmanoma taikyti tausojančius tyrimų metodus⁶⁵. Panašiai teigiama ir Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencijos priede: „Vykdant su povandeniniu kultūros paveldu susijusią veiklą pirmiausia turi būti taikomi nežalingi ir žvalgybiniai metodai“⁶⁶. Praktinis šių rekomendacijų įgyvendinimas ne visada yra efektyvus. Priklausomai nuo geomorfologinių kraštovaizdžio ypatumų, patirties ar finansavimo, varijuoja ir neardomųjų metodikų rezultatyvumas. Jos veiksmingesnės pietiniuose kraštuose, kur žemės paviršius padengtas reta augmenija. Taip pat inicijuoti gana brangias specifines neardomųjų tyrimų metodikas paveldosauginiais tikslais gali tik turtingesnės valstybės. Lietuvoje planuojamų būsimų investicinių projektų teritorijoms patikrinti archeologiniu aspektu dažniausiai taikomi ardomieji žvalgomieji tyrinėjimai.

Neardomieji nekilnojamojo archeologijos paveldo identifikavimo metodai

Archeologiniai žvalgymai

Archeologinių požymių, esančių žemės paviršiuje paieška yra seniausias ir plačiausiai naudojamas archeologinių objektų identifikavimo metodas visose klimatinėse zonose. Jų metu pėsčiomis (kartais motorizuotai) žvalgoma tam tikra pasirinkta teritorija ieškant paviršiuje matomų archeologinių objektų ar radinių. Žvalgymų metu paprastai nebūna lokalizuojami objektai ar radiniai, kurie neturi jokių požymių žemės paviršiuje arba juos pilnai padengusi augmenija.

⁶⁴ Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija. 5 straipsnis. // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. 1997.P.252.

⁶⁵ 1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija. 1 straipsnis // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895.

⁶⁶ Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Priedas. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusios veiklos taisyklės // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=277944 [Žr.: 2008-02-26]

Šios metodikos rezultatus pasiekti įgalina faktas, kad archeologinių objektų viršutinė kultūrinio sluoksnio dalis, dėl arimo ar kitų priežasčių suardoma, iškeliant į žemės paviršių radinius (pvz. keramikos šukės). Taip pat žvalgymų metu galima identifikuoti archeologinius objektus, turinčius charakteringas formas kraštovaizdyje (piliakalniai, pilkapiai, pylimai, grioviai, griuvėsiai ir kt.).

Išskiriami keli pagrindiniai veiksniai, sąlygojantys archeologinių objektų ir radinių identifikavimo žemės paviršiuje galimybę žvalgymų metu: 1) metų laikas – radiniai geriausiai matomi pavasarį ir rudenį, kuomet suarti laukai nėra padengti augmenija; 2) vėjo ir vandens erozijos procesai gali atidengti kultūrinio sluoksnio dalį; 3) žmonių veikla praeityje, kuomet buvo įrengti dideli, plika akimi matomi objektai, tokie kaip pilkapiai, gynybiniai pylimai ir pan.; 4) dabartinė žmonių veikla atidengianti archeologinius objektus – melioracija, žvyruobės ir pan.⁶⁷.

Iki XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio žvalgymai buvo daugiau atsitiktinio pobūdžio, ir paprastai apimdavo plotus žinomų archeologinių objektų aplinkoje. Šiuo metu archeologinių žvalgymų metodika gerokai patobulinta, naudojamos geografinių informacinių sistemų ir kitos technologijos, maršrutai iš anksto kruopščiai organizuojami. Tačiau tik nedaugelyje šalių vykdomi, sistemingi, intensyvaus pobūdžio archeologiniai žvalgymai, kuomet pagal tam tikrą nustatytą teritorijos gradaciją žvalgomos visos valstybės plotas.

Šiuolaikiniai žvalgymai vykdomi ne tik naujų archeologinių objektų identifikavimui, dažnai jie atliekami kaip savarankiška, kompleksinė archeologinių tyrimų dalis, neatliekant kasinėjimų. Dauguma šiuolaikinių žvalgymų turi tikslą surinkti informaciją apie erdvinį įvairios žmonių veiklos išsidėstymą, regioninius skirtumus, populiacijos pokyčius laike bei ryšius tarp žmonių, žemės ir gamtos išteklių⁶⁸.

Aerofotografiniai archeologinių objektų identifikavimo metodai

Šios metodikos esmė yra žemės paviršiaus stebėjimas ir analizė iš oro turint tikslą identifikuoti ir užfiksuoti archeologinių požymių turinčius objektus, arba aeronuotraukų, padarytų kitais tikslais analizė ir interpretacija, ieškant archeologijai naudingos informacijos. Be naujų archeologinių objektų paieškos, aerofotografija archeologijoje taip pat naudojama ir žinomų objektų dokumentavimui ir geresniam pažinimui.

Archeologinių objektų buvimą išduoda žemės paviršiuje esantys tam tikri skiriamieji požymiai, kurių pagrindiniai yra šie: 1) morfologiniai požymiai (reljefiniai ypatumai atsispindintys

⁶⁷ D. Jaskanis. Ewidencja archeologicznych dobr kultury // Ewidencja, eksploracja i dokumentacja w praktyce konserwatorstwa archeologicznego. 1998. P. 15-47.

⁶⁸ J. M. Collins, B. L. Molyneaux. Archaeological Survey. Archaeologist's Toolkit. Volume 2. New York. 2003. P. 6-7.

šėšėliuose, sniege ir pan.); 2) dirvožemyje išryškėjantys požymiai (arimo metu sužalotų objektų spalviniai kontrastai); 3) po žemės paviršiumi esančių objektų, įtakojančių vegetacinius, temperatūrinius, drėgnumo procesus virš savės, požymiai.

Pirmą kartą ši metodika archeologijoje panaudota XX a. pradžioje, kai iš oro baliono buvo nufotografuotas romėniškas miestas Ostija⁶⁹. Profesionalaus ir sistemingo aerofotografavimo archeologijoje pradininku laikomas Anglijos karališkųjų oro pajėgų karininkas O.G.S.Crawford, kuris kultūros paveldo objektus, kurių daugumą sudarė archeologiniai, pradėjo fotografuoti dar I-ojo Pasaulinio karo metu. Tarpukario laikotarpiu fotografavimas iš oro taikiais tikslais plačiai paplito Europoje. Tuomet pirmą kartą buvo atkreiptas dėmesys į aerofotografijos metodo panaudojimo svarbą geografijai, geologijai, meteorologijai, botanikai ir archeologijai. Nuo to laiko aerofotografija yra itin vertinama archeologų ir plačiai vystoma Vakaruose. Rytų Europoje aerofotografijos naudojimas archeologiniams tikslams vėlavo iki 1989 metų, dėl griežtų skraidymų suvaržymų ir karinės cenzūros⁷⁰.

Geofiziniai archeologinių objektų identifikavimo metodai buvo inicijuoti Didžiojoje Britanijoje XX amžiaus 5-6 dešimtmečiuose ir nuo to laiko plačiai naudojami Vakarų archeologijoje⁷¹.

Metodas remiasi tiriamų parametrų pokyčių, tokių kaip elektros laidumas ar magnetinio lauko stiprumas tarp archeologinių objektų ir jų aplinkos, stebėjimu ir analize. Specializuotos aparatūros pagalba galima gauti po žemės paviršiumi esančių archeologinių objektų vaizdą tirtu ploto brėžinio ar diagramos pavidalu. Geofizinių duomenų archeologijoje gavimo būdai skirstomi į dvi grupes: 1) pasyvūs – jų metu matuojama kai kurių parametrų kaita – magnetiniai ir gravimetriniai metodai; 2) aktyvūs – jų metu sudaromas dirbtinis kontrastas magnetinio ar elektromagnetinio lauko pagalba – elektromagnetiniai, seisminiai, georadariniai metodai. Visi paminėti metodai reikalauja specializuotos tyrimų įrangos ir atitinkamai apmokyto personalo jai aptarnauti. Gautų duomenų analizė ir interpretacija atliekama kompiuterio pagalba⁷².

Geofiziniai archeologinių objektų paieškos metodai paprastai suteikia gerus rezultatus, tačiau yra gana brangūs. Dėl šios priežasties jie daugiau naudojami kitais metodais aptiktų archeologinių objektų atskleidimui, kad gauti duomenis reikalingus paveldosauginiams sprendimams ar efektyvių gelbėjamųjų tyrimų planavimui.

⁶⁹ C. Renfrew, P. Bahn. *Archaeology: theories, methods and practice* (2nd edition). 2000. London. P. 68.

⁷⁰ Jarockis R., Kraujalis R. Kultūros paveldas ir aerofotografija // <http://www.heritage.lt/archeologija/aerofoto/apie.htm> [Žr.: 2008-03-02]

⁷¹ A. Clark, *Seeing Beneath the Soil, prospecting methods in archaeology*. 1997. P.11-22.

⁷² O. Williams – Thorpe. *Electrical and electromagnetic prospecting // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*. 2000. New York, London. P. 165-173.

Geocheminiai archeologinių objektų identifikavimo metodai

Metodas paremtas dirvos mėginių tam tikru intervalu ėmimu žemės paviršiuje ir fosfatų kiekio juose matavimu. Koreliacija tarp kultūrinio sluoksnio ir fosfatų kiekio dirvožemyje (vietose, kuriose praeityje vystyta intensyvi žmogaus veikla, būna padidėjęs fosfatų kiekis) pastebėta XX amžiaus 3-4 dešimtmečiuose Švedijoje, kur paveldosauginiais tikslais iki šiol tėra plačiausiai taikomi⁷³. Geocheminiai metodai, taip pat kaip ir geofiziniai, naudojami daugiau archeologinių objektų atskleidimo tikslais.

Be paminėtų svarbiausių neardomųjų archeologinių objektų paieškos metodų, vis dažniau pasitelkiama geomorfologinė kraštovaizdžio analizė, siekiant sudaryti potencialių archeologijos objektų buvimo vietų modelius. Tokia predikcija remiasi archeologinių objektų išsidėstymo kraštovaizdyje sąsajos su natūralia aplinka analize, matematine apgyvendinimo erdvinių struktūrų analize ir apgyvendinimo procesų simuliaciniu modeliavimu. Rezultate išskaičiuojamos vietos, kurių kraštovaizdiniai ypatumai suponuoja didžiausią archeologinių objektų tikimybę⁷⁴. Pastarajame dešimtmetyje šios metodikos taikymas itin palengvėjo dėka informacijos apdorojimo kompiuterinėmis geografinių informacinių sistemų (GIS) pagrindu veikiančiomis programomis.

Specifinės metodikos taikomos ir po vandeniui esančiam archeologiniam paveldui identifikuoti. Dažniausiai tam taikomi geofiziniai metodai, tokie kaip magnetometriniai prietaisai, fiksuojantys metalinius objektus po vandeniui; specialūs sonarai, generuojantys dugno ir ant jo esančių objektų grafinį vaizdą.

Paminėtina, kad paprastai vakarų archeologijoje siekiama naudoti kompleksinius objektų paieškos būdus, išnaudojant visas minėtas metodikas maksimaliam pažinimui užtikrinti. Integruota aerofotografijos, žvalgymų ir geofizinė paieška laikoma optimalia archeologinių objektų identifikavimo metodika, suteikianti geriausius rezultatus ir paveldo apsaugos ir mokslo tikslams. Z. Kobyliński net siūlo tokią geriausią laikytina vidurio Europos sąlygoms archeologinių objektų paieškos šemą⁷⁵:

- 1) aerofotografinis objektų identifikavimas;
- 2) patikrinimas žvalgymų pagalba, leidžiantis eliminuoti šiuolaikinius ir gamtinės kilmės objektus bei papildantis informacija apie archeologinių požymių turinčius objektus, identifikuotus aerofotografiniu metodu;

⁷³ C. Renfrew, P. Bahn, *Archaeology: theories, methods and practice* (2nd edition). 2000. London. P. 96.

⁷⁴ M. Gillings; D. Wheatley. *Geographic Information Systems // Handbook of Archaeological Methods*. 2005. P. 393.

⁷⁵ Z. Kobyliński, *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa 2001. P. 173.

- 3) atrinktų objektų patikrinimas geofiziniais metodais, jų apimties ir struktūros nustatymui;
- 4) galutinė šių objektų analizė geocheminiais metodais.

Toks veikslių eiliškumas optimaliausias pagal metodų kainą ir efektyvumą bei turėtų užtikrinti maksimalius paieškos rezultatus.

Ardomieji nekilnojamojo archeologijos paveldo identifikavimo metodai

Dažnai aukščiau minėtų metodų panaudojimas identifikuojant archeologijos paveldą nėra pakankamas. Miškingose, dirvonuojančiose, pelkėtose ir kitokiose vietovėse, paprastai nėra sąlygų identifikuoti objektus archeologinių žvalgymų, geofiziniais ir geocheminiais metodais. Tokiomis sąlygomis archeologinį paveldą identifikuoti įmanoma tik ardomųjų metodų pagalba. Išskiriami pagrindiniai gręžimo ir šurfavimo archeologinio paveldo identifikavimo metodai.

Zondavimas gręžinių pagalba

Šis Skandinavijoje ir Vokietijoje plačiai naudojamas metodas paremtas grunto sluoksnio pavyzdžių paėmimu specialių (paprastai geologijoje naudojamų) grąžtų pagalba. Grąžtai patalpinami į įvairių gylį žemėje ir ištraukus gaunama (paprastai iki 10 cm skersmens) šerdis, atspindinti stratigrafinį objekto pjūvį. Tokių būdu sistemingai tiriant galima gauti informaciją apie kultūrinio sluoksnio storį ir struktūrą. Gautame sluoksnio pavyzdyje kartai galima aptikti ir radinių. Metodas turi kelis trūkumus. Jį sunku panaudoti akmeningose vietose ir objektuose, turinčiuose architektūrinių struktūrų. Taip pat grąžtas gali pažeisti radinius. Tačiau metodika pasiteisina situacijose kai tyrimus riboja laiko stoka arba tiriamos didelės teritorijos.

Archeologinio šurfavimo metu iškasami nedidelės apimties (stačiakampio formos) archeologinių tyrinėjimų plotai, ir fiksuojama archeologiškai vertinga informacija. Metodika buvo itin populiari Vakarų archeologijoje XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje naudojant vietoj pilnų archeologinių tyrimų. Šiuo metu traktuojama kaip neitin efektyvi ir naudojama dažniausiai paieškos ir gelbėjamųjų tyrimų atveju⁷⁶. Paveldosauginiu aspektu korektiškiausia atlikti šurfavimus, kuomet nukasamas tik viršutinis sluoksnis, o tyrimas nutraukiamas užfiksavus archeologinio objekto buvimo faktą. Ši metodika pranašesnė už zondavimą gręžinių pagalba, kuomet neįmanoma kontroliuoti radinių žalojimo, tačiau šurfavimas yra didesnio ardomojo pobūdžio tyrimai. Visgi šurfavimą pateisina gauta informacija apie objekto kultūrinio sluoksnio

⁷⁶ E. B. Banning. Archaeological survey. 1997. P.47.

storį, radinius ir jų būklę, kas praverčia priimant paveldosauginius sprendimus, susijusius su objektu.

2.1.2 Informacijos apie nekilnojamąjį archeologijos paveldą dokumentavimas

Bet kurio iš anksčiau minėtų metodų pagalba identifikavus archeologinį objektą, būtina detali informacijos apie jo geografinę padėtį, dydį ir ribas, būklę, grėsmes bei potencialias vertes fiksacija. Ši informacija sudaro tolimesnio sprendimo dėl objekto išsaugojimo pagrindą teisinės apsaugos ir teritorijų planavimo aspektais.

Pirmaeilė fiksuojama informacija yra objekto geografinė padėtis, tam dažniausiai naudojami žemėlapiai. Kartografuojant naudojami įvairūs metodai ir prietaisai grafines informacijos fiksavimui ir perdavimui užtikrinti. Priklausomai nuo dydžio ir padėties, archeologiniai objektai apibrėžiami įvairaus mastelio žemėlapiuose, skirtingai pažymint savitumus ir požymius. Tradiciškai žemėlapiai buvo sudaromi rankiniu būdu, tačiau dabartiniu metu prieinama vis daugiau kompiuterinių programų, palengvinančių duomenų fiksavimą ir saugojimą.

Archeologinių objektų padėtis dažniausiai fiksuojama didelio mastelio topografiniuose žemėlapiuose, susiejant juos su gamtiniais ar dirbtiniais vietovės elementais. Topografiniuose žemėlapiuose koncentrinėmis linijomis išreiškiamas reljefas, kas leidžia detaliai suvokti vietovės specifiką.

Svarbus pasiekimas XX amžiaus pabaigoje, buvo išvystymas prieinamų globalaus padėties nustatymo sistemų (GPS), leidžiančių nustatyti objekto padėtį palydovų pagalba. Portatyvūs GPS prietaisai gali būti naudojami bet kokioje aplinkoje ir suteikia galimybę naudotojui nustatyti buvimo padėtį keliasdešimties centimetrų tikslumu. Tai ypač patogu vietovėse, kur mažai kelių ir kitų susiejimo taškų, arba ten kur augalija apsunkina objektų pažymėjimą topografiniuose žemėlapiuose. Nuo XX amžiaus 8-tojo dešimtmečio atsirado galimybė ir pačius žemėlapius sudaryti kompiuterių pagalba. Šiuo metu vis daugiau informacijos apie archeologinius objektus įvedama į geografines informacines sistemas (GIS). Tai revoliucinė technologija, leidžianti greitai ir tiksliai atvaizduoti kartografinę informaciją, bei atlikti daug kitų funkcijų. Ši kompiuterinė sistema skirta sudaryti, kaupti, saugoti, ieškoti, analizuoti ir atvaizduoti bet kokio pobūdžio grafines informaciją⁷⁷. Į GIS įeina kompiuterinis žemėlapių sudarymas, elektroninės duomenų bazės ir statistiniai duomenys, todėl ši sistema būtų geriausiai įvardinta kaip kompiuterinė duomenų bazė su žemėlapių sudarymo galimybe. Ji taip pat gali turimų duomenų pagrindu generuoti naują

⁷⁷ Archaeology and Geographical information systems. Cambridge. 1995. P. xiii – xiv.

informaciją. GIS turi didelį potencialą tiriant archeologinių objektų išsidėstymą ir sprendžiant erdvinis uždavinius archeologijoje.

Kita (tekstinė) informacija apie archeologinius objektus dažniausiai buvo fiksuojama anketose, kurių tipai, struktūra ir pavadinimai skyrėsi pagal valstybių ar archeologinio paveldo specifiką. Nuo XX amžiaus devintojo dešimtmečio, Vakaruose atsiradus prieinamoms kompiuterinėms priemonėms vyrauja tendencija informaciją rinkti ir saugoti daug pranašumų turinčiu skaitmeniniu pavidalu.

2.2. Nekilnojamojo archeologijos paveldo atskleidimas

Atskleidimo metu atliekami tyrimai, kurių tikslas gauti informaciją apie archeologinio objekto užimamą plotą, chronologiją, išlikimą ir kitą mokslinę bei paveldosauginę specifiką. Atlikus atskleidimui reikalingus tyrimus, nustatoma archeologinio objekto vertė (reikšmingumas), kuo remiantis priimamas sprendimas dėl objekto įrašymo į registrą.

Paprastai preliminarūs atskleidimui reikalingi duomenys gaunami archeologinių objektų paieškos metu. Atskleidimo metu renkama ir fiksuojama informacija apie paviršiuje esančius radinius, taip pat po žeme esančias struktūras ir kultūrinio sluoksnio specifiką. Kaip ir identifikavimo atveju, atskleidimui naudojami tokio pat pobūdžio neardomieji ir ardomieji tyrimai. Paprasčiausia objekto apžiūra, renkant ir fiksuojant radinius, žemės paviršiaus elementus, taip pat geofiziniai ir geocheminiai metodai priskiriami prie neardomųjų atskleidimo metodų. Archeologinėje literatūroje kartais minimi ir kiek neįprasti atskleidimo metodai, tokie kaip virgulių naudojimas objekto riboms nustatyti⁷⁸. Prie ardomųjų priskiriami jau minėti gręžinių ir šurfavimo metodai, taip pat gana dažnai atskleidimui pasitelkiami metalo detektoriai⁷⁹. Lietuvoje dažniausiai taikomi atskleidimo paveldosauginiais tikslais metodai yra archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrinėjimai, kiti metodai (geofiziniai, metalų detektoriai, biolokacija⁸⁰) pasitelkiami daugiau archeologijos tyrimuose, nukreiptuose moksliniams tikslams.

Aptariant archeologijos paveldo atskleidimą, būtina paliesti archeologijos paveldo verčių klausimą. Šia tema Vakarų archeologinėje literatūroje intensyviai diskutuojama jau gana ilgą laiką, skirtingų valstybių paveldosaugoje yra ir įteisintų archeologinių objektų vertinimo kriterijų. Kadangi šio klausimo atžvilgiu dėl jo problematiškumo, archeologijos ir paveldosaugos specialistų

⁷⁸ C. Renfrew, P. Bahn, *Archaeology: theories, methods and practice* (2nd edition). 2000. London. P. 97.

⁷⁹ J. M. Collins, B. L. Molyneaux, *Archaeological Survey. Archaeologist's Toolkit. Volume 2*. New York. 2003. P.38.

⁸⁰ G.Zabiela. *Application of alternative methods in Lithuanian field archaeology (up to 1996)* // *Archaeologia Baltica*. Vol.3. P. 143 – 158.

tarpe nėra vieningos vyraujančios nuomonės⁸¹, o Lietuvos paveldosaugoje vienintelė archeologinių objektų įtraukimo į apskaitą sąlyga buvo ir yra pats objekto „archeologiskumo“ patvirtinimas – nustatymas, kad tam tikra vieta turi materialių žmogaus praeities veiklos požymių⁸², detaliai į jo esmę nebus gilinamasi. Tik nedaugelyje valstybių yra įteisinti archeologinių objektų vertinimo kriterijai. Didžiojoje Britanijoje archeologinių objektų vertinimo kriterijai, remiantis kuriais archeologiniam objektui suteikiama valstybės apsauga, juridškai patvirtinti 1983 m., tai: išlikimo būklė, chronologija, retumas, jautrumas žalojimui, tyrimų medžiagos (ar rašytinių šaltinių) buvimas, grupinė vertė (ryšis su kitai vienalaikiais ar skirtingo laikotarpio objektais), potencialas, skirtingumas.⁸³ Kiek panašūs yra Olandijos archeologų taikomi vertinimo kriterijai: unikalumas, tyrimų potencialas, grupinė vertė ir reprezentatyvumas. Lenkijoje vertinimo kriterijai teisiškai nėra nustatyti, tačiau archeologai išskiria šiuos pagrindinius, kuriais remiantis vykdoma atranka⁸⁴: kraštovaizdinė forma, objekto svarba praeities kontekste, reprezentatyvumas regione ar laikotarpyje, retumas regione ar laikotarpyje, surinktų radinių kiekis, išlikimo būklė, ateities investiciniai planai.

Šiuo atžvilgiu archeologijos paveldo vertimą Lietuvos paveldosaugoje galima įvardinti pagal C. F. Schaafsma siūlomą koncepciją - „archeologijos paveldas yra reikšmingas, kol neirodyta kitaip“⁸⁵.

2.3. Nekilnojamojo archeologijos paveldo registravimas

Atskleidus archeologinį objektą, registravimo procedūros metu jam suteikiamas statusas, užtikrinantis teisinę apsaugą. Paprastai tam reikia oficialaus sprendimo, kurį priima meras, ministras, vyriausybė, parlamentas, nelygu šalis bei įstatymas. Sprendimas nurodo įtraukti archeologinį objektą į specialų sąrašą, kurį įvairios šalys vadina skirtingai: sąrašu, registru, kartais ir inventoriumi⁸⁶. Patvirtinti sąrašai tampa saugomų objektų, kuriuos gina įstatymai, įvardinimo

⁸¹ Dažniausiai literatūroje minimos archeologijos paveldo vertės yra: asociatyvinė-simbolinė, informacinė, estetinė ir ekonominė. Pagal: Z. Kobyliński, *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa 2001. P. 59-105.

⁸² Reglamentuojamas tik chronologinis aspektas – kad pripažinti objektą archeologiniu, turi būti gauti jo kilmę iki XVIII a. įrodantys duomenys.

⁸³ J. Carman. *Theorising the practice of archaeological heritage management* // *Archaeologia Polona*. Vol. 38. 2000. P. 5

⁸⁴ Z. Kobyliński *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa. 2001.

⁸⁵ C. F. Schaafsma *Significant until proven otherwise: problems versus representative sample*// *Archaeological Heritage Management in the Modern World*. London. 2000. P.38-52.

⁸⁶ J. Markevičienė. *Kultūros paveldo inventorizavimas :tikslai, metodai, strategija (šiuolaikinio pasaulio proceso apžvalga)*.KPC.Vilnius.2000.

dokumentais. Šie teisiniai apskaitos dokumentai atlieka dvi esmines funkcijas: pirma, teikia informaciją apie išlikusį saugotiną praeities turta, antra, sudaro teisinis prielaidas šio saugotino turto priežiūrai, naudojimui, tvarkymui ir išsaugojimui organizuoti⁸⁷.

Lietuvoje archeologinio paveldo apskaitos proceso reglamentavimas visada numatė teisinės apsaugos objektams suteikimą registravimo būdu. Tuo tarpu Europoje dažna praktika, kai inventorizuotas archeologinis paveldas nebūtinai yra registruojamas teisiniuose apskaitos dokumentuose. Tokiose valstybėse kaip Italija, Didžioji Britanija, Danija, Airija, Lenkija, Graikija ar Islandija įregistruota tik nedidelė dalis visų žinomų archeologinių objektų⁸⁸. Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Švedijoje, Suomijoje archeologinio paveldo apskaita ir registravimas yra tapačios sąvokos⁸⁹. Kai kuriose šalyse įrašymas į registrą nėra vienintelė būtina teisinės apsaugos archeologiniams objektams suteikimo sąlyga. Tokia takoskyra įvairių šalių praktikose kyla iš archeologinio paveldo vertinimo problematikos, nes atrinkti kurie archeologiniai objektai turi būti įrašyti į registrą (išsaugojimo *in situ* užtikrinimas, atsisakant galimybės objektus ištyrus, teritoriją panaudoti kitiems tikslams) yra atsakingas ir sudėtingas sprendimas, kurio nacionaliniai teisės aktai paprastai detaliam nereglementuoja, patikėdami tai kompetentingiems paveldo apsaugos organams. Pastebima, kad archeologinių objektų įrašymas į registrą susijęs ir su teorine problema, nebūdinga kitoms paveldo rūšims. Teoriškai kultūros vertybių registras įvardija objektus, turinčius teisinę apsaugą, jų išsaugojimas ateities kartoms turi būti garantuotas. Todėl į registrą neturi būti įtraukiami objektai, kuriuos bus leista „paaukoti“ žemės ūkio ar statybinių investicijų poreikiams, prieš tai juos ištyrus. Tokia praktika devalvuoja registrą ir visus jo objektus. Kita vertus, neleistina ir situacija, kad archeologiniai objektai neištraukti į kultūros vertybių registrą neturėtų teisinės apsaugos. Valstybėse, kuriose į registrą įrašomi atrinkti iš inventorizuotų archeologiniai objektai, likusieji paprastai įgauna apsaugą teritorijų planavimo dokumentų pagrindu, dažniausiai reglamentuojant archeologinius tyrimus planuojant ūkinę veiklą teritorijose, kuriose yra archeologinių objektų.

Minėta „dviguba apskaita“ grindžiama ir griežtais ūkinės veiklos apribojimais ir naudojimo sąlygomis, taikomais archeologinio objekto teritorijos savininkams ar valdytojams, įrašius jį į registrą.

⁸⁷ J. Bučas. Kraštovarkos pagrindai. Kaunas. 2001. P. 86.

⁸⁸ G. P. Brogiolo. Włochy: archeologia i instytucje – etatyzacja czy policentryzm? // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P. 342; J. Goodall. Wielka Brytania: finansowanie archeologii, zarabianie na archeologii // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P. 193; D. Sweetman. Irlandia: dziedzictwo kulturowe – ramy prawne i instytucjonalne // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.133; Ch. Kritzas. Grecja: organizacja teritorialna archeologii // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P. 358.

⁸⁹ A. Šne. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // Archaeologia Polona. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 102; A. Kraut. Archaeological heritage protection in Estonia // Archaeologia Polona. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 88; E. Rosengren. Szwecja: ochrona zabytkow archeologicznych w ustawodawstwie i w praktyce // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.118; J. Moisanen, P. Purbonen, L. Söyrinki-Harmo. Finlandia: zarządzanie dziedzictwem archeologicznym // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P. 125.

Kadangi paprastai įgyvendinti apsaugos sąlygas, kylančias dėl archeologinio objekto įrašymo į registrą, gana sudėtinga, daugelyje šalių dėl šios priežasties ribojamas ir registruojamų archeologinių objektų skaičius⁹⁰.

⁹⁰ P vz. 2005 m. duomenimis, Lenkijoje, iš 400000 žinomų archeologinių objektų, tik 7475 įrašyti į registrą. Pagal: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków // <http://www.kobidz.pl/app/site.php5/Show/382.html> [Žr.: 2007-10-02].

3. NEKILNOJAMOJO ARCHEOLOGIJOS PAVELDO APSKAITA LIETUVOJE

3.1. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita 1918 – 1945 metais

3.1.1 Teisės aktai, reglamentuojantys archeologijos paveldo apskaitą

Per visą nepriklausomos Lietuvos (1918 – 1940 m.) laikotarpį nebuvo sugebėta priimti senovės paminklų apsaugos įstatymo, kuris teisiškai reglamentuotu paminklų apsaugą, tame tarpe ir apskaitą⁹¹.

1919 m. rugpjūčio 28 d. „Laikinosios vyriausybės žinios“ paskelbė „Valstybės archeologijos komisijos įstatymą“, kuris trumpai nusakė visas to meto paminklų globos definicijas: „rinkti, saugoti ir tyrinėti Lietuvos praeities liekanas, susipažinti su surinktomis svetur ir rūpintis gražinti išvežtos iš Lietuvos“⁹². Pasak D. Bražėnaitės – Dijokienės šis įstatymas iš esmės buvo skirtas kilnojamojo kultūros paveldo apsaugai⁹³.

1920 patvirtintos VAK taisyklės (poįstatyminis dokumentas) praplėtė „praeities liekanų“ apibrėžimą, nurodydamos, jog tai ir „piliakalniai, aukos kalnai, kapinynai, senovės bažnyčios ir rūmai valstybių įstaigų ir privatių žmonių archajologinės kolekcijos ir archyvai, valstybiniai dokumentai ir t.t.“⁹⁴ Šiose taisyklėse numatytos veiklos sritys atitiko XIX a. pabaigos archeologijos mokslo objektą, bet ne visos veiklos sritys buvo aktualios ir būdingos Lietuvai⁹⁵.

VAK įstatymas buvo panaikintas 1936 m. spalio 22 d. paskelbus Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus įstatymą. Pagal jį muziejus tapo Lietuvos Respublikos kultūros paveldo apsaugos institucija, buvo įpareigotas „rinkti, tirti, saugoti ir rodyti lietuvių tautos kultūros paminklus, piliakalnius, senkapius, senuosius pastatus bei jų liekanas, bibliotekas, meno kūrinius ir kitus muziejinius daiktus“⁹⁶. Kiek vėliau priimamas Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Statutas⁹⁷, įsteigęs muziejuje Lietuvos paminklų konservatoriaus pareigybę ir skyrius, kurių uždaviniai nusakyti tik bendrais žodžiais - tyrinėti, imti globon, inventorizuoti, rinkti žinias apie nekilnojamus paminklus sudarant archyvą⁹⁸.

⁹¹ Pasak tyrėjų, tokią padėti nulėmė kiti valstybės prioritetai ir menkas visuomenės domėjimasis kultūros paveldu. D. Mačiulis, Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940)// *Lituanistica*. 2003. Nr. 4(56). P. 31; R. Čepaitienė. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius. 2005.P.77-128.

⁹² Valstybės archeologijos komisijos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*. 1919 08 28. P.1.

⁹³ D. Bražėnaitė – Dijokienė, Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje // *Urbanistika ir architektūra*. 2000. T. XXIV. Nr.2.P.72.

⁹⁴ Valstybės archeologijos komisijos taisyklės. *Laikinosios vyriausybės žinios*. 1920 03 26. P.1.

⁹⁵ N. Keršytė. Valstybės archeologijos komisija. *Baltų archeologija*. Vilnius. 1996 2 (9). P. 26.

⁹⁶ Vytauto Didžiojo Muziejaus Įstatymas // *Vyriausybės žinios*. Nr. 555. 1936 10 22.

⁹⁷ Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Statutas // *Vyriausybės žinios*. Nr. 583, 1937 07 31.

⁹⁸ Keršytė, N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus - Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936-1940 metais. // *Mūsų praeitis*. 1997. Nr.5. P.84.

Minėti trys teisiniai dokumentai neturėjo pakankamos juridinės galios tinkamai garantuoti paminklų apsaugą, buvo deklaratyvūs, konstitucinio pobūdžio, todėl praktiškai negalimi įgyvendinti. Dėl šios priežasties 1919 – 1940 m. Lietuvos kultūros paveldu suinteresuoti asmenys, naudodamiesi kitų valstybių patirtimi ir atsižvelgdami į vietos ypatumus, stengėsi sudaryti tinkamą paminklų globos teisinį dokumentą, kurio projektuose skirta daug dėmesio archeologiniams paminklams bei apskaitai. 1922 m. sukurtas VAK statuto projektas, kuris numatė VAK ne tikta saugoti „praeities paminklus ir liekanas, kaip antai: piliakalniai, aukų kalnai, kapinynai, (...) šančus, pilės, ravus, kuršnes, tvirtovės, valstybinių ir privatių žmonių archeologinės kolekcijos“, bet ir „atieškoti visur išbarstytus archeologinius daiktus ir paminklus“, taip pat įpareigoti Lietuvos piliečius „pranešti VAK apie visus radinius ir atsiųsti priepuolamai atneštus daiktus centrui dėl registravimo ir mokslinio apvertinimo“⁹⁹. Paminklų registravimas, kaip pagrindinė apsaugos nuostata, ypač akcentuotas 1927 m. VAK įstatymo projekte. Tarsi 15 straipsnių paminklų registracijos instrukcija buvo ir 1931 m. P. Tarasenos parengtas „Lietuvos senienų registracijos įstatymo projektas“¹⁰⁰. Paminklų registravimo svarba ketvirtojo dešimtmečio pradžioje skatino įvairius jo teisinio reglamentavimo variantus. „Senovės kultūros paminklų apsaugos ir registracijos įstatymo“ projekte inventorinė registracija buvo numatyta šiems archeologinės vertės senovės kultūros paminklams ir liekanoms: “sodybų vietoms, kūrgrindoms, akmenims, sukurams, stabakūliams, akmenims su raštais, pėdomis, daubomis, senovės kulto vietoms” bei atsitiktiniams ir iškasamiems archeologiniams radiniams¹⁰¹. 1934 m. “Senovės kultūros paminklų apsaugos įstatymo” projektas numatė platų dešimties punktų apibrėžimą “senovės buities daiktų ir vietovių” (piliakalniai, senovės keliai, sodybos, kulto, laidojimo vietovės, akmenys ir kt.), įrašytinų į paminklų registrą¹⁰².

Deja, visi minėti projektai nebuvo įgyvendinti, todėl iki 1940 metų Lietuvoje galiojo itin riboti archeologijos paveldo apsaugą ir apskaitą reglamentuojantys teisės aktai. Palyginimui: Lenkijoje 1918 m. teisiškai įtvirtinta nekilnojamojo archeologinio paveldo definicija (olos, piliakalniai, pilkapynai, kapinynai, gyvenvietės, akmenys su pėdomis, dubenimis, kryžiais, pasagomis, „akmeninės bobos“)¹⁰³, 1919 – reglamentuota inventorizavimo tvarka (Meno ir Kultūros ministerijai pavesta sudaryti nekilnojamųjų ir kilnojamųjų kultūros paminklų inventorių,

⁹⁹ Valstybės Archeologijos komisijos statutas (Projektas), 1922 02 20 // KPCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. P. 391-393.

¹⁰⁰ N. Keršytė. Paminklų globos sampratos ir teisiniai projektai Lietuvoje 1918-1940 metais // Liaudies kultūra. 1996. Nr.3. P. 30.

¹⁰¹ Senovės kultūros paminklų apsaugos ir registracijos įstatymas (Projektas) // KPCA. F.1.Ap.1.B.12.P.255.

¹⁰² Senovės kultūros paminklų apsaugos įstatymas (Projektas) // KPCA. F.1.Ap.1.B.12.P.168-171.

¹⁰³ Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.187-188.

nustatyta inventorizavimo tvarka ir duomenų apimtis)¹⁰⁴, o 1928 m. įsteigtas registras (nustatytas registru įsteigimas kiekvienoje vaivadijoje, jį sudaro kilnojamųjų ir nekilnojamųjų paminklų skyriai, o pastarąjį meno ir priešistorinių bei archeologinių paminklų poskyriai; registro objektų duomenis sudaro jų adresas, apibūdinimas, datavimas, savininko duomenys bei pastabos; vaivadijos įpareigojamos nustatyti ir viešai paskelbti prie įėjimo į administracinį pastatą tam tikras dienas ir valandas, kurių metu visi interesantai gali susipažinti su registru)¹⁰⁵; Estijoje archeologinių paminklų inventorizavimą ir registravimą įteisino 1925 metais išleistas įstatymas (jo rengime dalyvavo ir žymiausi Estijos archeologijos specialistai)¹⁰⁶, Latvijoje – 1923 m. (paveldosaugos valstybiniam organui – Vyriausiajai paminklų valdybai pavedamas paminklų inventoriaus ir sąrašų rengimas)¹⁰⁷.

Tik 1940 m. liepos 20 d., Lietuvai jau praradus nepriklausomybę, priimamas Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas, kaip juridinės apskaitos dalyką įtvirtinęs kultūros paminklų registravimą¹⁰⁸. Tais pačiais metais patvirtintos Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti detalizavo, kad: “proistorės laikų kultūros vietos ir radiniai: a) piliakalniai, pylimai, perkasai, senovės sodybų vietos, jų liekanos žemėje ir vandenyje, senovės dirbtuvių vietos; b) žemgrindos, kūrgrindos ir kitokie senovės keliai; c) alkos, aukurai, stabakuliai, senovės kulto medžiai, miškėliai ir kitos senovės kulto vietos; d) akmenys su dubenimis, pėdomis, įrašais ir kitais ženklais; e) pilkapiai, griautiniai bei degintiniai kapai ir kitokios senovės laidojimų vietos; f) kitos proistorinių radinių vietos žemėje ir vandenyje, KPA Tarybai nustačius, kad jie turi mokslinės, istorinės, meninės ar kitos reikšmės, yra įrašomi į KPA Įstaigoje vedamą kultūros paminklų registrą”¹⁰⁹. 1943 metų Kultūros paminklų inventarizacijos taisyklėse įtvirtintas inventarizacijos tikslas - sudaryti mokslinį Lietuvos kultūros paminklų inventorių. Šio inventoriaus proistorinių laikų paminklų ir radinių vietų dalį sudarytų: a) piliakalniai, pylimai, senovinių sodybų vietos, senovinių dirbtuvių vietos; b) pilkapiai, plokštiniai kapai (senkapiai) ir kitokios senovinės laidojimų vietos; c) proistorinių laikų akmenys, kaulo, rago, molio, metalo ir kitokios medžiagos radiniai ir tų radinių vietos; d) kūrgrindos, žemgrindos ir kitokie senoviniai keliai¹¹⁰.

¹⁰⁴ Rozporządzenie Ministra sztuki i kultury w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.196.

¹⁰⁵ Rozporządzenie Ministra Wyznan Religijnych i Oświecenia Publicznego o prowadzeniu rejestru zabytków // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.136.

¹⁰⁶ Estijos archeologų taryba // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.125.

¹⁰⁷ Latvijos Paminklų apsaugos įstatymas KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.127.

¹⁰⁸ Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas // Vyriausybės žinios. Nr. 720. 1940 06 25. 5745.

¹⁰⁹ Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti // LTSR kultūros paminklų apsauga. Įstatymas ir įsakymai. 1940. P. 12-16.

¹¹⁰ „Kultūros paminklų inventarizacijos taisyklės“. Vilnius. 1943.

Šių teisės aktų nuostatos išsamiai ir aiškiai reglamentavo kultūros paveldo apsaugą ir apskaitą, bet buvo priimti smarkiai pavėluotai ir dėl atitinkamų istorinių aplinkybių visiškai neatliko savo funkcijos.

3.1.2 Valstybinių paveldosaugos institucijų veikla archeologijos paveldo apskaitoje

Aptariamuoju laikotarpiu nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos darbai buvo šių už kultūros paveldo apsaugą atsakingų institucijų kompetencijoje: 1919 – 1936 m. Valstybės archeologijos komisijos (VAK) veikusios prie Švietimo ministerijos ir (nuo 1934 m.) tos pačios ministerijos Senovės paminklų apsaugos referentūros. 1936 – 1940 m. – Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus paminklų apsaugos skyriaus. 1940 – 1944 m. – Kultūros paminklų apsaugos įstaigos.

Viena iš priežasčių ir postūmis 1919 m. steigti VAK buvo po karo be priežiūros palikti archyvai, knygynai, muziejai. Pirmasis ir pagrindinis komisijos uždavinys buvo apsaugoti nuo naikinimo ir grobstymo dvarų archyvus, meninę ir istorinę vertę turinčius daiktus, sukoncentruoti juos vienon vieton ir tinkamai prižiūrėti¹¹¹. VAK organizacija, struktūra, darbo sritys buvo numatytos carinės Rusijos paminklų globos institucijų pavyzdžiu, kurios gi buvo sudarytos pagal XIX a. Vakarų Europos paminklų globos įstaigų, organizacijų modelius¹¹². VAK turėjo derinti kelių kryptų veiklą: prižiūrėti nekilnojamus archeologijos bei istorijos paminklus (piliakalnius, senkapius, istorinius pastatus), registruoti meno vertybes, steigti archeologijos bei istorijos muziejus, archyvus, kaupti juose įvairius senosios kultūros eksponatus. Komisijos veiklą kontroliavo bei finansavo Švietimo ministerija, bet ji veikė pusiau visuomeniniais pagrindais, nes turėjo tik vieną apmokamą sekretoriaus etatą. Lėšų samdyti specialistus nebuvo, o ir ieškoti tokių specialistų būtų reikėję užsienyje, nes Lietuvoje truko kultūros istoriją išmanančių žmonių, tinkamų paminklosaugos darbui¹¹³.

Nors 1924 m. VAK buvo siuntusi mokykloms savo aplinkraštį žinioms apie paminklus rinkti¹¹⁴, visgi trečiajame dešimtmetyje žinių apie archeologinius paminklus rinkimu daugiau rūpinosi šios srities specialistai ir entuziastai. Komisijos darbą saugant archeologines vertybes tyręs B. Dakanis taip pat teigia, jog archeologijos paminklų apsauga šiuo laikotarpiu buvo tik nedidelė jos veiklos dalis¹¹⁵.

¹¹¹ D. Mačiulis. Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940) // *Lituanistica*. 2003. Nr. 4(56). P. 31.

¹¹² N. Keršytė. Valstybės archeologijos komisija. *Baltų archeologija*. Vilnius, 1996 2 (9). P. 25.

¹¹³ G. Jankevičiūtė. Kultūros paveldo likimas tarpukario Lietuvoje // *Lietuvos istorijos metraštis*. 2002. P. 88.

¹¹⁴ KPCA. F.1.Ap.1.B.44.P.427.

¹¹⁵ B. Dakanis, Valstybės archeologijos komisijos archeologinė medžiaga (1919-1925) // *Jaunųjų istorikų darbai*. 1987. P. 90-94.

Iki ketvirtojo dešimtmečio VAK veikė vangiai, tuo pačiu ir ryškesnių archeologijos objektų apskaitos veiksmų iki 1934 m. nevykdė. Tiesa, nuo 1930 VAK pagrindiniu savo darbu numatė paminklų registravimą¹¹⁶. Jam atlikti reikėjo teisinio pagrindo ir administracinės organizacijos, ko pasekoje buvo parengti jau minėti registravimą reglamentuojančių teisės aktų pakeičių projektai, kurie netapo realybe.

1934 m. sausio 11 dieną Švietimo ministerija, norėdama pagerinti paminklų globos organizacijos veiklą, V. Pryšmantą paskyrė senovės paminklų apsaugos referentu ir VAK pirmininku. 1934 01 11 – 1936 10 22 VAK - senovės paminklų referentūros darinys pakeitė VAK dvilypį mokslo ir administracijos, valstybės ir visuomenės institucijos pobūdį, tapo valstybės paminklų globos administracijos įstaiga. Pakito institucijos struktūra, veikla tapo kryptinga, bet teisinis pagrindas tebuvo VAK įstatymas ir taisyklės. Tai buvo Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento padalinys, sudarytas iš trijų skyrių - bendro, senovės paminklų inventorizavimo ir senovės paminklų apsaugos, kuriuose dirbo 12 etatinių darbuotojų: registratorių, administratorių, techninių darbuotojų. Nuo 1935 metų dar pasipildė Žemės vardyno skyriumi. Švietimo ministerija, norėjusi konkrečiau apibrėžti šios įstaigos kompetenciją, išleido VAK instrukciją, kur, remiantis VAK įstatymu, taisyklėmis, numatyta paminklus inventorizuoti, sudaryti žinių apie juos archyvą. Įstaiga įgijo aiškų administracinį pobūdį ir nusistatė pagrindinę darbo kryptį - paminklų registraciją. 1934 m. administraciniuose paminklų apsaugos sistemos pakeičiuose D. Mačiulis išvelgia atsiradusį valdžios rūpestį kultūros paveldu, kuris aiškintinas kaip bendros tendencijos - pasiryžimo kultūrai suteikti politinio režimo pageidaujama (jį remianti) kryptingumą – apraišką. Išskirtinis dėmesys kultūros paveldo inventorizavimui turėjo padėti išspręsti aksiologinę paveldo apsaugos problemą - apibrėžti apsaugos objektą, ką atlikus bei priėmus naująjį paminklų apsaugos įstatymą būtų garantuota ir jo apsauga¹¹⁷.

Jau pačioje savo veiklos pradžioje VAK referentūra ruošėsi paminklų registracijai. Tam reikėjo parengti registratorius, darbo dokumentus, numatyti registracijos vykdymo būdus. Suorganizuoti paminklų aprašymo ir registravimo kursai, kurių programos didžiausia dalis skirta archeologijai ir etnografijai (baigė 48 klausytojai), parengtas paskaitų ciklas apie paminklų apsaugą matininkams ir kultūrtechnikams, pradėta formuoti trijų pakopų bendradarbių struktūra¹¹⁸. V. Pryšmantas teigė, kad inventorizacijos darbui „pagal naujausius užsieniečių patyrimus ir inventorizavimo technikos pažangą reikia apie 10 metų, intensyviai sezono metu inventorizuojant tobuliausių instrumentų pagalba daugiausia po 400 senovės paminklų, o žiemos metu dorojant

¹¹⁶ KPCA F. 1. Ap. 1. B. 44. P. 192.

¹¹⁷ D. Mačiulis. Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940) // Lituanistica. 2003. Nr. 4(56). P. 32.

¹¹⁸ N. Keršytė, Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija. 1996 2 (9). P. 30.

išdavus ir tvarkant apsaugos reikalus¹¹⁹. V. Pryšmanto archyve saugomas šio straipsnio rankraštis, kuriame autorius mini, kad inventorizavimo metodikos ir vykdymo klausimais konsultuotasi su Lenkijos (prof. Antoniewich) ir Švedijos („dabartiniu Riksantikvaru Curmanu“) specialistais¹²⁰.

Darbas referentūroje vyko sparčiai: pasitelkus minėtus bendradarbius (1935-1936 metais jų buvo 468 – 171 matininkas, 41 kultūrtechnikas, kiti mokytojai, miškininkai, savivaldybių tarnautojai ir kt.) surinkta žinių apie 4041 paminklą¹²¹. Pažymėtina, kad didžiausio VAK dėmesio šiuo metu sulaukė archeologijos paminklai - jų svarba ir vertė neabejota. Aktyvaus inventorizacijos darbo vaisiai buvo tik priešistorinių paminklų sąrašai ir žinių apie juos archyvas, atskiri architektūros ir istorijos paminklų sąrašai nerengti.

V. Pryšmantas VAK-referentūros 1935-1936 metų veiklą vertino kaip našiausią Lietuvos paminklų globos organizacijos laiką¹²². Jis teigė, jog tik įrašius paminklą į registrą pradeda veikti jo teisinė apsauga. Tačiau su tokiu teiginiu būtų galima sutikti tik esant paminklų apsaugos organizacijos teisinį reglamentavimą nurodančiam įstatymui. Netgi tuometinis švietimo ministras J. Tonkūnas VAK senovės paminklų apsaugos referentūros vykdytą Lietuvos paminklų apsaugą vadino "iliuzoriška"¹²³. Greičiausiai šios priežastys lėmė VAK-referentūros panaikinimą. 1936 metais spalio 22 dieną paskelbus Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymą, kuris panaikino VAK įstatymą, buvo teisiškai nutraukta VAK - referentūros veikla. Ji tapo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus (VDKM) struktūros dalimi.

Į VDKM Lietuvos kultūros paminklų konservatoriaus pareigas įėjo ir žinių apie kultūros paminklus rinkimas bei inventorizacija, tačiau jis nebuvo savarankiškas, o tik VDKM tarybos sprendimų vykdytojas. VDKM kultūros paminklų globos pobūdį lėmė jo tarybos narių požiūris į jos sričių prioritetus, socialinių – politinių veiksnių pasiūlytos orientacijos bei specialistų ir lėšų stygius. VDKM netęsė VAK kultūros paminklų apskaitos strategijos, nes, tarybos nuomone, inventorinimas be teisinio pagrindo – sudėtingas ir nerezuatyvus darbas, todėl dėmesys buvo sutelktas į paminklų globos teisinius dalykus¹²⁴. Tačiau tuo pačiu buvo ruošiasi profesionaliam ir kokybiškesniam kultūros vertybių apskaitos darbui. Muziejininkams buvo surengti kultūros paminklų registravimo kursai. Nuo 1938 m. pavasario Lietuvos kultūros paminklų konservatorius siuntinėjo apskritims ir muziejams, kultūrtechnikams, žemės tvarkytojams paminklų sąrašus, žemėlapius jiems pažymėti, vietai ir realiam egzistavimui patikslinti. VDKM rūpinosi daugiausia

¹¹⁹ V. Pryšmantas. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalu // Židinys. 1939. Nr. 10. P.416.

¹²⁰ V. Pryšmantas. Kultūros paminklų apsaugos raida svetur ir Lietuvoje // NMMB. F. 57-28.

¹²¹ N. Keršytė. Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija. 1996. Nr. 2. P.30.

¹²² V. Pryšmantas. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalu. Židinys. 1939. Nr.10, P. 417.

¹²³ N. Keršytė. Valstybės archeologijos komisija. Baltų archeologija. Vilnius. 1996 2 (9).P. 31.

¹²⁴ Keršytė. N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus - Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936-1940 metais. // Mūsų praeitis. 1997. Nr.5. P.84.

tiesiog elementaria kultūros paminklų apsauga, progine paminklų priežiūra: draudė juos naikinti, žaloti, keisti¹²⁵. Archeologinių objektų apskaitos bare didesnių darbų nebuvo nuveikta.

Nuo 1940 metų, įsigaliojus Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymui, paminklų apsaugos funkcijas pradėjo vykdyti pagal šį įstatymą įsteigta „Kultūros paminklų apsaugos įstaiga“ (KPAĮ) (su keturiais skyriais ir 12 darbuotojų)¹²⁶. Pagal 1940 m. rugpjūčio 24 d. patvirtintą įstaigos statutą, kultūros paminklų apsaugą vykdo kultūros paminklų apsaugos taryba ir konservatorius, kuriam padeda bendradarbiai. Tarybos kompetencijoje, be kitų funkcijų, buvo ir apsaugotinių kultūros paminklų nustatymas bei į kultūros paminklų registrą įrašytinų ir iš jo išbrauktinų kultūros paminklų klausimų sprendimas¹²⁷. Praktinė KPAĮ veikla buvo susijusi su nacionalizuotuose dvaruose likusių kultūrinių-meninių vertybių inventorizavimu bei registracija¹²⁸. Analogiškas darbas nekilnojamųjų paminklų atžvilgiu, tame tarpe archeologinių, iki pat KPAĮ veiklos nutrūkimo 1945 metais, nebuvo vykdomas.

3.1.3 Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas

Visas archeologinių paminklų administracinis inventorizavimas aptariamuoju laikotarpiu buvo paremtas ankstesniu archeologijos mokslo specialistų ir institucijų, nesusijusių su kultūros paminklų apsauga, įdirbiu šioje srityje, todėl paminėtini pagrindiniai asmenys ir įstaigos, daugiausiai nuveikę identifikuojant ir fiksuojant informaciją apie archeologinius objektus.

Nors pirmos archeologinių objektų identifikavimo Lietuvoje užuomazgos siejamos su XVI a. istoriku M. Strykowskiu¹²⁹, interesas archeologijos paveldui labiau sustiprėjo nuo XIX a., kai Rusijoje išpopuliarėjo antikvarizmas bei buvo įsteigta Imperatoriškoji archeologijos komisija. Svarbiu impulsu domėtis archeologijos paveldu buvo ir XIX a. romantinis sąjūdis. Archeologinių objektų ieškotojais, senienų rinkėjais įvardijami daug XIX a. – XX a. pradžios asmenybių, tokių kaip A. Polujanskis, A. Šutinas, J. Radziukynas, T. Daugirdas ir kiti. Plačiau paminėtina didesnės apimties, organizuota archeologinių objektų identifikavimo ir dokumentavimo veikla. Šiuo požiūriu išsiskiria archeologo F. Pokrovskio surinkta informacija apie archeologinius objektus, esančius ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje (išskyrus Užnemunę), kuri išleista 3 gubernijų

¹²⁵ N. Keršytė. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus - Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936-1940 metais. // Mūsų praeitis. 1997. Nr.5. P.84.

¹²⁶ A. Indriulaitis. Iš paminklosaugos istorijos // Lietuvos archyvai. 1990. T.2.P.21.

¹²⁷ KPCA. F.17.Ap.2.B.7.P.228-230.

¹²⁸ A. Indriulaitis. Iš paminklosaugos istorijos // Lietuvos archyvai. 1990. T.2.P.21.

¹²⁹ M. Strykowski. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkej Rusi. Warshaw. 1846. P. 142-143.

archeologinių žemėlapių pavidalu 1893 – 1899 metais¹³⁰. Archeologinių objektų identifikavimui, pagal Maskvos archeologijos draugijos pavyzdį, buvo paruoštos 24 klausimų anketos ir išsiuntinėtos mokytojams, urėdams, miškininkams, dvarininkams bei inteligentams. Atgal atsiųsta apie pusė iš 2000 išplatintų anketų. Archeologiniuose žemėlapiuose pateikti ir objektų apibūdinimai, jų geografiniai duomenys, esama literatūra apie objektą¹³¹. Pažymėtina, kad dar 1837 - 1839 metais rusų mokslininkas P. Kepenas buvo inicijavęs informacijos apie piliakalnius ir kapinynus rinkimą iš valdžios įstaigų, tačiau, skirtingai nuo F. Pokrovskio rezultatų, pranešimai iš Šiaulių, Telšių, Zarasų, Trakų, Ukmergės, Raseinių ir Kauno apskričių nurodė tokių objektų nebuvimą¹³². Europoje panašiu būdu informacija apie žinomus archeologinius buvo renkama jau nuo XVII amžiaus. 1626 m. Danijoje inicijuotas oficialus raštas parapijoms, kuriame reikalauta pranešti apie visus jų teritorijoje esančius runų akmenis, kapinynus, pilkapius ir kitas vertybes, ko pasekoje jau 1643 m. išleisti 6 tomų archeologinių objektų suvestinė¹³³. Švedijoje panašus sumanymas buvo įgyvendintas 1666 metais (su šia veikla siejamos ir Latvijos kultūros paveldo apsaugos ištakos, kai Vidzemes regionas buvo Švedijos valdžioje)¹³⁴.

Iki XX a. vidurio archeologinių objektų identifikavimas Lietuvoje rėmėsi pagrinde anketiniu apklausos principu, pavienių kraštotyrinių išvykų metu fiksuota informacija bei atsitiktiniais aptikimais. Kaip organizuota ir tikslinė identifikavimo metodika naudota tik vietos gyventojų apklausa. Anketas registravimui ketvirtajame dešimtmetyje paruošė Šiaulių kraštotyros draugija¹³⁵, Kauno miesto muziejus susipažinimui su archeologinių objektų identifikavimo ir dokumentavimo praktika net siuntė savo darbuotoją į Švediją¹³⁶. Daug raginimų teikti duomenis apie archeologinius objektus publikuota to meto spaudoje¹³⁷.

F. Pokrovskio archeologinių žemėlapių pavyzdžio paskatintas, XX a. trečiojo dešimtmečio viduryje archeologas P. Tarasenska ėmėsi iniciatyvos sudaryti Lietuvos archeologinį žemėlapi, papildytą naujų žinių apie archeologinius objektus, daugiausia gautų iš mokytojų, mokinių ir kitų pranešėjų, pagrindu. 1928 m. P. Tarasenska išleido knygą „Lietuvos archeologinė medžiaga“¹³⁸,

¹³⁰ Ф. Покровский. Археологическая карта Виленской губернии. Вильна. 1893.; Ф. Покровский. Археологическая карта Гродненской губернии. Вильна. 1895; Ф. Покровский. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна. 1899.

¹³¹ P. Kulikauskas, G. Zabiela. Lietuvos archeologijos istorija. Vilnius. 1999. P.129.

¹³² J. Jurkštas. Kultūros paminklų apsaugos užuomazgos Lietuvoje // Kultūros barai. 1979. Nr. 5. P. 65-66.

¹³³ Z. Kobylnski, Archeologia lotnicza w Polsce. 2005. P.8.

¹³⁴ Latvian heritage sites http://www.li.lv/old/heritage_sites.htm [Žr.: 2008-02-15]

¹³⁵ Kraštotyros anketa // Šiaulių metraštis. Informacinė knyga 1931 metams. Šiauliai. 1931. P. 109-111.

¹³⁶ Kauno miesto muziejaus konservatorius Švedijoje // Lietuvos aidas. 1932.07.23. P.8.; K. Mekas. Pastoviųjų kultūros paminklų registracija ir aprašymas // Šiaulių metraštis. 1933. P. 18-21.

¹³⁷ Istorinių vietų registracija // Lietuva. 1925.10.12. P. 6.; P. Tarasenska Padėkite sudaryti archeologinį žemėlapi // Lietuva. 1925. 02.17. P.2.; E.Volteris. Senovės ir meno paminklų apsaugojimo reikalu // Lietuvos aidas. 1928.01.09. P.2.; Lietuvos piliakalnių registracija // Lietuvos aidas. 193.12.24. P.9. ir kt.

¹³⁸ P. Tarasenska. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928.

kurioje paskelbė visų tuo metų žinomų archeologinių objektų sąrašą ir kartografinę jų lokalizacijos žemėlapi.

P. Tarasenos nuveiktas darbas tapo pagrindu 1934-1936 metais vykdyto archeologinių objektų inventorizavimo valstybinės paveldosaugos tikslais, pagrindu. V. Pryšmanto teigimu, VAK referentura archeologinių paminklų sąrašus sudarinėjo „imant pagrindan, nors daugely atvejų netikslus ir labai paviršutiniškus, Tarasenos „Archeologijos medžiagos“ duomenis, o jiems papildyti surankioti žinių iš periodikos komplektų, kraštotyros draugijų muziejų, miškų administracijos ir senovės mėgėjų“¹³⁹. Buvo parengta paminklų kartoteka - sąrašas, susisteminta abėcėlės tvarka apskritimis, valsčiais, kaimais. Buvo padaryta pirmoji paminklų statistika, juos sužymėjus žemėlapyje masteliu 1:100000. Paaiškėjo, jog daugelis paminklų suminėta po 2-3 kartus, jog tiksli statistika įmanoma tik aprašius kiekvieną paminklą¹⁴⁰. Žinioms apie šiuos paminklus surinkti buvo parengti trys tipiniai blankai ir jų pildymo nurodymai¹⁴¹ (priedas Nr.1). Blanke "Paminklo Nr." (priedas Nr.2) nurodytas paminklo registro numeris, paminklų apsaugos įstaiga, paminklo aprašo pozicijos: rūšis, skaičius, vietos žmonių žinios apie jį, jo būklė, kas daryta jo apsaugai, savininkas, vieta, žinių surašymo data ir surašiusiojo pavardė¹⁴². Antro tipo blanke "Žemėlapis" (priedas Nr.3) – nurodomas paminklo situacinis planas, fotonuotrauka ir negatyvas, žinios apie paminklo pobūdį, laikotarpį, kasinėjimus, radinius, žinių surinkėjo, fotografo pavardės, data¹⁴³. Su šiais blankai sietina archeologinių objektų kartografavimo paveldosauginiais tikslais Lietuvoje pradžia. Tačiau daugumoje atvejų situaciniuose planuose parodyta tik apytikrė objektų vieta, teritorijų ribos neapibrėžiamos. Blanke "Žinios iš Lietuvos žemės vardyno" (priedas Nr.4) fiksuojamos vietinių gyventojų žinios apie vietą: pavadinimas, istorijos, vietovė, mokykla, mokytojas, nes jie daugiausia šias žinias rinko¹⁴⁴. Pirmieji du blankai greičiausiai buvo parengti pagal panašią švedų dokumentaciją¹⁴⁵.

VAK, pasitelkusi bendradarbius, surinko žinias apie 4041 paminklą, sudarė 1488 Žemės vardyno žinių formuliarius¹⁴⁶. KPC saugomame VAK archyve yra išlikusi šio darbo pagrindu sudaryta Lietuvos archeologinių paminklų statistika (viso - 4041), sudaryta pagal paminklų

¹³⁹ V. Pryšmantas. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalai // Židinys. 1939. Nr. 10. P.414.

¹⁴⁰ V. Pryšmantas. Kiek ir kokių paminklų esama // NMMB. F. 57-24. P. 2

¹⁴¹ V. Pryšmantas. Nurodymai nekilnojamiems senovės paminklams inventorizuoti. 1935. // NMMB. F. 57-61. P. 68.

¹⁴² "Paminklo Nr." blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 151.

¹⁴³ "Žemėlapis" blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 98.

¹⁴⁴ „Žinios iš Lietuvos žemės vardyno“ // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 204.

¹⁴⁵ V. Pryšmanto archyve saugomos beveik analogiškų vokiečių kalba užpildytų blankų kopijos, dėl ko N. Keršytė spėjo, kad remtasi vokiška dokumentacija, tačiau joje inventorizuoti Švedijoje, Gotlando saloje buvę objektai, o ir pats V. Pryšmantas ne karta mini apie kontaktus su Švedijos paveldosaugos (kuriai laikė pavyzdine) specialistais, tuo tarpu Vokietijos paveldo apsaugos patirtį įvardijo kaip „silpną“ - V. Pryšmantas. Kultūros paminklų apsaugos raida svetur ir Lietuvoje // NMMB. F. 57-28; V. Pryšmantas. Nurodymai nekilnojamiems senovės paminklams inventorizuoti. 1935. // NMMB. F. 57-61. P. 68.

¹⁴⁶ N. Keršytė. Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija. 1996. Nr. 2. P.31.

klasifikaciją: inventorizota 882 piliakalniai, 68 sodybos, 34 alkos kalnai, 404 neaiškios vietos, 367 pilkapynai, 89 pavieniai pilkapiai, 148 „senkapiai“, 706 „senkapis“, 64 pylimai, 45 brastos (senovės keliai), 5 „sijų statyba“¹⁴⁷, 144 „akmuo“, 6 „akmenys“, 955 radinių vietos, 44 pinigų radimo vietos, 140 statybos griuvėsių liekanos¹⁴⁸. Toks didelis inventorizuotų archeologiniais traktuotų objektų skaičius (4041 – apie dvigubai daugiau (atsižvelgus į teritorinius pokyčius) nei dabar Lietuvoje žinoma archeologinių objektų; Estijoje iki 1940 metų suregistruota 1102 archeologiniai objektai¹⁴⁹, Latvijoje – 387 objektai¹⁵⁰) rodo, kad archeologijos paveldo identifikavimas ir atskleidimas, neparemtas mokslinėmis metodikomis, nėra kokybiškas. V. Pryšmantas vėliau konstatuos, kad „daugelis senkapių, ligi tol laikomų „archeologiniais“, pasirodė esą paprasti senesni kaimo kapeliai, žymus senovės vietovių skaičius – paprasti kalneliai be jokių padavimų; sen. pastatų griuvėsiai - senesnio paprasto gyvenamo namo ar bažnytinės tvoros pamatai ir t.t.“ (...) „Archeologijos medžiagoj“ piliakalniu įrašytas vad. Levo kalnas (2 km nuo Kolainių), per 20 ha ploto - paprastas gamtos padaras“¹⁵¹.

Neesant paminklų apsaugos įstatymui, suinventorintų objektų apsaugai užtikrinti pasirinktas būdas gauti savininkų pasirašytus „pasižadėjimus“ globoti paminklą. Iki 1936 m. lapkričio 1 d. buvo gauti 2527 „pasižadėjimai“ saugoti „žilosios senovės paminklus, iš kurių: 621 piliakalnių, 30 alkos kalnų, 914 senkapių, 410 pilkapių ir jų grupių, 287 sen. vietovės, 83 sen. pastatų griuvėsiai, 123 akmenų su įrašais, ženklais ir dubenimis, 31 pylimas, 8 brastos (kūlgrindos), 19 akmens gadynės sodybvičių, 1 sijų pastatas“¹⁵².

Palyginimui paminėtina, kad Vakarų Europoje archeologijos objektų planingas inventorizavimas valstybiniu lygmeniu pradėtas skirtingu laiku, pvz. Olandijoje ar Danijoje dar XIX a. pirmoje pusėje, Didžiojoje Britanijoje – XX a. pradžioje¹⁵³. Rytų Europos valstybėse ši veikla pradėta trečiajame dešimtmetyje (Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje), apie dešimtmetį anksčiau nei Lietuvoje. Identifikavimo metodikos Vakaruose iki XX a. vidurio taip pat naudotos įvairesnės ir efektyvesnės nei anketinė vietos gyventojų apklausa. Daugelyje Europos šalių archeologinių objektų paieškai buvo organizuojamos sistemingos archeologinių žvalgymų ekspedicijos¹⁵⁴. Nuo trečiojo XX a. dešimtmečio archeologiniai žvalgymai paveldosauginiais tikslais pradėti vykdyti ir

¹⁴⁷ „Sijų statyba“ kitur įvardijama kaip „ežeruose ir durpynuose sijų „baslių“ statybos liekanos“ - K. Mekas. Pastoviųjų kultūros paminklų registracija ir aprašymas // Šiaulių metraštis. 1933. P. 18.

¹⁴⁸ Lietuvos archeologinių paminklų statistika // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 116. P. 25-25k.

¹⁴⁹ A. Kraut. Arcgaeological heritage protection in Estonia // Archaeologia Polona. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 88.

¹⁵⁰ A. Šne. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // Archaeologia Polona. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 102.

¹⁵¹ V. Pryšmantas, Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalu // Židinys. 1939. Nr. 10. P.415.

¹⁵² Ten pat.

¹⁵³ Z. Kobyliński, Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa 2001. P. 145.

¹⁵⁴ B.Fagan Short History of Archaeological Methods, 1870 to 1960 // Handbook of Archaeological Methods. 2005. P. 50-51.

Latvijoje¹⁵⁵ bei Estijoje¹⁵⁶. Tačiau paveldosauginių institucijų vykdyta archeologinių objektų apskaita, ne vien to meto Lietuvoje buvo paremta archeologų ar mėgėjų teikiama informacija. Analogišku būdu identifikavimas buvo pagrįstas tarpukario Lenkijoje¹⁵⁷.

Apibendrinant pirmąjį nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos etapą Lietuvoje (iki 1945 m.), konstatuota, kad iki 1940 metų nebuvo juridinio pagrindo, reglamentuojančio archeologinių objektų apskaitą, o 1940 – 1945 metais, esant pakankamai teisinei bazei, bet nepalankioms istorinėms aplinkybėms, ši veikla nevyko. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita apsiribojo inventorizacija, būtinas teisinės apsaugos archeologiniams objektams suteikimas registruojant nebuvo įgyvendintas.

Paveldosaugos institucijos archeologijos objektų identifikavimui pasitelkė kitų asmenų ar organizacijų, daugiausia anketinių vietos gyventojų apklausos būdu, surinktą informaciją, remiantis kuria apsaugos tikslais inventorizuoti 4041 archeologiniais traktuoti objektai. Menkas tiesioginis archeologijos specialistų indėlis identifikuojant ir atskleidžiant nekilnojamąjį archeologijos paveldą, lėmė, kad buvo inventorizuota daug objektų, neturinčių archeologinės vertės.

Pirmo nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos etapo specifika Lietuvoje pagrįde atkartoją XIX a. carinėje Rusijoje tarpusio intereso archeologijai pobūdį, ir neprilygo artimiausių kaimyninių valstybių pasiekimams šioje srityje. Tačiau Lietuvoje 1918 – 1940 metais archeologijos objektams buvo skirtas pagrindinis paveldosaugos institucijų dėmesys, kitų paveldo objektų inventorizacija beveik nevykdyta. Sukaupta duomenų bazė apie archeologinius objektus suteikė daug informacijos vykdant archeologijos objektų apskaitą ateityje.

3.2. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita sovietmečiu

3.2.1 Teisės aktai, reglamentuojantys archeologijos paveldo apskaitą

Po 1945 metų reokupacijos nustojo galioti 1940 07 20 d. priimtas Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Atskirais nutarimais ir potvarkiais siekta nustatyti kultūros paminklų apsaugos uždavinius, tačiau į teisinio reguliavimo sferą pateko tik architektūros paminklai¹⁵⁸. Esant nepatenkinamai paveldo apsaugos situacijai, 1949 03 21 priimamas LTSR Ministrų Tarybos (MT) nutarimas „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“ (pagal analogišką 1948 10

¹⁵⁵ A. Šne. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // *Archaeologia Polona*. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 88.

¹⁵⁶ Estijos archeologų taryba // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.126.

¹⁵⁷ J. Pruszyński. *Ochrona zabytków w Polsce*. Geneza, organizacja, prawo. Warszawa. 1989. P. 91.

¹⁵⁸ E. Riaubienė. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. VGTU. Mašinėraštis. 2003. P. 80.

14 TSRS MT nutarimą¹⁵⁹) ir „Kultūros paminklų apsaugos nuostatai“¹⁶⁰, pagal kuriuos valstybės apsaugomi turi būti archeologijos paminklai: „senovės milžinkapiai, priešistorinės gyvenvietės, pastatai ant rąstų, senovės stovyklų ir kaimų liekanos, senovės miestų liekanos, žemės pylimai, grioviai, drėkinimo kanalų ir kelių pėdsakai, senovinės kapinės, kapinynai, kapai, senoviniai antkapiai, dolmenai, mengirai, kromlechai, akmenų pabaisos ir pan.; senoviniai piešiniai ir užrašai, iškalti akmenyse ir uolose, vietos, kur randami iškasami gyvulių kaulai; taip pat randami senoviniai daiktai“. Nuostatai įteisino Lietuvai nebūdingą RTFSR archeologijos paminklų klasifikaciją, kurią bandyta kiek „sulietuvinti“ terminu „milžinkapiai“ (Lietuvos paveldosaugoje dažniau vartotu iki XX a. 4-tojo dešimtmečio pilkapiams įvardinti), bei pažodiniame vertime nutylėjus, kad gyvulių kaulai tai mamutų ir raganosių liekanos. Nuostatai įteisino archeologijos paminklų, įtrauktų į sąrašus, skirstymą į sąjunginės ir respublikinės reikšmės bei jų apsaugos priemones, bet sąrašų sudarymo tvarkos nedetalizuoja, išskyrus nuostatą, kad juos „veda ir pateikia LTSR Ministrų Tarybai tvirtinti Architektūros reikalų valdyba, Meno reikalų valdyba ir Kultūros švietimo įstaigų komitetas“.

1967 04 15 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priima Kultūros paminklų apsaugos įstatymą. Tuo metu panašius įstatymus priima Estija ir Baltarusija, o Sovietų Sąjunga tokio įstatymo dar neturėjo (vėliau įstatymai privalomai būdavo įterpiami į vadovaujamų respublikų įstatymus), todėl, pasak J. Markevičienės, jį rengiant naudotasi europinėmis paveldo apsaugos tradicijomis¹⁶¹. Įstatymas archeologiniais paminklais įvardijo ir į valstybės apskaitą įtraukti numatė senovės sodybvietes, gyvenamąsias bei gynybines vietas ir jų įrenginių liekanas: piliakalnius, senovės gamybos, kulto ir laidojimo vietas ir jų įrenginių liekanas. Kultūros paminklų skirstymas į sąjunginės ir respublikinės, papildytas (lyginant su 1949 m. nutarimu) vietinės reikšmės paminklais. Šių verčių grupių sąrašai atitinkamai tvirtinami TSRS įstatymu numatyta tvarka, Lietuvos TSR Ministrų tarybos ir Lietuvos TSR Kultūros ministerijos. Įstatymas apskaitos įgyvendinimą pavedė LTSR Kultūros ministerijai¹⁶².

1972 11 23 patvirtinta Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija¹⁶³, detalizavusi archeologijos paminklų apskaitos procesą ir konkretizavusi jo vykdytojus. Joje nurodytas kultūros paminklų registracijos tikslas: sudaryti sąrašus, padėti naudotojams

¹⁵⁹ О мерах улучшения охраны памятников культуры. 1948 // VLMA. F. 476. Ap.1. B.24.P.222-225.

¹⁶⁰ LTSR MT nutarimas Nr. 184. „Dėl Priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“ // LTSR AT ir MT žinios. 1949. Nr.8.

¹⁶¹ J. Markevičienė. Kultūros paveldo apsauga. Teisinis aspektas. // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. V. 1996. P. 9.

¹⁶² Kultūros paminklų apsaugos įstatymas // LTSR AT ir MT žinios. Nr. 11. 1967 04 20. Dok. 80.

¹⁶³ Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija // Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. Vilnius. Kultūros ministerija. 1975. P. 88.

(vaidytojams, savininkams) geriau juos išsaugoti ir plačiau panaudoti švietimo bei mokslo reikalams. Instrukcijoje taip pat išplėstas archeologinių paminklų apibrėžimas: senovės stovyklavietės; senovės miestų, pilių, gyvenviečių liekanos; senovės gynybos vietos ir jų įrenginių liekanos; piliakalniai, senovės pylimai ir jų liekanos; kūr grindos bei kiti senovės keliai ir jų liekanos; pilkapiai; senkapiai (plokštiniai kapinynai) ir jų liekanos; alkakalniai, aklavietės ir kitos su senovės kultu susijusios vietos ir jų liekanos; pėduoti akmenys, dubenuoti, su senovės įrašais, ženklais bei kiti akmenys, susiję su padavimais; vietos kur randami įvairūs senovės dirbiniai iš medžio, kaulo, akmens, metalo ar kitos medžiagos; senovės gyvulių kaulai bei vietos, kur jie randami. Apskaitos procesui, kurį sudaro mokslinės medžiagos apie kultūros paminklus rinkimas ir jų mokslinis inventorizavimas (fiksavimas ir pasportizavimas, mokslinių kartotekų sudarymas), organizuoti pavadama 1967 m. įkurtai Mokslinei-metodinei kultūros paminklų apsaugos tarybai (MMKPAT). Pagrindiniais paminklų apskaitos dokumentais įtvirtinti Kultūros paminklų pasai ir apskaitos kortelės, pildomi trimis egzemplioriais (MMKPAT, Kultūros paminklų apsaugos inspekcijai ar atitinkamos zonos valstybiniam muziejui ir TSRS Kultūros ministerijai (rusų kalba)). MMKPAT pavesta ruošti Kultūros paminklų sąrašų ir jų koregavimo projektus. Įvedami pastovios ir laikinos (vieneriems metams) apskaitos būdai naujai išaiškintiems kultūrinę vertę turintiems objektams. Naujai išaiškintus objektus laikinai paimti į apskaitą taip pat gali rajonų (miestų) vykdomieji komitetai, jų kultūros skyriai, kultūros paminklų apsaugos inspekcijos, valstybinių muziejų, visuomeninių inspektorių ir paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos skyrių bei pavienių piliečių teikimu. Kultūros ministerija, įvertinus MMKPAT, ne ilgiau kaip per vienerius metus nusprendžia ar naujai išaiškintas kultūrinę vertę turintis objektas paliekamas apskaitoje ar iš jos išbraukiamas. Visiems naujai išaiškintiems ir pasiūlytiems į atitinkamą kultūros paminklų sąrašą kultūros paminklams, iki jų patvirtinimo, suteikiama teisinė apsauga. Numatyta, kad naujai išaiškinti vietinės reikšmės paminklai įtraukiami į sąrašą kartą per metus, o respublikinės reikšmės kultūros paminklai - kartą per penkerius metus.

1967 metų Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir jo taikymo instrukcija išsamiai, konkrečiai ir nuosekliai reglamentavo kultūros paminklų apsaugos procesus ir, sovietmečio paveldosaugą analizavusių tyrinėtojų nuomone, buvo sėkmingiausias sovietmečio Lietuvos kultūros paveldo apsaugą reglamentavęs įstatymas¹⁶⁴.

¹⁶⁴ J. Markevičienė. Kultūros paveldo apsauga. Teisinis aspektas. // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. V. 1996. P. 9.; J. R. Glemža. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius. 2002. P. 28.

1977 12 22 patvirtinamas LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas¹⁶⁵, parengtas pagal analogišką TSRS įstatymą, kuris buvo papildytas 15 straipsnių. Šis teisės aktas iš esmės atitinka 1967 m. priimtą Kultūros paminklų apsaugos įstatymą, tik skiriasi bendro pobūdžio formuluotėmis. Įstatyme įtvirtintas siauresnis ir Lietuvos specifiką nepilnai atitinkantis archeologijos paminklų įvardijimas - piliakalniai ir pilkapiai, senovės gyvenviečių, įtvirtinimų, gamybos, kanalų, kelių liekanos, senovės laidojimo vietos ir akmeninės skulptūros, senovės daiktai, senovės gyvenamųjų vietovių istorinis kultūrinis sluoksnis. Kanalų liekanos ir akmeninės skulptūros - Lietuvai nebūdingi archeologiniai objektai. Paminklams nepriskiriamos tradiciškai Lietuvos paveldosaugoje vertintos kulto vietos - alkakalniai, aklavietės. Daugelis šio įstatymo straipsnių yra bendro pobūdžio, apskaitos vykdymas numatytas TSRS Ministrų Tarybos nustatoma tvarka, liko tas pats paminklų skirstymas į bendrasąjunginės, respublikines ir vietinės reikšmės paminklus, įtraukiamus į atitinkamus sąrašus. Apie šį įstatymą neigiamai atsiliepia jo įgyvendinimą archeologijos paminklų apsaugos sferoje turėję užtikrinti paveldosaugos specialistai¹⁶⁶.

Esant deklaratyviam įstatymui, buvo būtini poįstatyminiai dokumentai. Paminklų apskaitos vykdymo tvarką TSRS Ministrų Taryba nustatė tik 1986 05 13 patvirtindama „Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukciją“¹⁶⁷, kuri turėjo daug panašumų su prieš 10 metų įteisinta Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. Joje nurodyta, kad paminklų valstybinę apskaitą sudaro išaiškinimas, tyrinėjimas, kultūrinės vertės nustatymas, fiksavimas, apskaitos dokumentų surašymas, sąrašų sudarymas. Pagrindiniu apskaitos dokumentu liko paminklo pasas, naujai išaiškintų objektų informacija numatyta fiksuoti apskaitos kortelėse. Nauja šioje instrukcijoje buvo juridinis paminklų teritorijų nustatymo įteisinimas – nurodyta, kad viena iš istorijos ir kultūros paminklų

¹⁶⁵ LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas // LTSR AT ir MT žinios. Nr.36. 1977 12 31. Dok. 470.

¹⁶⁶ B. Dakanis kritikavo šiame įstatyme įtvirtintą archeologijos paminklų apibrėžimą, taip pat paminklų skirstymą į respublikinės bei vietinės reikšmės paminklus: „Dabartinėmis paminklų žvalgymo priemonėmis neįmanoma nustatyti, kas slypi žemėje, todėl tikra paminklo vertė paaiškėja tik jį ištyrus. Bet tuomet paminklas praranda paminkliškumą – tyrinėjant jis sunaikinamas. Vadovaujantis chronologijos, unikalumo, neįmanomo atkūrimo kriterijais, visus archeologijos paminklus reikėtų laikyti respublikinės reikšmės kultūros paminklais“. Kritikuoti ir kiti įstatymo trūkumai saugant archeologinius paminklus: „Įstatyme iš kitų rūšių paminklų neišskirta archeologijos priklausomybė, nenurodytas jų teritorijų apsaugos režimas. Ministrų Taryba pažeidinėjo Įstatyme numatytą paminklų sąrašų tvirtinimo tvarką, tai daryti pavesdama pačiai Kultūros ministerijai. Šios procedūros atsisakymas menkino paminklų statuso suteikimo, paminklų išsiaiškinimo ir sunaikinimo reikšmę. Vyriausybė neryžtingai sprendė mokslininkų daug kartų iškeltas svarbias paminklosaugos problemas. Net pačios Ministrų Tarybos darbuotojai vertė pažeisti pačių patvirtintus įstatymus (Užpelkių kapinynas). Už paminklų sunaikinimą ar sužalojimą nebuvo nustatyta konkrečios baudos“ - Dakanis B. Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // Lietuvių kultūros kongresas. Vilnius. 1991. P. 648.

¹⁶⁷ Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija // LTSR kultūros ministerija. Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Vilnius. 1986.

išsaugojimo užtikrinimo priemonių yra paminklų išdėstymo žemėlapių – schemų ir istorinių architektūrinių atraminių planų sudarymas.

1977 LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas oficialiai neteko galios nuo 1995 02 01, kai buvo priimtas LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas¹⁶⁸.

3.2.2 Valstybinių paveldosaugos institucijų veikla archeologijos paveldo apskaitoje

Iš karto po LTSR atkūrimo KPAĮ atsidūrė Meno reikalų valdybos prie LSSR LKT žinioje. 1945 09 14 įsteigiamas Kultūros – švietimo įstaigų komitetas, kuriam, kartu su padaliniais, pavesta vadovauti visam valstybinių kultūros – švietimo įstaigų tinklui, tarp jų ir muziejams. Šios institucijos nuostatai numatė įsteigti Muziejų ir senovės paminklų skyrių, kuris 1949 m. pertvarkytas į Muziejų skyrių ir Archeologinių bei istorinių paminklų apsaugos skyrių. 1949 03 21 LTSR MT nutarimu „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“ Kultūros – švietimo įstaigų komitetui pavedama „vadovauti archeologinių ir istorinių paminklų apskaitai, apsaugai, restauravimui bei panaudojimui ir kontroliuoti šį darbą“, taip pat „apskaityti iki 1949 m. išaiškintus paminklus, kurie turi būti įtraukti į valstybinius kultūros paminklų sąrašus“¹⁶⁹. Tad naujoji Lietuvos paveldosaugos sistema buvo nukreipta į kultūros paminklų registravimą. Kultūros-švietimo įstaigų komitetas paveldosaugos veiklą vykdė per vietos padalinius – kraštotyros muziejus ir sričių bei rajonų kultūros-švietimo darbo skyrius. Kultūros paminklų apskaita buvo pavesta sričių, rajonų kultūros-švietimo darbo skyrių vedėjams¹⁷⁰. 1949 m. dokumente minima, kad archeologijos paminklų registracija LTSR teritorijoje nevykdoma, o lėšų mokslinėms ekspedicijoms Kultūros ir švietimo įstaigų komitetas nėra numatęs¹⁷¹.

1953 LTSR AT įsaku¹⁷² Meno reikalų valdyba sujungus su Kultūros-švietimo įstaigų komitetu ir dar keletu institucijų, buvo suformuota Kultūros ministerija, kurios pavaldume sudaryta Kultūros-švietimo įstaigų vyriausioji valdyba. Reorganizacija palietė Archeologijos ir istorinių paminklų apsaugos skyrių, kuris buvo sujungtas su Muzieju skyriumi ir iš jų sudarytas Muziejų ir kultūros paminklų skyrius (jame tik 1 etatas skirtas paminklų apsaugai)¹⁷³. -1959 m. patvirtinti

¹⁶⁸ LR įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo įgyvendinimo // Valstybės žinios. 1995-01-27. Nr. 9-184 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15193 [Žr.: 2008 01 12].

¹⁶⁹ LTSR MT nutarimas Nr. 184. „Dėl Priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“ // LTSR AT ir MT žinios. 1949. Nr.8.

¹⁷⁰ Kultūros paminklų apskaita ir apsauga // VLMA. F.476.Ap.1.B.151.P.14-18.

¹⁷¹ Kultūros-švietimo įstaigų komiteto raštas LTSR MT. 1949 // VLMA. F.476.Ap.1.B.74.P.3.

¹⁷² LTSR AT įsakas 1953 04 23 // LTSR AT ir Vyriausybės žinios. 1953. Nr. 5 (170).

¹⁷³ Kultūros paminklų apskaita ir apsauga // VLMA. F.476.Ap.1.B.151.P.14-23.

Kultūros ministerijos nuostatai¹⁷⁴ numatė jai betarpiškai vadovauti respublikinio pavaldumo – kultūros įstaigoms ir per rajonų bei miestų vykdomųjų komitetų kultūros skyrius – vietinio pavaldumo kultūros įstaigoms. Rajonų (miestų) vykdomųjų komitetų kultūros skyriams buvo pavesta įgyvendinti ir rajonuose esančių paminklų apskaitą.

Nuo 1949 m. pradėti pirmieji veiksmai archeologinių paminklų apskaitoje. Į Archeologinių bei istorinių paminklų apsaugos skyrių rajoniniai skyriai siuntė jų teritorijose esančių paminklų sąrašus¹⁷⁵ ir jau 1951 m. „buvo baigtas duomenų apie suregistruotus paminklus tvarkymas“, suregistravus 3984 archeologinius paminklus¹⁷⁶. Vėliau pradėta daug laiko ir kvalifikuotų darbuotojų reikalavusi pasportizacija, fotografavimas ir duomenų apie paminklus rinkimas. Iki 1954 m. „užpildyta 1071 paminklo pasai, padaryta 620 paminklų situaciniai planai, nufotografuota 1173 paminklai¹⁷⁷“. Skirtinguose rajonuose pasportizacija vyko netolygiai, vienuose baigiant pildyti pasus ir sudaryti jų planus, kituose tai dar nebuvo pradėta. Tokios situacijos priežastimis nurodoma „Muziejų ir kultūros paminklų skyriaus kanceliarinis vadovavimas ir nesugebėjimas išvykti į rajonus bei aklas tikėjimas išpūstomis sričių ataskaitomis“ ir „nepakankamas bendradarbiavimas su mokslo tiriamojo darbo įstaigomis“, kuris ypač buvo reikalingas registruojant kultūros paminklus Vilniaus krašte, nes apie jame esančių rajonų paminklus turėta mažai duomenų¹⁷⁸.

Blogą tuometinę paminklų apskaitos situaciją rodo 1955 m. įsakymas „Dėl priemonių sustiprinti vadovavimą ir kontrolę istorijos, archeologijos ir meno paminklų apskaitai ir apsaugai“¹⁷⁹ bei 1956 m. įsakymas, nurodęs paminklų pasportizacijos užbaigimo terminą¹⁸⁰.

Nuo 1963 m. visa paminklosauga sutelkiama Kultūros ministerijoje įsteigus naują Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybą (MPAV), o 1967 m., naujojo įstatymo nuostatų įgyvendinimui, įkuriama Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba (MMKPAT)¹⁸¹, kurios nuostai nusakė pagrindinius uždavinius: „Teikti mokslinę-metodinę paramą apsaugant kultūros paminklus, koordinuoti ir kontroliuoti kultūros paminklų tyrinėjimą ir propagavimą“. Taryba taip pat „nustato kultūros paminklų mokslinę klasifikaciją, svarsto kultūros paminklų sąrašus, bei pasiūlymus išbraukti vienus ar kitus objektus iš respublikinės ir vietinės reikšmės

¹⁷⁴ Kultūros ministerijos nuostatai. LTSR MT nutarimas Nr.421. 1959 08 07 // LTSR AT ir Vyriausybės žinios. 1961 08 10. Nr.22 (187).

¹⁷⁵ Kultūros archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyriaus sąrašai // VLMA. F.476.Ap.1.B.69.P.1-168.

¹⁷⁶ LTSR Kultūros ministro J. Smilgevičiaus raštas LKP CK Sekretoriui A. Sniečkui // VLMA. F.342.Ap.1.B.105.P.4.

¹⁷⁷ Kultūros paminklų apskaita ir apsauga. Pranešimas archeologų-etnografų ataskaitinėje konferencijoje 1953 m. pabaigoje // VLMA. F.342.Ap.1.B.105.P.14-23.

¹⁷⁸ Ten pat.

¹⁷⁹ TSRS Kultūros ministerijos įsakymas Nr.583. 1955 09 06 // VLMA. F.342.Ap.1.B.427.P.151.

¹⁸⁰ LTSR Kultūros ministro įsakymas Nr.98. 1955 09 06 // VLMA. F.342.Ap.1.B.427.P.151.

¹⁸¹ LTSR Kultūros ministro įsakymas Nr.242a. 1966 08 08 // VLMA. F.342.Ap.1.B.1584.P.42-43.

kultūros paminklų sąrašų“. Ją sudaro etatinių darbuotojų institucija ir išplėstinė (visuomeninė) taryba susidedanti iš mokslo ir administracinių įstaigų atstovų, specialistų, tiriančių, saugančių ir propaguojančių kultūros palikimą. Tarybos sudėtyje veikia archeologijos, architektūros, dailės ir istorijos paminklų sekcijos¹⁸². Tarybos paskirtis – mokslinė, metodinė, tiriamoji veikla ir apskaitos koordinavimas. Tai buvo pirmoji tokio pobūdžio įstaiga atskiroje sovietinėje respublikoje¹⁸³.

Pagrindinis MMKPAT archeologų sekcijos darbas buvo sutelktas į naujų vietinės ir respublikinės reikšmės archeologijos paminklų sąrašų paruošimą ir išleidimą. Tam tikslui peržiūrinti ankstesni sąrašai, organizuotos (dažnai kartu su Mokslų akademijos Istorijos institutu arba MPAV) žvalgomosios ekspedicijos informacijos tikrinimui vietose¹⁸⁴. Patvirtintas sąrašas iki pat 1990 metų buvo ne kartą koreguotas (buvo sudaryti 7 vėlesni sąrašo tęsiniai) naujos informacijos, pagrinde gautos žvalgomųjų ar kartografavimo ekspedicijų metu, pagrindu. MMKPAT archeologinių paminklų kartografavimui organizavo 86 ilgalaikes kompleksines archeologines žvalgomąsias ekspedicijas. Virš 40 ekspedicijų organizuota neaiškių archeologijos objektų ir nykstančių paminklų (iš viso daugiau kaip 120) tyrinėjimui. Per šias ekspedicijas ir kitas išvykas atrasti 668 nauji archeologijos paminklai, 140 piliakalnių papilių ir priešpilių, 147 archeologijos objektai, surinkta medžiaga 1796 objektams išbraukti iš paminklų sąrašo. Nustatytos 1050 archeologijos paminklų apsaugos zonos¹⁸⁵.

MMKPAT darbui archeologijos paminklų apskaitos srityje neigiamai atsiliepė žemas jos statusas, o tuo pačiu blogas materialinis aprūpinimas, nedidelis archeologų skaičius (2-4 žmonės), menki darbuotojų atlyginimai¹⁸⁶.

3.2.3 Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas, atskleidimas ir registravimas

Archeologinių paminklų identifikavimas sovietinių laikotarpiu iš esmės buvo pagrįstas ankstesniu įdirbiu šioje srityje. 1918 – 1940 m. paveldosauginių institucijų sukaupta archyvinė medžiaga (anketos, sąrašai), archeologinės tematikos literatūra (minėti archeologiniai žemėlapiai,

¹⁸² Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prie LTSR Kultūros ministerijos nuostatai. 1966 02 24 // VLMA. F.342.Ap.1.B.1584.P.99-101.

¹⁸³ J. R. Glemža. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius. 2002. P. 28.

¹⁸⁴ LTSR KM MMKPAT. Archeologų grupės 1968 metų darbo ataskaita // KPCA. F.27.Ap.2.B.8.; LTSR KM MMKPAT. Tarybos 1969 metų darbo ataskaita // KPCA. F.27.Ap.2.B.16.; LTSR KM MMKPAT. Archeologijos, dailės, istorijos ir koordinacijos grupių 1972 metų darbo ataskaita // KPCA. F.27.Ap.2.B.35.;

¹⁸⁵ B. Dakanis. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR. 1967 -1987 m. Istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai Konferencijos pranešimų tezės (Vilnius, 1987 m. rugsėjis). Lietuvos TSR kultūros ministerija Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius, 1987, p. 37 – 44.

¹⁸⁶ B. Dakanis. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Lietuvos TSR Kultūros ministerija mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1988. P. 101.

taip pat nauji literatūroje skelbti archeologiniai sąrašai¹⁸⁷) sudarė pagrindą archeologinių paminklų inventorizavimui. Kitas naudotas dėkingas būdas nežinomiems paminklams surasti tai radinių, saugomų muziejuose, radimviečių išsiaiškinimas pagal inventorines knygas.

Remiantis ankstesniu įdirbiu jau nuo 1948 metų organizuojamos archeologinės žvalgomosios ekspedicijos, pradžioje rengtos anksčiau žinotų paminklų lokalizavimui bei inventorizavimui ir su laiku peraugusios į naujų paminklų paieškai skirtus žvalgymus, vykdomus pasiruošusių specialistų (kas instituciniu lygmeniu buvo nauja praktika identifikuojant archeologinius paminklus). Ilgalaikių ekspedicijų metu naudotasi archyvine medžiaga ir literatūra, buvo apklausiami vietiniai gyventojai, vykdytas vizualinis konkrečių vietovių žvalgymas, buvo atliekami mažos apimties archeologinių objektų žvalgomieji kasinėjimai. Dažniausiai ekspedicijų metu naudotas informacijos apie nežinimus objektus gavimo būdas buvo vietos gyventojų tiesioginė apklausa¹⁸⁸ (iki šiol kai kuriuose Europos regionuose žvalgymų metodika didžia dalimi būna paremta informacijos iš vietinių gyventojų rinkimu¹⁸⁹), todėl teritoriniu požiūriu mažiau rezultatyvios ekspedicijos buvo Klaipėdos ir Vilniaus kraštuose, kur po antrojo pasaulinio karo smarkiai pasikeitė gyventojų etninė sudėtis (ypač Klaipėdos krašte, kur po karo beveik neliko senųjų gyventojų). Iš šių regionų taip pat išlikęs ir žymiai menkesnis ankstesnių tyrinėtojų palikimas registruojant archeologinius radinius bei jų radimo vietas. Visa iki 1918 m. sukaupta rankraštinė medžiaga apie Klaipėdos krašto archeologijos paminklus žuvo arba buvo išblaškyta 1945 m. Neiškliko arba buvo išvežti į Lenkiją ir analogiško pobūdžio archyvai iš Vilniaus krašto 1920-1945 m. laikotarpio.

Pagrindinės daugiausiai žvalgomųjų ekspedicijų organizavusios institucijos buvo MMKPAT ir Mokslų akademijos Istorijos institutas¹⁹⁰. Nemažai naujų paminklų aptikta žinomų archeologinių objektų kartografavimo metu, taip pat žvalgomųjų tyrinėjimų metu¹⁹¹. -

Archeologijos paveldo paieška sovietmečio Lietuvoje daugeliu atžvilgių (ypač žvalgomųjų ekspedicijų) pranoko Rusijos ir kitų sovietinių respublikų patirtį šioje srityje¹⁹², nors, pavyzdžiui,

¹⁸⁷ M. Gimbutienė. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen. 1946. P.172-202; P. Tarasenko. Grodziska w łuku srodkowego Niemna na Litwie // Rocznik Olsztyński. 1959. T.2. P.210-226; P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai. 1961. P.531-546, 550-558.

¹⁸⁸ Ši metodą pabrėžia tokias ekspedicijas organizavę ar jose dalyvavę tyrėjai - Dakanis B. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR. 1967 -1987 m. Istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai Konferencijos pranešimų tezės (Vilnius, 1987 m. rugsėjis). Lietuvos TSR kultūros ministerija Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius, 1987, p. 37 – 44.; G. Zabiela. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje. Vilnius. 1997. P.46-48.

¹⁸⁹ Z. Kobyliński, Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego, Warszawa 2001. P. 147.

¹⁹⁰ Istorijos institutas 1948-1973 m. suorganizavo 20 tokių ekspedicijų, MMKPAT 1968 – 1989 – apie 80. Latvijoje žvalgomosios ekspedicijos intensyviausiai buvo vykdomos nuo 8-to dešimtmečio pabaigos iki 9-to vidurio - Šne A. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // Archaeologia Polona. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 102.

¹⁹¹ B. Dakanis. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Lietuvos TSR Kultūros ministerija mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1988. P. 107.

Lenkijoje nuo 1978 metų inicijuota (ir vykdoma iki šiol) planinga ir sisteminga (apimanti visą šalies teritoriją pagal specialią teritorinio skirstymo sistemą) archeologinių žvalgymų programa (Archeologiczne Zdjęcie Polski), kurios rezultate gauta informacijos apie daugiau kaip 400000 archeologinių objektų¹⁹³. Nebuvo galimybių sovietmečio Lietuvoje (kaip ir visame sovietiniame bloke) pasitelkti naujų, vakaruose jau plačiai taikytų archeologinio paveldo identifikavimo metodikų, tokių kaip aerofotografija, geofizinių ar geocheminių tyrimų. Pavyzdžiui Vokietijoje nuo 1980 metų vykdoma valstybės inicijuota sisteminga teritorijos aerofotografinė žvalgyba archeologinių objektų fiksavimo ir paieškos tikslais, ko rezultate vien Bavarijoje, apie 100000 aerofotonuotrukų pagalba, registruotų archeologinių objektų pagausėjo 300 procentų. Rezultatus itin pagerina tai, kad aerofotografinis metodas dažniausiai papildomas geofiziniais tyrimais, kurių taikymo atžvilgiu Vokietija buvo ir yra viena iš pirmaujančių valstybių Europoje¹⁹⁴.

Sovietmečiu pagrindinis archeologinių objektų inventorizavimo dokumentas buvo archeologinio paminklo pasas. Pirmieji pasų pavyzdžiai išleisti 1951 metais, vykdant LTSR MT nutarimą „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“. Pasai (priedas Nr.5) paruošti pagal analogišką RTFSR archeologinio paminklo paso pavyzdį¹⁹⁵ ir turėjo talpinti informaciją apie paminklo adresą, topografiją, geografijos žemėlapiu numerį ir kvadratą, paminklo pavadinimą, vietos žmonių suteiktus vardus, nustatytos apsaugos zonos dydį, atradimo aplinkybes, būklę, tyrėją, radinius ir jų vietą, bibliografiją¹⁹⁶. Numatyta vieta fotofiksacijai ir „vėlesniesiems įrašams“ apie naujus tyrinėjimus, jų rezultatus ir apsaugos priemones. Analogiški pasai išleisti Latvijos ir Estijos respublikoms¹⁹⁷. Kartu išėjo „pasportizacijos instrukcija“¹⁹⁸, taip pat parengta pagal rusišką variantą, nors labiau pritaikyta Lietuvos specifikai, nei „Kultūros paminklų apsaugos nuostatai“. Instrukcijoje (priedas Nr. 6), kaip ir prieškarinio anketose, akcentuoti vietos žmonių padavimai ir pasakojimai apie paminklą, ko nenumatė paso, skirto archeologiniams paminklams RTFSR teritorijoje, pildymo aiškinamasis raštas¹⁹⁹, nors kitais atžvilgiais pastarasis buvo išsamesnis, pateikė archeologinių paminklų sutartinių ženklų bei schemų sudarymo pavyzdžius. Archeologijos paminklo pasas, kelis kartus pakoregavus jo struktūrą, per visą sovietinį laikotarpį išliko pagrindinis apskaitos dokumentas.

¹⁹² G. Zabiela. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje. Vilnius. 1997. P.46-48.

¹⁹³ Archeologiczne Zdjęcie Polski. Wikipedia. <http://pl.wikipedia.org/wiki/AZP> [Žr. 2008.02.25]

¹⁹⁴ Engelhardt B. Niemcy: Ochrona zabytków archeologicznych w Dolnej Bawarii // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.245.

¹⁹⁵ Паспорт памятника археологии // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.62.

¹⁹⁶ Archeologinio paminklo pasas // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.57.

¹⁹⁷ Ten pat. P.89, 94.

¹⁹⁸ Istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos instrukcija // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.54.

¹⁹⁹ Постановления к составлению паспорта памятника археологии // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.181.

Nuo 1951 m. archeologinių paminklų pasuose ir nuo 1961 m. archeologinių paminklų teritorijų ir apsauginių zonų nustatymo medžiagoje buvo braižomos archeologinių paminklų teritorijos. Šiuose dokumentuose archeologinių vietų teritorijos dažniausiai nurodytos netikslios, jų nustatyme beveik nedalyvavo archeologai specialistai.

1970 m. MMKPAT užsakymu Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas (RŽPI) pradėjo archeologinių paminklų kartografavimą, kuris iki 1995 m. tęstas naudojantis „Gamtos ir kultūros paminklų kartografavimo nurodymais“ (1971 m.)²⁰⁰, „Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų, reguliuojamų užstatymo zonų ir saugomo gamtinio landšafto zonų nustatymo tvarkos instrukcija“ (1981m.)²⁰¹ bei „Kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymais“ (1981 m.)²⁰². Archeologinių paminklų kartografavimas nuo 1971 m. vykdytas MMKPAT organizuojamų kompleksinių ekspedicijų metu, kuriose dalyvavo šios įstaigos archeologai, RŽPI arba Visasąjunginio aerofotogeodezinių tyrinėjimų instituto Vakarų filialo (VISCHAGI) specialistai. Vykdam žemių inventorizaciją, archeologijos paminklai vietoje buvo pažymimi planuose M 1:10000, o vėliau, parengiant paminklų geografinio išsidėstymo planus pagal atskirus žemės naudotojus – M 1:25000 (nurodant tik paminklų vietas, o nuo 1980 m. - M 1:10000, nurodant jų teritorijas) ir rajoninius žemėlapius (M 1:100000) bei katalogus. Šio darbo rezultate kartografuoti 2272 archeologijos paminklai²⁰³.

Pasak B. Dakanio, archeologinių paminklų tikslus kartografavimas paveldosauginiais tikslais ir pažymėjimas žemėtvarkos planuose Lietuvoje pradėtas pavėluotai. Tai buvo viena iš priežasčių, jog 1977-1984 m. iš kultūros paminklų sąrašo išbraukta virš 360 sunaikintų archeologinių paminklų. Visgi šis darbas pradėtas gerokai anksčiau nei paminklų kartografavimas buvo juridškai įtvirtintas kaip būtina apsaugos sąlyga. Tik 1986 minėta „Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija“ įteisino paminklo teritoriją, kaip žemės plotą, kurį paminklas užima ir kuris su juo susijęs istoriniu ir funkciniu požiūriu. Instrukcija nustatė, kad žemėlapiai – schemas ruošiami atitinkamos šiuolaikinės kartografinės medžiagos arba geodezinės nuotraukos, kurių masteliai atitinka rajonų išplanavimo schemas ir projektus, pagrindu ir fiksuoja visų istorijos ir kultūros paminklų, naujai išaiškintų objektų, apsaugos zonų ir draustinių išsidėstymą rajonų ir respublikos teritorijose.

²⁰⁰ Gamtos ir kultūros paminklų kartografavimo nurodymai. Vilnius. 1971.

²⁰¹ TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija. Vilnius. 1981.

²⁰² Kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymai. Vilnius. 1981. Pagal „Kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymus“ (V., 1981), kapinės buvo suskirstytos į pilkapius ir senkapius, kaimų kapinaites, parapijines bei etnografinių mažumų ir naujas. Vadovaujantis nurodymais, sudaromi apylinkių ir rajonų kapinių apskaitos žiniaraščiai, kaimo kapinių planai M 1:10000 ir rajonų kapinių išsidėstymo schemoje M 1:100000.

²⁰³ B. Dakanis. Archeologinių vietų kartografavimas // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P.72.

Istoriniai – architektūriniai atraminiai planai sudaromi taip pat atitinkamos šiuolaikinės kartografinės medžiagos arba geodezinės nuotraukos, kurių masteliai atitinka miestų, kitų gyvenamųjų vietovių techninį – ekonominį pagrindimą ir generalinius planus, pagrindu.

Archeologijos paminklų intensyvaus identifikavimo ir kartografavimo laikotarpis sovietinėje Lietuvoje sutapo su TSRS vykdyta analogiška veikla²⁰⁴, bet išsiskyrė savo intensyvumu ir organizuotumu. Kartografavimo patirtimi naudojos kitos respublikos. Tai buvo pabrėžta 1986 plenumo „Archeologijos paminklų apsaugos ir panaudojimo metodiniai pagrindai“, įvykusiame Novgorode²⁰⁵.

Nekilnojamojo archeologijos paveldo atskleidimas sovietmečiu buvo silpnai išvystyta apskaitos dalis. Pagrindinės archeologinių paminklų dalies įtraukimas į apskaitą buvo grindžiamas žiniomis apie juos iš ankstesnių sąrašų ar literatūros. Daugumos paminklų kultūrinė vertė buvo pagrįsta radiniais ar akivaizdžiomis kraštovaizdžio formomis (piliakalniai ar pilkapiai), tačiau nemažos objektų dalies „paminkliškumas“ buvo paremtas ne archeologų pateikta informacija, o abejotino patikimumo žodine tradicija – padavimais ir pasakojimais. Dėl nepakankamo paminklosaugos specialistų – archeologų etatų skaičiaus²⁰⁶ (nors archeologiniai paminklai sudarė didžiausią kultūros paveldo dalį) bei finansavimo, nebuvo galimybės atlikti žvalgomuosius tyrimus daugumai abejotinių paminklų atskleisti. Daug į sąrašus įtrauktų objektų buvo išbraukti kaip natūralūs gamtos dariniai po žvalgomųjų ar kartografavimo ekspedicijų metu atliktų vizualinių tyrimų. Apskaitos darbą apsunkino ir archeologinių paminklų klasifikacijos paminklosaugoje netobulumas. Jei V. Pryšmantas buvo pasitelkęs Vakarų Europoje vartotą paminklų klasifikaciją, tai sovietinėje Lietuvoje kaip pagrindą teko naudoti TSRS įstatymuose įtvirtintus pavadinimus, kurie pildyti ir koreguoti pagal lietuvišką specifiką. 1978 m. MMKPAT nusprendė archeologijos paminklais netraktuoti akmenis su smailiadugniais dubenimis (tai feodalizmo epochos kilnojamas inventorių, kurį turi saugoti muziejai) bei XVII-XX a. kapinės (1977-1987 metais iš sąrašo kaip kaimo kapinės

²⁰⁴ Rusijoje 8 ir 9 dešimtmečiuose dėmesys buvo sutelktas į archeologijos paminklų apskaitą: A. Smirnov. Rosja: systemy i gl'ovne zasady ochrony zabytk'ov archeologičnykh. // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.303.

²⁰⁵ Dakanis, B. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR 1967 -1987 m. // Istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai Konferencijos pranešimų tezės (Vilnius, 1987 m. rugsėjis). Lietuvos TSR kultūros ministerija Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1987. P. 42.

²⁰⁶ Respublikinėje paminklų apsaugos sistemoje archeologijos paminklų apsaugos ir apskaitos darbą dirbo tik 4 MMKPAT archeologai ir 1 istorikas numizmatas. Tik 2 iš 44 rajonų metodininkų paminklų apsaugai turėjo archeologinį išsilavinimą. Miestų kultūros paminklų apsaugos inspekcijose dirbo tik vienas archeologas (Vilniuje). Metodiniuose kultūros paminklų apsaugos centruose bei Kraštotyros draugijose archeologų nebuvo - B. Dakanis. Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // Lietuvių kultūros kongresas. Vilnius. 1991. P. 645.

išbraukti 795 senkapiais įvardinti objektai)²⁰⁷. Devintajame dešimtmetyje, darbo archeologijos paminklų apskaitoje patirties pagrindu, paminklosaugoje įsitvirtino patikslinta ir vietos specifika pagrįsta klasifikacija. Išskirtos keturios archeologinių paminklų grupės, kurios savo ruožtu dar skirstomos į 12 pogrupių: gyvenviečių – stovyklavietės, neįtvirtintosios gyvenvietės, įtvirtintosios gyvenvietės (piliakalniai), senamiesčių kultūriniai sluoksniai; karinių statinių – piliavietės, senovės gynybiniai įtvirtinimai, kūrgrindos; kapynų – pilkapynai, (kartais atskiri pilkapiai), kapinynai; kulto paminklų – alkai, archeologiniai akmenys²⁰⁸. Pirmą kartą paveldosaugoje suformuluoti ir kriterijai, pagal kuriuos archeologiniai paminklai priskiriami tam tikriems pogrupiams, nors jie ir nebuvo juridiskai įteisinti: 1. Stovyklavietės - akmens amžiaus žmonių-trumpalaikio sustojimo vietos, dažniausiai esančios prie upių ir ežerų, kuriose aptinkama kultūrinių sluoksnių liekanų, židinių, titnago ir rago dirbinių bei kitokių radinių; 2. Gyvenvietės - tai pastovios neįtvirtintos žmonių gyvenimo vietos, turinčios išlikusius kultūrinius sluoksnius su statinių liekanomis, židiniais ir kitais radiniais (keramika, kaulais ir kt.). 3. Piliakalniai - tai kalvos bei krantų kyšuliai su šlaitais, kur buvo įrengtos įtvirtintos gyvenvietės arba medinės pilys, turinčios išlikusius kultūrinius sluoksnius, aikšteles, gynybinius įrengimus (pylimus, terasas, griovius) bei jų liekanas ar šalia esančias gyvenvietes (papilius); 4. Piliavietės - tai mūro pilių, kurias sudarė uždaras gynybinių įrenginių (griovių, pylimų, sienų ir kt.), gyvenamųjų, ūkinių ir kitokių pastatų kompleksas, užimamas plotas; 5. Senamiesčiai - tai feodalinių miestų (X-XVIII a.) kultūrinių sluoksnių plotai su materialinės kultūros liekanomis, tai kultūrinių sluoksnių plotai. 6. Gynybiniai įtvirtinimai - tai XVI-XVIII a. karinių stovyklų, dvarų ar vienuolynų žemės arba ir mūro įtvirtintųjų užimamas plotas; 7. Senkapiai (kapinynai) - tai senovės laidojimo vietos, kuriose aptinkama kapų su archeologiniais radiniais arba jų liekanų, pavienių radinių ir kaulų; 8. Pilkapynai, pilkapiai - tai senovės laidojimo vietos su išlikusiais sampilais bei duobėmis ar grioviais aplink juos, o taip pat plotas tarp sampilų. Kartais sampilai būnu sulyginti su žemės paviršiumi, tačiau žemėje išlikę pilkapio akmenų vainikai ir palaidojimai. 9. Alkos - tai senovės lietuvių religinio kulto vietos (kalvos, laukai, pievos, miškai ir kt.), kuriose buvo atliekamos apeigos ar kurios susijusios su padavimais; 10. Akmenys - tai akmenys, kuriems senovėje žmogus pakeitė formą, išgludino ar iškalė juose dubenis, dubenėlius, ženklus arba sukūrė apie juos padavimus bei atlikinėjo apeigas,

²⁰⁷ Šio laikotarpio kapinės Lietuvoje ir dabar nėra traukiamos į archeologinių objektų apskaitą, nors, pavyzdžiui, Estijoje jos registruojamos ir sudaro didelę registruotų archeologinių objektų dalį – National Heritage Board. <http://www.pcl-eu.de/partners/kaali/heritage.php> [Žr. 2008-04-26]

²⁰⁸ Dakanis B. Archeologijos paminklai // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T.1. Vilnius. 1988. P. 12.

dėl kurių akmenų aplinkoje susidarė kultūrinis sluoksnius. 11. Kūlgrindos - tai grįstų akmenimis, medžiais senovės kelių per pelkes vietos.²⁰⁹

Sovietinių paveldosaugos įstatymų pagrindu Lietuvoje buvo įteisintos trys reikšmingumo lygmenys (vietinis, respublikinis, sąjunginis), bet nebuvo apibrėžti ir patvirtinti reikšmingumą nusakantys kriterijai²¹⁰. Sudarant 1972 m. archeologinių paminklų sąrašus, MPAV nurodymu, respublikinė reikšmė buvo nustatyta visiems neabejotinos kultūrinės vertės archeologiniams objektams, o į vietinės reikšmės paminklų sąrašą įtraukti objektai, kurių atskleidimui nepakako duomenų²¹¹.

Nekilnojamojo archeologijos paveldo registravimas

Pirmas archeologinių paminklų sąrašas, kuris, pagal galiojusią juridinę paveldosaugos sistemą, pateko į teisinio reguliavimo sferą, buvo sudaromas nuo 1949 metų ir 1951 m. apėmė 3984 paminklus²¹². Sąrašo forma nustatyta pagal analogišką RTFSR formą ir apėmė 5 stulpelius: eilės numerį, paminklo pavadinimą, trumpą aprašymą, adresą bei informaciją kieno žinioje ir teritorijoje paminklas²¹³. Eilės numeris sąrašė iki 2005 metų buvo traktuojamas kaip archeologinio objekto kodas.

Pirmieji Lietuvos paveldosaugos istorijoje juridiškai vyriausybės patvirtinti archeologinių paminklų sąrašai sudaryti MPAV 1967 m. (vietinės reikšmės) ir 1969 m. (respublikinės reikšmės) ir apėmė 4280 archeologinių paminklų. Sąrašą tikslinant MMKPAT archeologijos skyriui, nustatyta, kad jis netikslus ir gerokai išpūstas (tuo metu visoje RTFSR buvo suregistruota 1500 paminklų). MMKPAT paruošė respublikinės ir vietinės reikšmės archeologinių paminklų, dėl kurių vertės neabejota, sąrašus. Objektai, dėl kurių archeologinės vertės abejota, buvo įrašyti į aiškintinų paminklų sąrašus. Tačiau, nurodžius MPAV, dauguma paminklų, kuriems siūlyta suteikti respublikinės ir vietinės reikšmės statusą, buvo įrašyti į respublikinės reikšmės paminklų sąrašą, o aiškintini į vietinės reikšmės. Šiuos sąrašus LTSR MT kolegija patvirtino 1972 03 30. Į

²⁰⁹ - Dakanis, B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Lietuvos TSR Kultūros ministerija mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1988. P. 102 - 103.

²¹⁰ Palyginimui Lenkijoje dar 1963 m. juridiškai nustatytos 5 į registrą įrašomų nekilnojamojo paveldo objektų reikšmingumo grupės pagal šiuos kriterijus: 1) didžiausios meninės, istorinės vertės pasauliniu mastu objektai; 2) reprezentatyvūs regioniniu mastu, gerai išlikę, nepakeisti vėlesniais laikais; 3) reprezentatyvūs regioniniu ar vietiniu lygmeniu arba perstatyti išlaikius esminę paveldinę substanciją; 4) vidutinės, bet neabejotinos meninės, istorinės ar mokslinės vertės; 5) objektai, atitinkantys išvardintas klasifikacines grupes, kurių blogas techninis stovis apsunkina efektyvų konservavimą, o meninė, istorinė ir mokslinė vertės minimalios.

²¹¹ Dakanis, B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Lietuvos TSR Kultūros ministerija mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1988. P. 102.

²¹² Archeologiniai paminklai sudarė 95 procentus visų registruotų kultūros paminklų (4195), nes apie šio tipo paminklus sudarant sąrašus turėta daugiausia informacijos. Nepakankamas istorinių-revoliucinių paminklų kiekis buvo viena iš priežasčių, dėl kurios tuometinė kultūros paminklų apsaugos būklė įvardinta kaip nepatenkinama - LTSR Kultūros ministro J. Smilgevičiaus raštas LKP CK Sekretoriui A. Sniečkui // VLMA. F.342.Ap.1.B.105.P.4.

²¹³ Kultūros paminklų apskaita ir apsauga // VLMA. F.476.Ap.1.B.151.P.14-23.

juos įtraukti 3366 archeologiniai paminklai (1568 respublikinės ir 1798 vietinės reikšmės). 1973 m. buvo išleistas ir „Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas“²¹⁴.

Žvalgymo, kartografavimo ekspedicijų metu gauti duomenys, kriterijų tobulinimas lėmė, kad iki 1987 metų iš sąrašo buvo išbraukti 1796 objektai²¹⁵. Didžiąją jų dalį sudarė kaimų kapinės ir akmenys su smailiadugniais dubenimis. Nustatyta, kad nemažai archeologiniais traktuotų objektų tėra natūralios kalvos, akmenys ar kt. 61 paminklas į sąrašą buvo įrašytas po du kartus, 173 – išbraukti kaip nerasti. Net 373 archeologiniai paminklai iš sąrašo išbraukti kaip sunaikinti²¹⁶. Tų pačių duomenų pagrindu 1987 m. LTSR KM kolegija paminklais patvirtino 534 archeologinius objektus. XX amžiaus devintojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje kultūros paminklų apskaitoje buvo 2105 archeologijos paminklų (1578 respublikinės ir 527 vietinės reikšmės). Pagal klasifikaciją sąrašą sudarė: stovyklaviečių - 54, piliakalnių - 695, gyvenviečių (neskaitant esančių prie piliakalnių) - 64, piliaviečių – 25, senovės gynybinių įtvirtinimų - 12, senamiesčių kultūrinių sluoksnių – 11, senkapių (kapinynų)-615, pilkapynų (įskaitant ir pavienius pilkapius) – 414, alkų-59, akmenų - 166 ir kūr grindų - 5.

Apibendrinant nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos procesą sovietmečio Lietuvoje nustatyta, kad didesnę šio laikotarpio dalį apskaitos veiklą reglamentavo Lietuvos specifikai neadekvatus sovietinės paveldosaugos teisinis pagrindas. Tačiau juridinė bazė buvo pakankama šiai veiklai vystyti ir pirmiesiems Lietuvos paveldosaugos istorijoje valstybiniu lygmeniu patvirtintiems archeologinių paminklų sąrašams sudaryti.

Lietuvoje buvo suformuota vienintelė tokio pobūdžio mokslinė institucija (MMKPAT) sovietiniame bloke, koordinuojanti kultūros paminklų apskaitą. Archeologinių paminklų inventorizavimas ir jo medžiaga buvo sukonzentruoti archeologijos skyriuje, veikla tapo koordinuojama specialistų, išvengta dubliavimosi.

Dėl geopolitinių priežasčių nebuvo galimybės vystyti Vakaruose plačiai praktikuojamą archeologijos paveldo identifikavimo metodiką (pvz. aerofotografijos), tačiau kiti veiksniai (žemės nuosavybės forma) buvo palankūs plėtoti archeologines žvalgomasias ekspedicijas objektų identifikavimui ir kartografavimui, kurių atžvilgiu Lietuva pranoko analogišką sovietinio bloko respublikų patirtį, nors ši veikla netapo sistematiška. Inventorizavimas vykdytas pagal tipinę visam

²¹⁴ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius. 1973.

²¹⁵ B. Dakanis. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Lietuvos TSR Kultūros ministerija mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1988. P. 107.

²¹⁶ Naikinimą sąlygojo ir sąrašo netobulumas: „Dėl medžiagos apie paminklus stokos, paminkliškumo kriterijų nenusistatymo ir, matyt, noro pasididžiuoti dideliu paminklų skaičiumi, sąrašas parengtas netikslus ir išpūstas. (...) Formavosi nuomonė, kad kai tiek daug paminklų, nėra ko sielotis dėl vieno kito sunaikinto - Dakanis B. Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius. 1991. P. 643 – 650.

sovietiniam blokui metodiką, tačiau laikotarpio pabaigoje buvo išvystyti Lietuvos archeologijos specifiką atitinkantys klasifikatoriai ir kriterijai. Daugelyje Vakarų valstybių po antrojo pasaulinio karo, sąlygojant ekonominiams plėtros veiksniams, pradėtos intensyviai formuoti archeologinių objektų duomenų bazės, kad galima būtų efektyviai teikti informaciją teritorijų planavimo proceso vykdytojams. Lietuvoje, dėl nepalankių aplinkybių, archeologinių objektų kartografavimas ir įtraukimas į ūkinės veiklos planus pradėtas gana vėlai, dėl šios priežasties neišvengta nemažo kiekio archeologinių objektų praradimo.

Archeologinių paminklų sąrašai sovietiniame laikotarpyje, nors objektams formaliai ir suteikdavo teisinę apsaugą, praktikoje nepakankamai užtikrindavo archeologinių objektų apsaugą, neužtikrino jų viešojo pažinimo (buvo skirti „tarnybiniam naudojimui“).

3.3. Nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita atgavus nepriklausomybę

3.3.1 Teisės aktai, reglamentuojantys nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitą

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę Vilniuje įvyko Lietuvos kultūros kongresas, kurio posėdžiuose konstatuota netinkama kultūros paveldo apsaugos būklė sovietmečiu bei numatyti uždaviniai situacijai taisyti, tarp kurių buvo ir naujų paveldo apsaugą garantuojančių įstatymų ir poįstatyminių aktų parengimas²¹⁷. To pasekoje keičiamas „LR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. Neveikiančios kapinės ir laidojimo vietos įvardintos kultūros ir istorijos paminklais; nustatyta, kad naujai išaiškinti kultūrinę vertę turintys objektai iki paėmimo į valstybinę apskaitą turi būti saugomi iki 3 metų²¹⁸.

Tais pačiais metais priimamas ir LR kultūros paveldo inspekcijos laikinasis įstatymas²¹⁹, numatęs šiai institucijai teisę įtraukti į laikiną istorijos ir kultūros paminklų apskaitą trejiems metams naujus objektus ir minėtam laikotarpiui nustatyti šių objektų teritorijas bei apsaugos zonas. Įstatymas suteikė inspekcijai teisę reikalauti, kad istorijos ir kultūros paminklų savininkai ir naudotojai atliktų istorijos ir kultūros paminklų inventurizaciją.

1994 m. priimtas LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, reglamentuojantis nekilnojamųjų kultūros vertybių, esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje bei

²¹⁷ Dėl kultūros paveldo apsaugos ir tvarkymo // Lietuvos kultūros kongresas. Vilniuje. 1991. P.799-781.

²¹⁸ Dėl LR Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. AT nut. Nr. I-433. 1990 07 30 // Valstybės žinios. 199. Nr. 563
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=431&p_query=&p_tr2 [Žr.: 2008-04-03]

²¹⁹ Lietuvos Respublikos kultūros paveldo inspekcijos laikinasis įstatymas // Valstybės žinios. 1990 08 31. Nr. 24-598 Prieiga internetu: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=430 [Žr.: 2008-03-23]

teritoriniuose vandenyse, apsaugą ir apsaugos valstybinį valdymą²²⁰. Įstatymas registruojamomis kultūros vertybėmis, turinčiomis kultūrinę vertę bei visuomeninę reikšmę įvardino piliakalnius, senovinius pylimus, kitus senovės gynybinius įtvirtinimus, senovės gyvenamosios ir dirbtuvių vietas, senovės statinių griuvėsius ir liekanas, alkas, alkakalnius ir kitas senovės religinio kulto vietas, aukurus, akmenis su dubenimis, pėdomis, įrašais ir kitais ženklais, žemgrindas, kūrgrindas ir kitus senovės kelius, pilkapius, kapinynus ir kitas senovės laidojimo vietas, neveikiančias kapines. Įstatyme įteisinti ir du saugomų kultūros paveldo objektų reikšminiai lygiai: kultūros vertybės ir kultūros paminklai. Reglamentuoti nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos principai: ją sudaro paieška, nustatymas, įvertinimas, inventorizavimas ir registravimas. Paieška yra informacijos surinkimas apie objektus, kurie gali turėti kultūrinę vertę ir visuomeninę reikšmę. Nustatymo ir įvertinimo metu turi būti nustatoma objektų sudėtis ir apimtis, pagrindiniai kultūrinės vertės požymiai, visuomeninė reikšmė bei teritorijos. Nustatytos ir įvertintos nekilnojamosios kultūros vertybės registruojamos įrašant jas į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo įgyvendinimą reglamentavusiu įstatymu²²¹, į LR respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos ir kultūros paminklų sąrašus, Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą įrašyti bei į laikinąją istorijos ir kultūros paminklų apskaitą įtraukti objektai, taip pat neveikiančios kapinės, kol bus nuspręsta dėl jų įrašymo į LR nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, pripažinti saugomais kaip nekilnojamosios kultūros vertybės.

Poįstatyminiuose aktuose pirmą kartą Lietuvos paveldosaugoje buvo nustatyti kultūros vertybių įrašymo į registrą kriterijai, archeologiniais objektais įvardinę senovės gamybos, gynybos, gyvenamosios, kulto, laidojimo, žemdirbystės ir kt. vietas iki XVIII a²²².

1999 metais LR Seimas ratifikavo Pataisytą 1992 metų Europos archeologijos paveldo apsaugos konvenciją,²²³ kurios nuostatos susijusios su archeologinio paveldo apskaita aptartos aukščiau. Paminėtina, kad Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme buvo nustatytas tarptautinių sutarčių (ratifikuotų) nuostatų prioritetas.

²²⁰ LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. 1994 12 22. Nr. I-733 // Valstybės žinios. 1995-01-06. Nr. 3-37. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15165&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008-04-03]

²²¹ Dėl LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo įgyvendinimo // Valstybės žinios. 1995-01-27. Nr. 9-184 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15193 [Žr.: 2008 03 23]

²²² Siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą archeologinių vietovių vertinimo kriterijai ir tvarka. 1996. Kultūros paveldo centras.

²²³ Dėl pataisytos 1992 metų Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos ratifikavimo įstatymas // Valstybės žinios 1999 11 25. Nr. 100-2890 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=89916&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 03]

2004 metais Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas pakeičiamas LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu²²⁴. Nekilnojamasis kultūros paveldas pagal sandarą išskirstomas į pavienius, kompleksinius objektus bei vietas. Pagal reikšmingumą lemiantį vertingųjų savybių pobūdį ar jų derinį archeologinis nekilnojamasis kultūros paveldas yra praeities ūkinės ar gynybinės veiklos, gyvenamosios, laidojimo ar kulto vietos, jų kompleksai arba vietovės, kurių vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra archeologiniai tyrimai ir radiniai. Apskaitos dėmenys apibrėžti kaip inventorizavimas, konkrečių nekilnojamųjų kultūros vertybių atskleidimas ir registravimas. Sprendimą dėl objektų įrašymo į registrą priima tuo tikslu sudarytos sudarytos nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos, kurios taip pat nustato kultūros paveldo objektų reikšmingumą, vertingąsias savybes ir apibrėžia teritorijų ribas. Įstatymas numato ir Kultūros vertybių registro sąsają su Nekilnojamojo turto registru ir kitais valstybės registrais, kadastrais, klasifikatoriais, specializuotais duomenų bankais, taip pat su valstybinių programų, bendrojo, detaliojo ir specialiojo planavimo organizatoriais.

Po 1943 metų pirmą kartą patvirtinamos ir inventorizacijos taisyklės²²⁵, numačiusios koordinavimo, organizavimo ir vykdymo reikalavimus.

Archeologinio paveldo vertinimo kriterijai išliko nepakitę, reikšmingais laikomi ir į Kultūros vertybių registrą teikiami įrašyti archeologiniai objektai praėjusieji amžiaus cenzo (iki XVIII a. II ketvirčio) ir autentiškumo požymių patikrą²²⁶.

Posovietinėje kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančiuose teisės aktuose iki 2004 m. buvo įtvirtinta sovietmečiu Lietuvoje išvystyta nekilnojamojo archeologijos paveldo samprata (1994 m. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme archeologinių objektų apibrėžimas analogiškas pateiktam 1972 patvirtintoje Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcijoje). 2004 m. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme archeologijos paveldo sąvoka išreikšta sujungus tradicinį Lietuvoje apibrėžimą (praeities ūkinės ar gynybinės veiklos, gyvenamosios, laidojimo ar kulto vietos) su Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijoje pateikiamu (kurių vienintelis arba vienas iš pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra archeologiniai tyrimai ir radiniai). Tačiau poįstatyminiuose aktuose lieka kvestionuotinas (tarptautinėse konvencijose neapibrėžiamas) archeologijos paveldo amžiaus kriterijus, įvestas į

²²⁴ LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2004 10 19, Nr. 153-5571 http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008-03-21]

²²⁵ Dėl nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo taisyklių patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas. 2005. Nr. IV-310 // Valstybės žinios. 2005-07-16. Nr. 86-3240

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=259742&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 25]

²²⁶ Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas. 2005. Nr. IV-150 // Valstybės žinios. 2005-04-23. Nr. 52-1756

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=254663&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 25].

Lietuvos paveldosaugos teisinę bazę siekiant eliminuoti XVII-XIX a. kaimo kapinių traktavimą archeologijos paveldo objektais. Estijos²²⁷ ir Latvijos²²⁸ kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančiuose įstatymuose archeologijos paveldo apibrėžimas nedetalizuojamas ir apsiriboja archeologinės vertės priskirimu objektams, tuo tarpu Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos neratifikavusios Rusijos²²⁹ analogiškame įstatyme pateiktas šioje konvencijoje įtvirtas archeologijos paveldo apibrėžimas.

3.3.2 Valstybinių paveldosaugos institucijų veikla archeologijos paveldo apskaitoje

1990 05 24 m. įsteigiamas Paminklotvarkos departamentas prie LVR, kuriam nustatytas vienas iš svarbiausių uždavinių – rengti ir įgyvendinti valstybės strategiją istorijos ir kultūros paminklų apskaitos srityje²³⁰. 1991 03 27 Paminklotvarkos departamentas, leidus LR Vyriausybei, įsteigia Lietuvos kultūros paveldo mokslinį centrą (LKPMC), panaikinus Mokslinę metodinę kultūros paminklų tarybą. Lietuvos kultūros paveldo moksliniam centrai pavedama atlikti paveldo apskaitos ir mokslinio tyrimo bei metodikos veiklą²³¹.

1990 06 12 įkūrus LR Kultūros paminklų apsaugos inspekciją (KPAĮ), kuriai, kaip minėta, buvo suteikta teisė įtraukti į laikiną istorijos ir kultūros paminklų apskaitą trejiems metams naujus objektus ir minėtam laikotarpiui nustatyti šių objektų teritorijas, iki 1995 metų Lietuvoje archeologijos objektų apskaitą vykdė dvi institucijos – LKPMC ir KPAĮ. KPMC naujus archeologijos objektus įrašydavo į „Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą“ (IP), o KPI tokius objektus įtraukdavo į laikinąją apskaitą (LA). Nors šios dvi įstaigos keisdavosi informacija, tačiau neišvengta nesklandumų, dažnai tas pats objektas būdavo įrašomas į abu sąrašus.

1995 m. remiantis LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu, reorganizavus KPI ir Paminklotvarkos departamentą, sudaromas Kultūros vertybių apsaugos departamentas. Kultūros vertybių apskaitą bei duomenų ir informacijos apie materialųjį paveldą kaupimą ir toliau atlieka KPAĮ, kuri tais pačiais metais reorganizuojama ir pavadinama Kultūros paveldo centru (KPC). KPC archeologijos skyriaus darbuotojai, remiantis naujuoju Įstatymu ir poįstatymiais

²²⁷ Heritage Conservation Act (Muinsuskaiteseadus) // <http://www.pcleu.de/partners/kaali/heritage.php> [Žr.: 2008 04 10].

²²⁸ Republic of Latvia Law On Protection of Cultural Monuments // <http://www.km.gov.lv/ui/main.asp?id=11033> [Žr.: 2008 04 10].

²²⁹ ОБ ОБЪЕКТАХ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ (ПАМЯТНИКАХ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ) НАРОДОВ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ // <http://www.kodeks.ru/noframe/com-spec-library?d&nd=901820936&prevDoc=9010022&mark=0G91H100000V2K288GNEV0GJFR6N25IGBV433OEGAQ14CFB303RADTIR>

²³⁰ „Dėl Paminklotvarkos departamento prie LRV pagrindinių funkcijų ir organizacinių klausimų“ LRV nutarimas Nr. 220. 1990 06 16 // Valstybės žinios. 1990 07 10. Nr. 19-502

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=3571&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 10]

²³¹ Paminklotvarkos departamento įsakymas Nr. 16. 1991 04 02.

aktais pagrindinį dėmesį sutelkė į archeologinių vietų kultūros vertybių unifikuotų pagrindinių apskaitos dokumentų sudarymą.

NKVAĮ numatytą savivaldybių vaidmenį kultūros vertybių apskaitoje sumenkino 1995 m. įsigaliojęs Apskritis valdymo įstatymas²³², tokią teisę suteikęs ir apskrities valdytojui.

Remiantis 2004 m. priimtu Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu, Kultūros vertybių apsaugos departamento pavadinimas pakeičiamas į Kultūros paveldo departamentą (KPD), jame įsteigiama apskaitos tarnyba, kurios svarbiausias uždavinys yra užtikrinti kultūros paveldo apskaitą vykdant nacionalinę kultūros paveldo apsaugos politiką²³³. Apskaitos skyrius pagrindinį dėmesį skyrė naujo, šiuolaikinius poreikius atitinkančio registro sukūrimui. KPD sudaroma Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba, jos sudėtyje yra archeologinio nekilnojamojo kultūros paveldo specialistas. Iki 2008 metų respublikoje, remiantis naujuoju įstatymu, įsteigiamos dar kelios nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos, tačiau tik KPD taryboje svarstomi archeologinių objektų apskaitos klausimai.

3.3.3 Nekilnojamojo archeologijos paveldo inventorizavimas, atskleidimas ir registravimas

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, iki 1995 m. galiojo 1977 m. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas, taip pat šio įstatymo poįstatymiais aktais reglamentuota archeologinių objektų inventorizavimo tvarka. Iki 1995 m. KPMC ir Istorijos institutas dar gana aktyviai organizavo žvalgomasias archeologines ekspedicijas, po to tokių ekspedicijų skaičius gerokai sumažėjo. Tam įtakos turėjo kelios priežastys: finansavimo sumažėjimas, specialistų darbo koncentravimas ruošiant žinomų archeologinių objektų naują apskaitos dokumentaciją bei taip pat nuosavybės pasikeitimo procesai, nes nauji žemės savininkai nenoriai įsileidžia archeologus į savo valdas, baimindamiesi žemės naudojimo apribojimų aptikus archeologinį objektą²³⁴. Archeologinių žvalgymų patirtį ir problemas 1995 m. apžvelgęs G. Zabiela konstatavo, kad šio pobūdžio tyrimai turi didelį potencialą, ką įrodo atrandami nauji archeologiniai objektai²³⁵. Lietuvos teritorija nevienodai žvalgyta teritoriniu atžvilgiu,

²³² Apskritis valdymo įstatymas // Valstybės žinios. 1994-12-30. Nr. 101 2015

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15139&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 15]

²³³ Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Apskaitos skyriaus nuostatai. KPD direktoriaus 2006-02-21 įsakymas Nr. I-061.

²³⁴ Kompensavimo mechanizmas už apribotą veiklą buvo įteisintas tik 2004 m. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme, tačiau ir tai neišsprendė šios problemos.

²³⁵ P.vz. Marvelės kapinynas, Stirnių bei Naujosios Rėvos piliakalniai šalia Vilniaus. Iki šiol nėra lokalizuoti literatūroje minimi objektai miestuose (Žygimanto Augusto vasaros rezidencija Vilniuje, sunaikinto Gibišių piliakalnio vieta šalia Klaipėdos) G. Zabiela. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje. Vilnius. 1997. P.46-48.

pasigendama ir tikslinių, mokslinius uždavinius sprendžiančių, konkretaus tipo ar chronologijos archeologinių objektų paieškos programų²³⁶.

Pasikeitus žemės nuosavybės formai, nuo devintojo dešimtmečio itin sumažėjo signalų dėl vienokių ar kitokių aptinkamų archeologiškai vertingų objektų ar radinių, nors dėl statybų plėtros smarkiai išaugo žemės judinimo darbų intensyvumas. Neigiamai informacijos apie archeologinius radinius paviešinimą įtakojo iki 1995 galiojusi sovietinė lobių konfiskacinė tvarka, radėjui numachiusi 25% surasto lobio vertės. Įtakos turi ir bendras visuomenės nusivylimas valdymo įstaigomis bei netobula teisinė baze, kas sąlygojo nepalankią atmosferą plėtotis visuomenės ir archeologų ar paveldosaugininkų kontaktams. To pasekoje beveik neviešinama informacija apie atsitiktinius archeologinius radinius ir jų radimvietes.

Pokyčiai po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo neigiamai įtakojo archeologinių žvalgymų sritį, tačiau sudarė sąlygas plėtoti naujus archeologinių objektų paieškos metodus. 1996 metais KPC buvo pradėta aerofotografijos rėmimo programa, kurios pagrindinės nuostatos buvo fotografuoti jau žinomus kultūros paveldo objektus, bei ieškoti naujų archeologijos paminklų. 1996, 1999-2002 m. buvo fotografuojami piliakalniai, galimos gyvenviečių ir kapinynų vietos, kultūrinio kraštovaizdžio elementai. Buvo gauta daug vertingos informacijos, pavyko nustatyti eilės archeologinių objektų iki šiol nežinomas radimosi vietas. Šiuo metu Kultūros vertybių apsaugos departamento aerofotografijos archyve yra sukaupta per 1000 vnt. negatyvų. Tobulinti įgūdžius aerofotografavime bei nuotraukų dešifravime padėjo ir užsienio specialistai²³⁷. Aerofotografijos panaudojimo archeologijos objektų paieškos tikslais Lietuva, sovietmečiu dėl politinių (karinių), o vėliau dėl finansinių priežasčių, gerokai atsiliko nuo Vakarų valstybių, bet Rytų Europos regiono kontekste aerofotografijos panaudojimas Lietuvos archeologijoje nevėlavo. Pavyzdžiui Lenkijoje šis metodas inicijuotas (objektų paieškos, o ne fiksavimo tikslais) taip pat 1996 metais ir jau 1998 metais aprėpė daugelį vaivadijų, pasiekiant gerų rezultatų²³⁸.

Pradėti vystyti ir geofiziniai archeologinių objektų tyrimo metodai, tiesa, pagrinde atskleidimo tikslais²³⁹. Deja, Lietuvoje iki šiol dar menkai pažįstami geocheminiai tyrimai, tuo tarpu kai Latvijoje jie naudojami jau nuo XX amžiaus devintojo dešimtmečio²⁴⁰.

²³⁶ Menkas žinomų senojo žalvario amžiaus, viduramžių ir kt. archeologinių objektų skaičius.

²³⁷ R. Žvirblis. Kultūros vertybių inventorizavimas ir dokumentavimas naujų technologijų bazėje // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P.20-21.

²³⁸ Z. Kobyliński. Polska: ochrona dziedzictwa archeologicznego // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.267.

²³⁹ 1996 m. siekiant patikslinti buvusios pilies planą ir pabandyti preliminariai nustatyti kultūrinio sluosnio intensyvumą geofiziniai metodai pasitelkti Senųjų Trakų piliavietėje. Kuncevičius A. Senųjų Trakų piliavietės tyrinėjimai 1996 ir 1997 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 – 1997 m., Vilnius, p. 259

²⁴⁰ A. Šne. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // Archaeologia Polona. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 104.

Pradedant naujų archeologinių objektų paieška, Lietuvoje pradėta vystyti ir povandeninė archeologija, kuri šiuo požiūriu yra gana perspektyvi: skaidresni ežerai bei Baltijos jūros pakrantė, beveik netyrinėti. Intensyvesni povandeniniai žvalgymai pradėti devintojo dešimtmečio antroje pusėje. Pagrindė ieškota istoriniuose šaltiniuose minimų tiltų ir kitokių objektų liekanų. Dažniausiai mokslo institucijų (talkinant užsienio specialistams) organizuotos povandenininkų ekspedicijos aptiko viduramžių tiltus Galvės ežere (Trakų mieste), Asvejos (Dubingių) ežere (Molėtų r.), Zaraso ežere. 2000 m. KPC archeologo vadovaujama ekspedicija Luokeso ežere (Molėtų r.) surado I tūkst. pr. Kr. polinę gyvenvietę²⁴¹. Pastaraisiais metais Klaipėdos universiteto iniciatyva ieškant archeologinių objektų žvalgoma ir Baltijos jūra. Minėtų povandeninių žvalgymų rezultatas – 5 į Kultūros vertybių registrą įrašyti po vandeniu esantys archeologiniai objektai.

Devintojo dešimtmečio viduryje sovietinė kultūros paminklų apskaitos tvarka pakeičiama įvedus 7 apskaitos dokumentų tipus, iš kurių archeologijos objektams privalomai pildomi „Kultūros vertybės registravimo duomenų lapas“, „Archeologijos objekto aprašas“ bei „Teritorijos ir individualių apsaugos zonų (jeigu jos nustytos) planas (M 1:10000 ir M 1:5000, M 1:2000, M 1:500, M 1:200, M 1:100)“. Dokumentus ruošiantis specialistas gali parengti „Visumos, sudėtinių dalių, vertingiausių elementų, ženklų, įrašų fiksaciją“, jei nusprendžia, kad ji reikalinga. Tyrimų, archyvinė, ikonografinė medžiaga (svarbiausių ir retų dokumentų kopijos) įvardijama kaip pageidautina apskaitos dokumentuose. Apskaitos dokumentai kaupiami kultūros vertybių pagrindiniame dosjė²⁴². Archeologinės vietos aprašą sudarė keturi punktai: 1. Bendrieji duomenys (pavadinimas, vardas, komplekso dalys, adresas, informacija apie nuosavybę, valdytoją ir panaudojimą); 2. Apibūdinimas (informacija apie aplinką, teritorijos paviršių, plotą, istorinius duomenis, padavimus, būklę, sužalojimus bei situacijos aprašymas); 3. Tyrimai (duomenys apie žvalgymų ir tyrinėjimų rezultatus, radinius, jų saugojimo vietą, kultūrinę-etninę objekto priklausomybę bei šaltinių ir literatūros sąrašas); 4. Kiti duomenys (informacija apie kultūrinę-visuomeninę vertę ir jos pagrindimą bei aprašą užpildžiusį asmenį). Po penkių metų aprašų pildymo taisyklės nedaug pakoreguojamos²⁴³, bet esminiai principai išliko nepakitę.

Nuo 2005 metų, remiantis naujuoju Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu, pagrindiniu nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų apskaitos dokumentu patvirtinamas

²⁴¹ Archeologijos paveldo apsauga // Lietuvos kultūros paveldo atgimimas. Vilnius. 2004.

²⁴² LR KM Kultūros vertybių apsaugos departamento Kultūros paveldo centras. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos dokumentai. 1995. // KPD archyvas.

²⁴³ Dėl kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklių, patvirtintų Kultūros vertybių apsaugos departamento 1995 11 24 įsakymu Nr. 145 ir nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos dokumentų, patvirtintų 1995 05 02 įsakymu Nr. 47 dalinio pakeitimo. // KPD archyvas.

Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos aktas²⁴⁴, kurį patvirtinus Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryboje objektas įregistruojamas Kultūros vertybių registre kaip pavienis, kompleksinis objektas arba kultūros paveldo vietovė. Akte fiksuojama informacija apie vertybės vertingųjų savybių pobūdį ar jų derinį, reikšmingumą, pavadinimą, vardą, adresą, teritoriją, vertingąsias savybes, šaltinius ir literatūrą. Jo prieduose pateikiama teritorijos ribų planas, fiksacija, nekilnojamojo turto registro informacija bei tyrimų medžiaga. Vertinimo tarybos akto pildomas numatytas kompiuteriniu būdu, jame fiksuota informacija, patvirtinus Akta, perkeliama į registro centrinę duomenų bazę, tad iš esmės nuo 2005 metų Lietuvoje kultūros paveldo inventorizacija įgauna skaitmeninį pavidalą, kas jau ne mažiau kaip prieš 10 metų buvo inicijuota daugelyje Europos valstybių²⁴⁵.

Nuo 1995 m. archeologinių objektų teritorijas nustatinėja KPC Archeologijos skyrius, o teritorijų planus (M 1:10000, M1:5000), pagal „Nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijų ribų nustatymo bendrąsias taisykles“²⁴⁶. Naujos „Nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijų ribų nustatymo bendrosios taisyklės“, reglamentavo koordinacių pagal valstybinę 1994 m. ar 1942 m. koordinacių sistemą nurodymą teritorijų planuose (ne mažiau 3 taškų, kai plotas didesnis negu 500 m² bei vienas taškas, kai plotas mažesnis). Kartografavimas palengvėjo ir patobulėjo KPC praeito dešimtmečio antroje pusėje pradėjus naudoti specialias geografinių informacinių sistemų (GIS) pagrindu veikiančias programas bei globalios padėties nustatymo prietaisus (GPS). Nuo 2005 metų, nustatant archeologinių objektų teritorijos ribas, jau privaloma pateikti visas apibrėžtų teritorijos ribų posūkio taškų geografines koordinatas.

Nekilnojamojo archeologijos paveldo atskleidimas

Po nepriklausomybės atgavimo, bandant pagerinti kultūros paveldo apskaitos situaciją, archeologinių objektų sąrašus daugiau kiekybiškai nei kokybiškai papildė IP ir LA sąrašai. Nemažos dalies archeologiniais traktuotų objektų kultūrinė vertė nebuvo pagrįsta, todėl nuo 1993 metų KPC kasmet organizuojamos Archeologinių vietų apskaitos ir tyrimų programos, kurių pagrindu iki 2000 metų tyrinėtas 361 archeologinis objektas²⁴⁷. Tyrimus vykdė Kultūros paveldo centro, Lietuvos istorijos instituto, Vilniaus universiteto bei kitų įstaigų archeologai.

²⁴⁴ Dėl Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos akto formos patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas Nr. ĮV-390. 2005 // Valstybės žinios, 2005-09-22, Nr. 113-4134

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262268&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 22]

²⁴⁵ Sweetman D. Irlandia: dziedzictwo kulturowe – ramy prawne i instytucjonalne // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.135.

²⁴⁶ LR KM Kultūros vertybių apsaugos departamento Kultūros paveldo centras. Nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijų ribų nustatymo bendrosios taisyklės. 1995. // KPD archyvas.

²⁴⁷ B. Dakanis. Archeologinių vietų kartografavimas // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P.71.

Archeologinių objektų klasifikacija aptariamuoju laikotarpiu taip pat nebuvo pastovi. NKVAI archeologinių vertybių įvardijimas buvo analogiškas 1972 metų Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcijoje nurodytam archeologinių paminklų apibrėžimui: Piliakalniai, senoviniai pylimai, kiti senovės gynybiniai įtvirtinimai, senovės gyvenamosios ir dirbtuvių vietos, senovės statinių griuvėsiai ir liekanos, alkos, alkakalniai ir kitos senovės religinio kulto vietos, aukurai, akmenys su dubenimis, pėdomis, įrašais ir kitais ženklais, žemgrindos, kūlgrindos ir kiti senovės keliai, pilkapiai, kapinynai ir kitos senovės laidojimo vietos. 2002 metais, archeologinės vietos tipiniame apsaugos reglamente²⁴⁸, vartojamas archeologinių vietų, kurioms priklauso: senovės gamybos vietos (dirbtuvės, deguto varymo, medžio anglių degimo, metalų lydymo), senovės gavybos vietos (balų rūdos, gintaro ir titnago kasyklos), senovės gynybiniai įrenginiai (įtvirtintos senovės karinės stovyklos, piliakalniai, piliavietės, senovės gynybiniai įtvirtinimai), senovės gyvenamosios vietos (dvarvietės, įtvirtintos senovės gyvenvietės, kaimavietės, miestų vietos, senovės gyvenvietės, sodybvietės), senovės hidrotechniniai įrenginiai (senovės kanalai, šuliniai ir tvenkiniai), senovės kulto vietos (apeiginiai akmenys, paleoastronominiai įrenginiai, šventyklų ir vienuolynų vietos), senovės laidojimo vietos (kapinynai, pilkapynai, pilkapiai, pilkapių vietos, mirusiųjų deginimo vietos), senovės transporto vietos (senovės keliai, prieplaukos, tiltai ir uostai), senovės žemdirbystės vietos, terminas. Naujojo registro 2005 m. nuostatai patvirtino 15-kos poklasių archeologinių objektų klasifikaciją (archeologinė vieta, senovės gamybos vieta, senovės gavybos vieta, senovės gynybinis įrenginys, senovės gyvenvietė, senovės kelias, senovės kulto vieta, senovės laidojimo vieta, senovės uostas, paleoastronominis įrenginys, senovės prieplauka, piliakalnis, piliakalnio gyvenvietė, senovės tiltas, senovės žemdirbystės vieta), su 78 galimomis reikšmėmis²⁴⁹.

Jau minėta, kad po nepriklausomybės atgavimo pirmą kartą Lietuvos paveldosaugos istorijoje paruošiami ir patvirtinami kultūros paveldo objektų įtraukimo į registrą kriterijai, kurie archeologiniams objektams numato tik amžiaus cenzo (iki XVIII amžiaus pradžios) patikrą be kitų papildomų vertinimų. Šis amžiaus cenzas kvestionuotinas, kadangi tarptautiniai archeologijos paveldo apsauga reglamentuojantys dokumentai netaiko chronologinių kriterijų archeologijos paveldui apibrėžti. XVIII amžiaus riba apibrėžiant archeologinius objektus naudojama ir Rusijos paveldosauginėje praktikoje, tačiau ji nėra reglamentuota teisės aktais, todėl dažnai į paveldosaugos teisinio

²⁴⁸ Dėl nekilnojamojų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo. LVR nutarimas. 2002. // Valstybės žinios, 2002-02-06, Nr. 13-499

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159431&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 14 25]

²⁴⁹ Dėl Kultūros vertybių registro įsteigimo ir kultūros vertybių registro nuostatų patvirtinimo. LR Vyriausybės nutarimas. Nr. 1053. 2005. // Valstybės žinios. 2005-10-01, Nr. 117-4238

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262754&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 24]

reguliavimo sferą įtraukiami ir vėlesni objektai (bet griežtai iki XX a. ribos)²⁵⁰. Estijoje taip pat praktikuojama XVIII a. riba archeologijos paveldui apibrėžti, nors archeologiniais objektais registruota daug XIX a. kaimo kapinių bei XX a. pradžioje aukojimams dar naudotų šaltinių ar medžių²⁵¹. Lietuvoje tokio pobūdžio objektai nuo 1994 m. priskiriami mitologinių kategorijai.

Kadangi NKVAĮ numatė reikšmingiausių kultūros paveldo vertybių skelbimą „kultūros paminklais“, atsižvelgiant į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašo formavimo kriterijus, ICOMOS dokumentus ir Prancūzijos, Anglijos bei Lenkijos patyrimą²⁵², 1996 KVAD patvirtino „Laikinuosius kriterijus“ objektams atrinkti „kultūros paminklo“ statusui, kurie „aiškius požymius turinčias, nuo seniausiųjų laikų iki XVIII amžiaus archeologijos vertybes“, įvertinus ekspertų komisijai ar tarybai, rekomenduoja skelbti „kultūros paminklais“. NKPAĮ taip pat liko „kultūros paminklo“ terminas, kuris eksplikuojamas kaip „nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektai“. Nacionalinę reikšmę objektams siūlo Vertinimo taryba, atskirų kriterijų nėra nustatyta. 1996 – 2003 metais LR Vyriausybė kultūros paminklais paskelbė 908 archeologinius objektus, kas sudaro apie 90 procentų visų kultūros paminklais paskelbtų kultūros paveldo objektų ir apie 40 procentų visų registruotų archeologinių objektų²⁵³. Tai parodo nekvestionuotiną archeologijos paveldo vertės suvokimą Lietuvoje. Kita vertus, tokia archeologinių objektų, paskelbtų kultūros paminklais proporcija galėjo įtakoti NKVAĮ nustatyta tokio statuso vertybių finansavimo lengvatų galimybė, nes didelė dalis archeologinių objektų teritorijų yra valstybinėje žemėje.

Nekilnojamojo archeologijos paveldo registravimas

Nuo 1991 iki 1995 metų archeologiniai objektai registruoti įtraukiant juos į tris sąrašus: Lietuvos Respublikos archeologinių paminklų, Laikinosios apskaitos bei Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašus. Dėl supaprastintos tvarkos intensyviausiai registracija vyko į savo pobūdžiu laikinus IP ir LA sąrašus – iki 1995 m. juose įregistruoti 24 rūšių 459 objektai²⁵⁴.

Nuo 1995 metų, remiantis NKVAĮ, įsteigiamas Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių registras, kurį sudaro penki sąrašai pagal vertybių tipus, vienas iš jų – Archeologijos vertybių sąrašas. Jo struktūrą sudarė septyni stulpeliai, kuriuose fiksuojamas eilės

²⁵⁰ A. Smirnov. Rosja: systemy i glówne zasady ochrony zabytków archeologicznych. // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.303.

²⁵¹ National Heritage Board. <http://www.pcl-eu.de/partners/kaali/heritage.php> [Žr. 2008-04-26]

²⁵² J. R. Glemža. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius. 2002. P. 63.

²⁵³ Palyginimui, Lenkijoje įteisintas panašus statusas „Pomnik historii“, kurio skelbimui nustyti kriterijai ir procedūros archeologiniams objektams šiuos kriterijus: „žymėti ryškią žmogaus egzistenciją ar veiklą bei turėti vertingus kultūrinius sluoksnius ir radinius“. Lenkijoje tik 25 objektai pripažinti „istorijos paminklais“, iš kurių archeologinis tėra vienas. // http://www.wrotapomorza.pl/pl/kultura/zabytki/pomniki_historii/kryteria [Žr.: 2008 04 25]

²⁵⁴ P. Tebelškis. Archeologijos paminklų, esančių IP ir LA sąrašuose, apskaita, kartografavimas, archeologijos žvalgomieji tyrimai // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Mokslinės konferencijos pranešimai. Vilnius. 2001. P. 114.

numeris, pavadinimas, adresas, situacija, teritorijos plotas ir įrašymo data²⁵⁵. Kartu su naujuoju registru kuriama ir NKVAĮ numatyta kompiuterizuota informacinė sistema, kurioje kaip ir apskaitos dokumentuose fiksuojami pagrindiniai nekilnojamųjų kultūros vertybių duomenys. Ši sistema nuo 1997 tapo prieinama visuomenei internetu (<http://195.182.68.156/DB/>), bet, nors ir nuolat tobulinta, neatitiko savo laikmečio poreikių dėl informacijos ribotumo (nebuvo svarbios objektų geografinės padėties, teritorijų vaizdinės informacijos) ir paieškos galimybių siaurumo.

Įrašymo į Registrą procedūra buvo apsinkinta teisės aktais numatytais derinimais su Valstybine paminklosaugos komisija, po kurio Kultūros vertybių apsaugos departamente paruošiamas įsakymo dėl įrašymo į Registrą projektas ir tik paskelbus jį "Valstybės žiniuose" kultūros vertybės būdavo įregistruojamos. Tai gerokai užtęsdavo šį procesą.

Pagrindinė archeologinių objektų apskaitos bare dirbančių specialistų veiklos kryptis nukrepiama į naujų apskaitos bei registravimo dokumentacijos ruošimui ir iki 2005 metų pagal naują tvarką įregistruojami (dauguma perkeliama iš senųjų – IP, LA, Archeologinių paminklų, sąrašų) 1964 archeologiniai objektai. Senuosiuose sąrašuose, kaip archeologinės vertybės liko 636 objektai. Palyginimui, Airijoje, kurios plotas panašus į Lietuvos, priskaičiuojama apie 120 000²⁵⁶ archeologinių objektų (neskaitant Šiaurinės Airijos, kurioje įregistruota 14500 objektų²⁵⁷), Danijoje apie 128000²⁵⁸, Latvijoje - 2514²⁵⁹; Estijoje - 6542²⁶⁰.

2004 metų NKPAĮ įteisino naują objektų įrašymo į registrą procedūrą. Sprendimą dėl objekto įrašymo į Registrą priima Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos (Vertinimo tarybos), kurias sudaryti turi teisę Kultūros paveldo departamentas ir savivaldybių paveldosaugos padaliniai. Registravimo procedūra supaprastėjo, duomenis Vertinimo taryboms gali teikti ir tradicinės religinės bendruomenės, bendrijos ir centrai, taip pat studijų bei kitos valstybinės tyrimų institucijos.

2005 09 29 LR Vyriausybė nutarė įsteigti naują Kultūros vertybių registrą bei patvirtinti jo nuostatus²⁶¹, numačiusius Registro duomenų kaupimą duomenų bazėje, kurią sudaro atributinių ir geoinformacinių duomenų posistemės. Naujasis Registras pradeda veikti 2008 metų pradžioje

²⁵⁵ LR KM Kultūros vertybių apsaugos departamento Kultūros paveldo centras. Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro struktūra. 1995. // KPD archyvas.

²⁵⁶ D. Sweetman. Irlandia: dziedzictwo kulturowe – ramy prawne i instytucjonalne // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.133.

²⁵⁷ N. Brannon. Wielka Brytania: dziedzictwo historyczne Irlandii Polnocnej // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.180.

²⁵⁸ C. Renfrew, P. Bahn, Archaeology: theories, methods and practice (2nd edition). 2000. P. 524.

²⁵⁹ Valsts kultūras pieminekļu. Aizsardzības inspekcija. <http://www.aialab.lv/kultura/ki04.htm> [Žr. 2008-04-26]

²⁶⁰ National Heritage Board. <http://www.pcl-eu.de/partners/kaali/heritage.php> [Žr. 2008-04-26]

²⁶¹ Dėl Kultūros vertybių registro įsteigimo ir kultūros vertybių registro nuostatų patvirtinimo. LR Vyriausybės nutarimas. Nr. 1053. 2005. // Valstybės žinios, 2005-10-01, Nr. 117-4238
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=262754&p_query=&p_tr2= [Žr.: 2008 04 24]

(<http://195.182.68.155/heritage/>), jo struktūroje numatyta kaupti Vertino tarybos akte fiksuotą informaciją apie kultūros paveldo objektus, kas vėlgi, kaip ir nuo 1995 metų, sąlygoja visų registruotų archeologinių objektų apskaitos dokumentų pertvarkymą pagal naują Vertinimo tarybos akto formą²⁶².

Naujas Registras išsprendė ir kelias esmines kultūros paveldo apskaitos problemas. Bene dažniausiai akcentuotas apskaitos trūkumas – kultūros paveldo objektų ir nekilnojamojo turto kadastro bei registro duomenų sąsajos nebuvimas. Naujasis Registras internetu integruotas su Nekilnojamojo turto ir kitais valstybės registrais ir kadastrais, teikia informaciją specializuotiems duomenų bankams, taip pat valstybinių programų, bendrojo, detaliojo ir specialiojo planavimo organizatoriams, jeigu jie yra valstybės ar savivaldybių institucijos, ir gauna reikiamus duomenis iš jų. Viešojo Registro aplikacijoje (lietuvių ir anglų kalbomis) visuomenei pirmą kartą tapo prieinama ir geografinė kultūros paveldo objektų informacija – padėtis ir teritorijos ribos.

Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje buvo suformuotas specifiką atitinkantis paveldosaugos juridinis pagrindas, užtikrinęs pakankamą nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos procesų teisinį reglamentavimą. Sovietmetyje susiformavusią archeologijos paveldo sampratą teisės aktuose pakeitė tarptautiniuose norminiuose dokumentuose įtvirtintas archeologijos paveldo suvokimo apibrėžimas. Nubrėžta takoskyra tarp archeologinio ir mitologinio pobūdžio objektų. Teisinio paveldosaugos reglamentavimo kaita sąlygojo, kad nuo 1995 m. nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos darbas sutelktas į naujų apskaitos dokumentų ruošimą, sumažėjo paveldosaugos institucijų veikla, nukreipta į naujų archeologinių objektų identifikavimą. Nėra pakankamai išnaudojamas po nepriklausomybės atgavimo Lietuvą pasiekęs naujų archeologinių objektų identifikavimo metodikų potencialas, tačiau inventorizavimas jau nuo 1994 m. vyksta pasitelkiant naujas technologijas (GIS, GPS), o šiuo metu registravimo procedūra yra pilnai kompiuterizuota. Sparti plėtra Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo iškėlė naujus reikalavimus kultūros paveldo apskaitai (ypač registrui) ir jos integracijai su kitomis socio – ekonominėmis valstybės raidos sritimis. Dėja tokia integracija iki šiol nėra įvykusi, tačiau didelių vilčių šiuo požiūriu teikia naujasis Kultūros vertybių registras, veikiantis interneto pagrindu, susietas su nekilnojamojo turto ir kitais valstybės registrais ir kadastrais bei palaikantis daugiakalbiškumą, tokiu būdu sudarant sąlygas formuoti tarptautiniams informacijos apie archeologijos paveldą mainams, kas itin svarbu šios paveldo kategorijos, kaip Europos žmonių kolektyvinės atminties ir kultūrinio identiteto elemento sampratos stiprinimui besivienijančios Europos kontekste.

²⁶² 2005 – 2008 m. KPD Vertinimo taryba priėmė sprendimus dėl 244 archeologinių objektų, iš kurių tik 77 nauji įrašyti į Registrą, o kitų duomenys tikslinti pagal naujus formuliarius.

Tai, kad nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos procesai Lietuvos paveldosaugoje susiformavo anksčiausiai bei buvo mažiausiai įtakojami ideologinių veiksnių (sovietmetyje), sąlygojo didelio šios srities įdirbio, patirties ir duomenų sukaupimą, dėl ko archeologijos paveldo apskaita Lietuvoje yra geriausiai tvarkoma lyginant su kitomis paveldo kategorijomis.

Išvados

Nekilnojamojo archeologijos, kaip jautraus, baigtinio ir neatsinaujinančio paveldo apskaita yra pirmas ir svarbiausias etapas jo apsaugos procese. Pagrindiniai šios paveldo kategorijos apskaitos dėmenys yra inventorizavimas, atskleidimas ir registravimas.

Inventorizavimo procese archeologiniai objektai identifikuojami bei fiksuojama svarbiausia paveldosaugai ir archeologijos mokslui būtina informacija apie jų pobūdį, lokalizaciją, išlikimą, grėsmes ir kt. Archeologinių objektų identifikavimas yra specifinė, reikšmingų finansinių, organizacinių ir intelektinių pastangų reikalaujanti veikla, svarbi moksliniu ir paveldosauginiu aspektais. Tai sudėtingiausias, lyginant su kitomis kultūros paveldo kategorijomis, procesas, kuriam pasitelkiamos įvairios metodikos, skirstomos į neardomasias ir ardomąsias. Apžvelgus skirtingų šalių patirtį, konstatuota, kad nekilnojamojo archeologijos paveldo identifikacija vykdoma visose paveldosaugos sistemas sukūrusiose valstybėse, tačiau tik nedaugelyje jų ši veikla yra metodiška ir sistematiška. Identifikavus archeologinį objektą, fiksuojami įvairūs pirminiai duomenys, kurių svarbiausi yra jo geografinę padėtį apibūdinanti informacija (kartografavimas).

Atskleidimo metu atliekami tyrimai, kurių metu nustatoma archeologinių objektų sudėtis, apimtis ir reikšmingumas. Atlikus įvairių Europos valstybių (ir JAV) paveldosauginių praktikų analizę, galima daryti išvadas, kad šiose šalyse yra įtvirtinti dvejopo pobūdžio pagrindiniai atskleidimo proceso tikslai: 1) kai tyrimai apsiriboja nustatymu ar objektas yra archeologinio pobūdžio ir būtinos paveldosaugai informacijos gavimu; 2) nustatymas archeologinio objekto vertės, kurios kriterijai vis dar tėra diskusijų objektas.

Atskleidus archeologinį objektą priimamas sprendimas dėl jo įregistravimo – statuso, užtikrinančio teisinę apsaugą, suteikimo. Įvairių šalių praktikoje archeologinių objektų registravimas kaip ir minėti atskleidimo proceso tikslai yra dvejopo pobūdžio: kai identifikuoti archeologiniai objektai registruojami be papildomos atrankos arba kai registruojami tik atrinkti pagal nustatytus kriterijus vertingais pripažinti objektai. Pastebėta, kad archeologinių objektų atranka registravimui dažniausiai įteisinta valstybėse, kuriose identifikuota labai daug archeologinių objektų. Lietuvoje nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos procese registravimas teisiškai įtvirtintas be papildomos atrankos procedūrų.

Išanalizavus pirmąjį nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos etapą Lietuvoje (1919–1945 m.), konstatuota, kad iki 1940 metų nebuvo juridinio pagrindo, reglamentuojančio archeologinių objektų apskaitą, o 1940 – 1945 metais, esant pakankamai teisinei bazei, bet nepalankioms istorinėms aplinkybėms, ši veikla nevyko. Nekilnojamojo archeologijos paveldo

apskaita apsiribojo inventorizacija, būtinas teisinės apsaugos archeologiniams objektams suteikimas registruojant nebuvo įgyvendintas.

Nepriklausomos Lietuvos valstybinių paveldosaugos institucijų veiklos archeologijos paveldo apsaugoje specifika daug kuom atkartojo XIX a. carinėje Rusijoje tarpusio intereso archeologijai pobūdį ir neprilygo artimiausių kaimyninių valstybių pasiekimams šioje srityje. Išskirtinė šiuo atžvilgiu V. Pryšmanto inicijuota archeologinių objektų inventorizacijos kampanija. Jos vykdymui bandyta pasitelkti užsienio valstybių patirtį šiame darbe, tačiau dėl etatinių specialistų trūkumo, inventorizavimo darbą pildant pagal švedišką modelį paruoštą dokumentaciją duomenimis apie archeologinėje literatūroje įvardintus objektus atliko nepakankamai paruošti entuziastai. Menkas tiesioginis archeologijos specialistų indėlis identifikuojant nekilnojamąjį archeologijos paveldą, lėmė, kad buvo inventorizuota daug ne archeologinio pobūdžio objektų. Atlikta analizė parodė, kad Lietuvoje 1918 – 1940 metais archeologijos objektams buvo skirtas pagrindinis paveldosaugos institucijų dėmesys, kitų paveldo objektų inventorizacija beveik nevykdyta. Sukaupta duomenų bazė apie archeologinius objektus suteikė daug informacijos vykdant archeologinių objektų apskaitą ateityje. Palyginus su kaimyninių valstybių patirtimi archeologijos paveldo apskaitoje, konstatuota, kad Lietuvoje ši veikla pasižymėjo kiekybiniais, bet ne kokybiniais rezultatais, nebuvo pasiektas pagrindinis archeologinių objektų apskaitos tikslas – teisinės apsaugos suteikimas.

Sovietmečio Lietuvoje didesnę šio laikotarpio dalį apskaitos veiklą reglamentavo Lietuvos specifikai neadekvatus sovietinės paveldosaugos teisinis pagrindas. Tačiau juridinė bazė buvo pakankama šiai veiklai vystyti ir pirmiesiems Lietuvos paveldosaugos istorijoje valstybiniu lygmeniu patvirtintiems archeologinių paminklų sąrašams sudaryti. Lietuvoje buvo suformuota efektyviai kultūros paminklų apskaitą koordinuojanti institucija. Archeologinių paminklų inventorizavimas ir jo medžiaga buvo sukoncentruoti archeologijos skyriuje, veikla tapo koordinuojama specialistų, išvengta dubliavimosi.

Dėl geopolitinių priežasčių sovietmečiu nebuvo galimybės vystyti Vakaruose plačiai praktikuojamų archeologijos paveldo identifikavimo metodikų (pvz. aerofotografijos), tačiau kiti veiksniai (žemės nuosavybės forma) buvo palankūs plėtoti archeologines žvalgomasias ekspedicijas objektų identifikavimui ir kartografavimui, kurių atžvilgiu Lietuva pranoko analogišką sovietinio bloko respublikų patirtį, nors ši veikla netapo sistematiška. Inventorizavimas vykdytas pagal tipinę visam sovietiniam blokui metodiką, tačiau laikotarpio pabaigoje buvo išvystyti Lietuvos archeologijos specifiką atitinkantys klasifikatoriai ir kriterijai. Daugelyje Vakarų valstybių po antrojo pasaulinio karo, sąlygojant ekonominiams plėtros veiksniams, pradėtos intensyviai formuoti archeologinių objektų duomenų bazės, kad galima būtų efektyviai teikti informaciją teritorijų

planavimo proceso vykdytojams. Lietuvoje, dėl nepalankių aplinkybių, archeologinių objektų kartografavimas ir įtraukimas į ūkinės veiklos planus pradėtas gana vėlai, dėl šios priežasties neišvengta nemažo kiekio archeologinių objektų praradimo.

Archeologinių paminklų sąrašai sovietiniame laikotarpyje, nors objektams formaliai ir suteikdavo teisinę apsaugą, praktikoje nepakankamai užtikrindavo archeologinių objektų apsaugą, neužtikrino jų viešojo pažinimo (buvo skirti „tarnybiniam naudojimui“).

Atlikus tyrimą nustatyta, kad sovietmečiu nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaita Lietuvoje vykdyta efektyviausiai, lyginant su kitomis sovietinėmis respublikomis, tačiau daug kuo nepriilygo Vakarų valstybių patirčiai šioje srityje.

1990 – 2008 m. Lietuvoje buvo suformuotas specifiką atitinkantis paveldosaugos juridinis pagrindas, užtikrinęs pakankamą nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos procesų teisinį reglamentavimą. Sovietmetyje susiformavusią archeologijos paveldo sampratą teisės aktuose pakeitė tarptautiniuose norminiuose dokumentuose įtvirtintas archeologijos paveldo suvokimo apibrėžimas. Teisinio paveldosaugos reglamentavimo kaita sąlygojo, kad nuo 1995 m. nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos darbas sutelkiamas į naujų apskaitos dokumentų ruošimą, sumažėjo paveldosaugos institucijų veikla, nukreipta į naujų archeologinių objektų identifikavimą. Nėra pakankamai išnaudojamas po nepriklausomybės atgavimo Lietuvą pasiekęs naujų archeologinių objektų identifikavimo metodikų potencialas, tačiau inventorizavimas jau nuo 1994 m. vyksta pasitelkiant naujas kompiuterines priemones. Sparti plėtra Lietuvoje po nepriklausomybės atgavimo išskėlė naujus reikalavimus kultūros paveldo apskaitai (ypač registru) ir jos integracijai su kitomis socio – ekonominėmis valstybės raidos sritimis, kas iki šiol nėra pakankamai įgyvendinta. Tai, kad nekilnojamojo archeologijos paveldo apskaitos procesai Lietuvos paveldosaugoje susiformavo anksčiausiai bei buvo mažiau įtakojami ideologinių veiksmų (sovietmetyje), sąlygojo didelio šios srities įdirbio, patirties ir duomenų sukaupimą, dėl ko archeologijos paveldo apskaita Lietuvoje yra geriausiai tvarkoma lyginant su kitomis paveldo kategorijomis.

Registration of Immovable Archaeological Heritage in Lithuania (summary)

Archaeological heritage is finite, non-renewable resource of human past. The most important stage of this heritage protection and use for public benefit is its recording. The objective of this master study is to reveal and evaluate immovable archaeological heritage recording process and its results in heritage protection of Lithuania.

The core components of immovable archaeological heritage recording are inventorization, evaluation and registration.

In heritage protection of Lithuania recording process of archaeological objects were initiated at the earliest comparing with other immovable cultural heritage ranges. Despite the fact that in the period of 1918-1940 there were no juridical base regulating cultural heritage recording, during 1934-1936 there were accomplished the inventorization of majority known archaeological objects.

The first registers of archaeological objects were compiles in soviet Lithuania also there were established the institution specialized in cultural heritage recording, but due to geopolitical reasons there were no possibilities to practice or develop methods of identification which were broadly used in the West archaeology (for example aerophotography). However another factors, such as land property form, were favourable for expanding archaeological survey expeditions. Moreover this cultural heritage sphere was at least influenced by ideology.

Juridical base for heritage protection recording finally was formed during 1990 – 2008, but since 1995 its alternation determined that labour of archaeological heritage recording was undiverted to preparing new documentation of recording forms, because of this reason new archeological survey expeditions declined. Also opportunities of new identification techniques are not enough availed, even since 1994 GIS and GPS are used for inventorization.

All above mentioned conditions determined that recording process of archaeological objects is the best arranged sphere comparing with other cultural heritage categories.

Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai šaltiniai:

- “Paminklo Nr.” blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 151.
- “Žemėlapis” blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 98.
- „Žinios iš Lietuvos žemės vardyno“ blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 204.
- Estijos archeologų taryba // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.125.
- KPCA F. 1. Ap. 1. B. 44. P. 192.
- KPCA. F.1.Ap.1.B.44.P.427
- Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.187-188.
- Latvijos Paminklų apsaugos įstatymas KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.127.
- Lietuvos archeologinių paminklų statistika // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 116. P. 25-25k.
- LTSR KM MMKPAT. Archeologijos, dailės, istorijos ir koordinacijos grupių 1972 metų darbo ataskaita // KPCA. F.27.Ap.2.B.35.
- LTSR KM MMKPAT. Archeologų grupės 1968 metų darbo ataskaita // KPCA. F.27.Ap.2.B.8
- LTSR KM MMKPAT. Tarybos 1969 metų darbo ataskaita // KPCA. F.27.Ap.2.B.16.
- Markevičienė J. Kultūros paveldo inventorizavimas :tikslai, metodai, strategija. KPC. Vilnius. 2000.
- Rozporządzenie Ministra sztuki i kultury w przedmiocie wpisywania zabytkow sztuki i kultury do inwentarza // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.196.
- Rozporządzenie Ministra Wyznan Religijnych i Oswiecenia Publicznego o prowadzeniu rejestru zabytkow // KPCA. F.1.Ap.1.B.1.P.136.
- Senovės kultūros paminklų apsaugos ir registracijos įstatymas (Projektas) // KPCA. F.1.Ap.1.B.12.P.255
- Senovės kultūros paminklų apsaugos įstatymas (Projektas) // KPCA. F.1.Ap.1.B.12.P.168-171.
- Valstybės Archeologijos komisijos statutas (Projektas), 1922 02 20 // KPCA. F. 1. Ap. 1. B. 129. L. 391-393.
- Archeologinio paminklo pasas // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.57.
- Istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos instrukcija // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.54.
- Kultūros archeologinių-istorinių paminklų apsaugos skyriaus sąrašai // VLMA. F.476.Ap.1.B.69.P.1-168.

- Kultūros paminklų apskaita ir apsauga // VLMA. F.476.Ap.1.B.151.P.14-18.
- Kultūros paminklų apskaita ir apsauga. Pranešimas archeologų-etnografų ataskaitinėje konferencijoje 1953 m. pabaigoje // VLMA. F.342.Ap.1.B.105.P.14-23.
- Kultūros-švietimo įstaigų komiteto raštas LTSR MT. 1949 // VLMA. F.476.Ap.1.B.74.P.3.
- LTSR Kultūros ministro įsakymas Nr.242a. 1966 08 08 // VLMA. F.342.Ap.1.B.1584.P.42-43.
- LTSR Kultūros ministro įsakymas Nr.98. 1955 09 06 // VLMA. F.342.Ap.1.B.427.P.151.
- LTSR Kultūros ministro J. Smilgevičiaus raštas LKP CK Sekretoriui A. Sniečkui // VLMA. F.342.Ap.1.B.105.P.4.
- LTSR Kultūros ministro J. Smilgevičiaus raštas LKP CK Sekretoriui A. Sniečkui // VLMA. F.342.Ap.1.B.105.P.4.
- Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos prie LTSR Kultūros ministerijos nuostatai. 1966 02 24 // VLMA. F.342.Ap.1.B.1584.P.99-101
- Paminklotvarkos departamento įsakymas Nr. 16. 1991 04 02.
- Pryšmantas V. Nurodymai nekilnojamiesiems senovės paminklams inventorizuoti. 1935. // NMMB. F. 57-61. P. 68.
- TSRS Kultūros ministerijos įsakymas Nr.583. 1955 09 06 // VLMA. F.342.Ap.1.B.427.P.151.
- V. Pryšmantas. Kiek ir kokių paminklų esama // NMMB. F. 57-24. P. 2
- О мерах улучшения охраны памятников культуры. 1948 // VLMA. F. 476. Ap.1. B.24.P.222-225.
- Паспорт памятника археологии // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.62.
- Постановления к составлению паспорта памятника археологии // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.P.181
- Vaitkevičius V. Kukaveičio šventvietės mįslės // Šiaurės Atėnai. 2008-05-02 nr. 891
- LR KM Kultūros vertybių apsaugos departamento Kultūros paveldo centras. Nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos dokumentai. 1995. // KPD archyvas.
- Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija. VGTU. Mašinėraštis. 2003.

Teisės aktai:

- Valstybės archeologijos komisijos įstatymas. Laikinosios vyriausybės žinios. 1919 08 28. P.1;

Valstybės archeologijos komisijos taisyklės. Laikinosios vyriausybės žinios. 1920 03 26.

P.1.

Vytauto Didžiojo Muziejaus Įstatymas // Vyriausybės žinios. Nr. 555. 1936 10 22.

Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus Statutas // Vyriausybės žinios. Nr. 583, 1937 07 31.

Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas // Vyriausybės žinios. Nr. 720. 1940 06 25.
5745.

Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti // LTSR kultūros paminklų apsauga.
Įstatymas ir įsakymai. 1940. P. 12-16.

„Kultūros paminklų inventorizacijos taisyklės“. Vilnius. 1943.

LTSR MT nutarimas Nr. 184. „Dėl Priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“ // LTSR AT ir MT žinios. 1949. Nr.8.

LTSR MT nutarimas Nr. 184. „Dėl Priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“ // LTSR AT ir MT žinios. 1949. Nr.8.

LTSR AT įsakas 1953 04 23 // LTSR AT ir Vyriausybės žinios. 1953. Nr. 5 (170).

Kultūros ministerijos nuostatai. LTSR MT nutarimas Nr.421. 1959 08 07 // LTSR AT ir Vyriausybės žinios. 1961 08 10. Nr.22 (187).

Kultūros paminklų apsaugos įstatymas // LTSR AT ir MT žinios. Nr. 11. 1967 04 20. Dok. 80.

Gamtos ir kultūros paminklų kartografavimo nurodymai. Vilnius. 1971.

Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija // Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija. Vilnius. Kultūros ministerija. 1975.

LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas // LTSR AT ir MT žinios. Nr.36. 1977 12 31. Dok. 470.

TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija. Vilnius. 1981.

Kapinių apskaitos ir kartografavimo darbų nurodymai. Vilnius. 1981.

Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija // LTSR kultūros ministerija. Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Vilnius. 1986.

LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. 1994 12 22. Nr. I-733 // Valstybės žinios. 1995-01-06. Nr. 3-37.

LR įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo įgyvendinimo // Valstybės žinios. 1995-01-27. Nr. 9-184

„Dėl Paminklotvarkos departamento prie LRV pagrindinių funkcijų ir organizacinių klausimų“ LRV nutarimas Nr. 220. 1990 06 16 // Valstybės žinios. 1990 07 10. Nr. 19-502

Dėl LR Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. AT nut. Nr. I-433. 1990 07 30 // Valstybės žinios. 199. Nr. 563

Lietuvos Respublikos kultūros paveldo inspekcijos laikinasis įstatymas // Valstybės žinios. 1990 08 31. Nr. 24-598

Apskritis valdymo įstatymas // Valstybės žinios. 1994-12-30. Nr. 101 2015

LR KM Kultūros vertybių apsaugos departamento Kultūros paveldo centras. Nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijų ribų nustatymo bendrosios taisyklės. 1995. // KPD archyvas.

Dėl kultūros vertybių aprašų pildymo taisyklių, patvirtintų Kultūros vertybių apsaugos departamento 1995 11 24 įsakymu Nr. 145 ir nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos dokumentų, patvirtintų 1995 05 02 įsakymu Nr. 47 dalinio pakeitimo. // KPD archyvas.

LR KM Kultūros vertybių apsaugos departamento Kultūros paveldo centras. Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro struktūra. 1995. // KPD archyvas.

Siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą archeologinių vietovių vertinimo kriterijai ir tvarka. 1996. Kultūros paveldo centras.

Dėl pataisytos 1992 metų Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencijos ratifikavimo įstatymas // Valstybės žinios 1999 11 25. Nr. 100-2890

KVAD įsakymas 2001 m. rugsėjo 3 d. Nr. 318 “Dėl Kultūros vertybių apsaugos departamento leidimų atlikti archeologinius tyrimus išdavimo tvarkos ir Mokslinės archeologijos komisijos nuostatų patvirtinimo” Valstybės žinios. 2001-09-07. Nr. 77-2717

Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo. LRV nutarimas. 2002. // Valstybės žinios, 2002-02-06, Nr. 13-499

Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 2004 10 19, Nr. 153-5571

Dėl nekilnojamųjų kultūros vertybių vertinimo ir atrankos kriterijų aprašo patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas. 2005. Nr. IV-150 // Valstybės žinios. 2005-04-23. Nr. 52-1756

Dėl nekilnojamojo kultūros paveldo inventorizavimo taisyklių patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas. 2005. Nr. IV-310 // Valstybės žinios. 2005-07-16. Nr. 86-3240

Dėl Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos akto formos patvirtinimo. LR kultūros ministro įsakymas Nr. IV-390. 2005 // Valstybės žinios, 2005-09-22, Nr. 113-4134

Dėl Kultūros vertybių registro įsteigimo ir kultūros vertybių registro nuostatų patvirtinimo. LR Vyriausybės nutarimas. Nr. 1053. 2005. // Valstybės žinios. 2005-10-01, Nr. 117-4238

Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Apskaitos skyriaus nuostatai.
KPD direktoriaus 2006-02-21 įsakymas Nr. Į-061.

Paveldo tvarkybos reglamentas. Archeologinio paveldo tvarkyba. Projektas.
http://www.heritage.lt/t_aktai/projektai/archeologijos_PTR_Projektas%20II.doc

Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (89) 5 concerning the protection and enhancement of the archaeological heritage in the context of town and country planning operations //

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=701006&SecMode=1&Admin=0&Usage=4&InstranetImage=44016>

ICOMOS Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (1990) // http://www.international.icomos.org/e_archae.htm#Art4

1992 metų pataisyta Europos archeologijos paveldo apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1999 11 25. Nr. 100-2895

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=131120

Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. 1997.P.250.

Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija. Priedas. Su povandeniniu kultūros paveldu susijusios veiklos taisyklės //

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277944

Heritage Conservation Act (Muinsuskaiteseadus) //

<http://www.pcleu.de/partners/kaali/heritage.php>

Republic of Latvia Law On Protection of Cultural Monuments //

<http://www.km.gov.lv/ui/main.asp?id=11033>

Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов российской федерации //

<http://www.kodeks.ru/noframe/com-spec-library?d&nd=901820936&prevDoc=9010022&mark=0G91H100000V2K288GNEV0GJFR6N251GBV433OEGAQ14CFB303RADTIR>

Internetiniai šaltiniai:

Archeologiczne Zdjęcie Polski [Žr. 2008-02-16] Prieiga per internetą:
<<http://pl.wikipedia.org/wiki/AZP>>

Jarockis R., Kraujalis R. Kultūros paveldas ir aerofotografija [Žr. 2008-02-16] Prieiga per internetą: <<http://www.heritage.lt/archeologija/aerofoto/apie.htm>>

Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków [Žr. 2008-02-16] Prieiga per internetą: <http://www.kobidz.pl/app/site.php5/Show/382.html>

Kryteria i procedury uznawania obiektu za pomnik historii [Žr. 2008-04-16] Prieiga per internetą: http://www.wrotapomorza.pl/pl/kultura/zabytki/pomniki_historii/kryteria

Latvian heritage sites [Žr. 2008-02-16] Prieiga per internetą: http://www.li.lv/old/heritage_sites.htm

National Heritage Board [Žr. 2008-04-16] Prieiga per internetą: <http://www.pcl-eu.de/partners/kaali/heritage.php>

Valsts kultūras pieminekļu. Aizsardzības inspekcija.[Žr. 2008-03-16] Prieiga per internetą: <http://www.ailab.lv/kultura/ki04.htm>

Literatūra:

Archaeology and Geographical information systems. Cambridge. 1995.

Archeologijos paveldo apsauga // Lietuvos kultūros paveldo atgimimas. Vilnius. 2004.

Bahn P. Archaeology: Definitive Guide. 2002.

Bakonis E.. Istorijos ir kultūros paminklų apsauga Lietuvoje 1918 -1940 // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. XXXIII. 1994. p. 18 – 33.

Banning E. B. Archaeological survey. New York. 1997.

Bewley R. H. Aerial photography for archaeology // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia. 2000. New York, London. P. 3-10

Bražėnaitė – Dijokienė D. Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje // Urbanistika ir architektūra. 2000. T. XXIV. Nr.2.P.72-77.

Brogiolo G. P. Włochy: archeologia i instytucje – etatyzacja czy policentryzm? // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.337-354.

Bučas J. Kraštotvarkos pagrindai. Kaunas. 2001

Carman J. Theorising the practice of archaeological heritage management // Archaeologia Polona. Vol. 38. 2000.

Clark A., Seeing Beneath the Soil, prospecting methods in archaeology. Routledge. UK. 1997

Collins J. M., Molyneaux B. L., Archaeological Survey. Archaeologist's Toolkit. Volume 2. New York. 2003.

Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius. 2005.

Čepaitienė R.. Nuo Indianos Džons iki Laros Kroft arba kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje // Miestų praeitis. T.1. Vilnius. 2004. P. 9-41.

Dakanis B. Archeologijos paminklai – senų senovės palikimas // Lietuvių kultūros kongresas. Vilnius. 1991. P. 635-658.

Dakanis B. Archeologijos paminklai // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T.1. Vilnius. 1988. P. 12-16.

Dakanis B. Archeologijos paminklų apskaita Lietuvoje. Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Lietuvos TSR Kultūros ministerija mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius. 1988. P. 97-106.

Dakanis B. Archeologijos paminklų kartografavimas Lietuvos TSR 1967 -1987 m. Istorijos ir kultūros paminklų tyrinėjimai Konferencijos pranešimų tezės (Vilnius, 1987 m. rugsėjis). Lietuvos TSR kultūros ministerija Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Vilnius, 1987, p. 37 – 44

Dakanis B. Archeologinių vietų kartografavimas // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P.69-78.

Dakanis B. Valstybės archeologijos komisijos archeologinė medžiaga (1919-1925) // Jaunųjų istorikų darbai. 1987. P. 90-94.

Darvill T. Public archaeology: a European perspective // Archaeology (Edited by John Bintliff). 2006.

Dėl kultūros paveldo apsaugos ir tvarkymo // Lietuvos kultūros kongresas. Vilniuje. 1991. P.799-781.

Engelhardt B. Niemcy: Ochrona zabytków archeologicznych w Dolnej Bawarii // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.238-246.

Fagan B. Short History of Archaeological Methods, 1870 to 1960 // Handbook of Archaeological Methods. 2005. P. 31-68

Gillings M., Wheatley D. Geographic Information Systems // Handbook of Archaeological Methods. 2005. P. 390-406.

Gimbutienė M. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen. 1946.

Glemža J. R.. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius. 2002.

Goodall J. Wielka Brytania: finansowanie archeologii, zarabianie na archeologii // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P. 188-198.

Indriulaitis A. Iš paminkloaugos istorijos // Lietuvos archyvai. 1990. T.2.P.16-25.

Istorinių vietų registracija // Lietuva. 1925.10.12. P. 6.

Jankevičiūtė G.. Kultūros paveldo likimas tarpukario Lietuvoje // Lietuvos istorijos metraštis. 2002. P. 85-93.

Jaskanis D. Ewidencja archeologicznych dobr kultury // Ewidencja, eksploracja i dokumentacja w praktyce konserwatorstwa archeologicznego. 1998. P. 15-47.

- Jurkštas J. Kultūros paminklų apsaugos užuomazgos Lietuvoje // Kultūros barai. 1979. Nr. 5. P. 65-66.
- Kauno miesto muziejaus konservatorius Švedijoje // Lietuvos aidas. 1932.07.23. P.8
- Keršytė N. Paminklų globos sampratos ir teisiniai projektai Lietuvoje 1918-1940 metais // Liaudies kultūra. 1996. Nr.3. P. 28-37.
- Keršytė N. Valstybės archeologijos komisija // Baltų archeologija. Vilnius. 1996. 2 (9).P. 24-32
- Keršytė N. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus - Lietuvos centrinė kultūros paminklų globos įstaiga 1936-1940 metais. // Mūsų praeitis. 1997. Nr.5. P.82-103.
- Knopf A. A. The Testimony of the Spade. 1956
- Kobyliński Z. Archeologia lotnicza w Polsce. Warszawa. 2005
- Kobyliński Z. Ochrona i zarządzanie dziedzictwem archeologicznym e Europie – wprowadzenie // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998.
- Kobyliński Z. Polska: ochrona dziedzictwa archeologicznego // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P.261-273.
- Kobyliński Z.. Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego. Warszawa. 2001.
- Kraštotyros anketa // Šiaulių metraštis. Informacinė knyga 1931 metams. Šiauliai. 1931. P. 109-111.
- Kraut A. Archaeological heritage protection in Estonia // Archaeologia Polona. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 82-96.
- Kritzas Ch. Grecja: organizacja teritorialna archeologii // Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie. Warszawa. 1998. P. 354-365.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bruožai. 1961.
- Kulikauskas P., Zabiela G. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 metų). Vilnius. 1999.
- Kuncevičius A. Senųjų Trakų piliavietės tyrinėjimai 1996 ir 1997 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 – 1997 m.. Vilnius. P. 259
- Lietuvos piliakalnių registracija // Lietuvos aidas. 193.12.24. P.9
- Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas. Vilnius. 1973.
- Mačiulis D. Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940)// Lituania. 2003. Nr. 4(56). P. 26-38.
- Markevičienė J. Kultūros paveldo apsauga. Teisinis aspektas. // Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva. V. 1996. P. 7-11.

- Mekas K. Pastoviųjų kultūros paminklų registracija ir aprašymas // Šiaulių metraštis. 1933. P. 18-21
- Michelbertas M. Amerikiečio žvilgsnis į Lietuvos archeologiją. Pastabos R. V. Sidrio straipsnio paraštėse // *Archaeologia Lituana*. 2001. T. 2. P. 144–148.
- Misius K. Valstybės archeologijos komisija ir jos veikla // *Kultūros paminklai*. T.11. Vilnius. 2004. P. 3-8.
- Moisanen J., Purbonen P., Söyrinki-Harmo L. Finlandia: zarządzanie dziedzictwem archeologicznym // *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*. Warszawa. 1998. P. 121-130.
- Molyneaux B. L.. *Archaeological Survey // Handbook of Archaeological Methods*. 2005. P.106-132.
- Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*. Warszawa. 1998.
- Pryšmantas V. Lietuvos senovės paminklų apsaugos reikalai // *Židinys*. 1939. Nr. 10. P.408-418.
- Pruszyński J. *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*. Warszawa. 1989.
- Renfrew C., Bahn P., *Archaeology: theories, methods and practice (2nd edition)*. London. 2000.
- Rosengren E. Szwecja: ochrona zabytków archeologicznych w ustawodawstwie i w praktyce // *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*. Warszawa. 1998. P.116-121.
- Schaafsma C. F. Significant until proven otherwise: problems versus representative sample// *Archaeological Heritage Management in the Modern World*. London. 2000. P.32-58.
- Sidrys R. V. Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius. 1999.
- Smirnov A. Rosja: systemy i główne zasady ochrony zabytków archeologicznych. // *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*. Warszawa. 1998. P.297-305.
- Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. Warshaw. 1846.
- Sullivan A. P. Survey Design, Theory // *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*. 2000. New York, London. P. 601-612
- Sweetman D. Irlandia: dziedzictwo kulturowe – ramy prawne i instytucjonalne // *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*. Warszawa. 1998. P.130-137.
- Šne A. Some aspects of archeological heritage protection and management in Latvia // *Archaeologia Polona*. Vol.38. Warsaw. 2000. P. 96-108.
- Tarasenka P. Grodziska w łuku środkowego Niemna na Litwie // *Rocznik Olsztyński*. 1959.

- Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas. 1928.
- Tarasenka P. Padėkite sudaryti archeologinį žemėlapi // Lietuva. 1925. 02.17. P.2.
- Tebelškis P. Archeologijos objektų, esančių IP ir LA sąrašuose apskaita, kartografavimas, archeologijos žvalgomieji tyrimai // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P. 113-117.
- Volteris E. Senovės ir meno paminklų apsaugojimo reikalai // Lietuvos aidas. 1928.01.09. P.2.
- White G.G., King T. F.. The Archaeological Survey Manual. California. 2007.
- Williams – Thorpe O., Electrical and electromagnetic prospecting // Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia. 2000. New York, London. P. 165-173.
- Zabiela G. Application of alternative methods in Lithuanian field archaeology (up to 1996) // Archaeologia Baltica. Vol.3. P. 143 – 158.
- Zabiela G. Archeologijos paminklų žvalgymo patirtis ir perspektyvos // Etninė kultūra Lietuvos Respublikoje. Vilnius. 1997. P.46-48.
- Žvirblis R. Kultūros vertybių inventorizavimas ir dokumentavimas naujų technologijų bazėje // Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva. Vilnius. 2001. P.18-26.
- Покровский Ф. Археологическая карта Виленской губернии. Вильна. 1983.
- Покровский Ф. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна. 1899.
- Покровский. Ф. Археологическая карта Гродненской губернии. Вильна. 1895
- Фаган Б., Де Корс К., Археология. В начале. Москва. 2007

Priedai

1. Nurodymai nekilnojamiems senovės paminklams inventorizuoti. 1935. // NMMB. F. 57-61.
2. „Paminklo Nr.“ blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 151.
3. „Žemėlapis“ blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 98.
4. „Žinios iš Lietuvos žemės vardyno“ blankas // KPCA F. 1. Ap. 1. B. 3. P. 204.
5. „Archeologinio paminklo pasas“ // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.
6. Istorinių-revoliucinių ir archeologinių paminklų pasportizacijos instrukcija // LVLMA. F. 476.A.1.B.24.
7. 1935-1936 m. inventorizuotų archeologinių objektų statistika.
8. 1988 m. Lietuvos valstybinėje apskaitoje buvusių archeologinių paminklų statistika.
9. 2008 m. registruotų archeologinių objektų statistika.